

Utjecaj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava na ruralni razvoj Varaždinske županije

Dreven, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:549369>

Rights / Prava: [In copyright](#)/Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-09**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Lucija Dreven

**Utjecaj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava na
ruralni razvoj Varaždinske županije**

Diplomski rad

**Zagreb
2020**

Lucija Dreven

**Utjecaj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava na
ruralni razvoj Varaždinske županije**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre geografije

**Zagreb
2020**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer: istraživački (Prostorno planiranje i regionalni razvoj)* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Petre Radeljak Kaufmann

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Utjecaj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava na ruralni razvoj Varaždinske županije

Lucija Dreven

Izvadak: Obiteljska poljoprivredna gospodarstva kao osnovna organizacijsko-gospodarska jedinica poljoprivrede u Republici Hrvatskoj mogu biti pokretači razvoja nekog prostora. No, kako bi gospodarstvo bilo konkurentno na tržištu ono se mora istaknuti svojim osobinama. Nositelj gospodarstva mora biti poduzetna, sposobna i obrazovana osoba koja je spremna pratiti korak s novim tehnologijama i promjenama u poljoprivredi. Cilj ovog rada je istražiti karakteristike varaždinske poljoprivrede i vidjeti koliki utjecaj imaju OPG-ovi u Varaždinskoj županiji na njen ruralni razvoj. Za potrebe rada, provedena je detaljna statistička analiza OPG-ova i 29 strukturiranih intervjua s tri skupine OPG-ova (OPG-ovi koji se bave konvencionalnim uzgojem, OPG-ovi uključeni u ekološku poljoprivredu i agroturizmi). Analizom intervjua i statističkih podataka dobiven je uvid u određene nedostatke, ali i prednosti varaždinskih OPG-ova. Na temelju istraživanja izneseni su zaključci koji se odnose na strukturu OPG-ova u Varaždinskoj županiji, suradnju varaždinskih OPG-ova s drugim akterima, ovisnost poljoprivrednika o potporama i budućnost varaždinskih OPG-ova.

79 stranica, 30 grafičkih priloga, 18 tablica, 35 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: OPG, ruralni razvoj, poljoprivreda, ekološka poljoprivreda, agroturizam, Varaždinska županija

Voditelj: doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufmann

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufmann
izv. prof. dr. sc. Aleksandar Lukić
doc. dr. sc. Lana Slavuj Borčić

Tema prihvaćena: 16. 1. 2020.

Rad prihvaćen: 4. 6. 2020.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

The impact of family farms on rural development of Varaždin County

Lucija Dreven

Abstract: Family farms as the basic organizational unit of agriculture in Croatia can be the drivers of development of an area. But in order for family farms to be competitive on the market, they must stand out. The holder of the farm must be a capable, enterprising, and educated person who is ready to keep pace with new technologies and changes in agriculture. The aim of this paper is to explore the main characteristics of agriculture in Varaždin County and the impact of family farms on the rural development therein. For the purposes of this paper a detailed statistical analysis of family farms in Croatia and in Varaždin County was conducted, as well as 29 structured interviews with three groups of family farms (family farms engaged in conventional farming, organic farming, and agritourism). Analysis of interviews and statistical data provided insight into some of the advantages and disadvantages of family farming in Varaždin County. Based on the research, conclusions were presented regarding the structure of family farms in Varaždin County, cooperation of family farms with other actors, farmers' dependence on subsidies, and the future of family farms in Varaždin County.

79 pages, 30 figures, 18 tables, 35 references; original in Croatian

Keywords: family farms, rural development, agriculture, organic farming, agritourism, Varaždin County

Supervisor: Petra Radeljak Kaufmann, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Petra Radeljak Kaufmann, PhD, Assistant Professor
Aleksandar Lukić, PhD, Associate Professor
Lana Slavuj Borčić, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 16/01/2020

Thesis accepted: 04/06/2020

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

ZAHVALA

Ovim putem htjela bih se zahvaliti svim poljoprivrednicima koji su nesebično odvojili svoje vrijeme i pristali odgovoriti na moja pitanja kako bih mogla provesti zamišljeno istraživanje.

Nadalje, veliko hvala mojoj mentorici doc. dr. sc. Petri Radeljak Kaufmann koja je strpljivo odgovarala na sva moja pitanja, pružala dobre savjete i bila od velike pomoći kod pisanja ovog rada. Također, hvala i članovima povjerenstva izv. prof. dr. sc. Aleksandru Lukiću te doc. dr. sc. Lani Slavuj Borčić za sve savjete vezane uz napisani rad.

Hvala i mojim prijateljima Mateji, Mateu, Martini, Katarini i Moreni koji su svojim prisustvom, podrškom i prijateljstvom uljepšali ovih pet godina provedenih u Zagrebu.

Najveće hvala mojim najbližima: roditeljima, bratu i sestrama, baki i djedu koji su mi omogućili da studiram ono što volim i koji su mi pružali podršku za vrijeme mog studiranja.

Veliko, veliko hvala i mom Kristijanu koji je svakodnevno slušao moje doživljaje studiranja, za vrijeme pisanja ovog rada bodrio me i gurao naprijed i otpraćivao me i dočekivao na svakom mom odlasku, odnosno dolasku iz Zagreba.

Još jednom, hvala vam!

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Predmet istraživanja, ciljevi rada i hipoteze	1
1.2. Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja	2
2. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature	4
3. Pristup istraživanju: izvori i metodologija	6
4. Poljoprivreda u Republici Hrvatskoj	7
4.1. Poljoprivreda u Hrvatskoj do osamostaljenja	7
4.2. Poljoprivreda u Hrvatskoj nakon osamostaljenja	9
4.3. Akteri u poljoprivredi	13
4.3.1. Ministarstvo poljoprivrede	13
4.3.2. Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju	14
4.3.3. Hrvatska agencija za poljoprivredu i hranu	15
4.3.4. Mreža za ruralni razvoj	16
4.3.5. Hrvatska mreža za ruralni razvoj	16
4.3.6. LEADER mreža Hrvatske - Lokalne akcijske grupe	17
4.3.7. Zadruge	19
4.4. Obiteljska poljoprivredna gospodarstva	23
4.4.1. Turizam kao dodatna djelatnost	29
5. Osnovna društvenogeografska obilježja Varaždinske županije	32
5.1. Biodinamička obilježja Varaždinske županije	32
5.2. Socio-ekonomska obilježja Varaždinske županije	35
6. Poljoprivreda u Varaždinskoj županiji – rezultati istraživanja	38
6.1. Obiteljska poljoprivredna gospodarstva	39
6.2. Ekološka proizvodnja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima	50
6.3. Turistička seoska obiteljska gospodarstva	57
7. Rasprava	62
8. Zaključak	69
9. Literatura	74
10. Izvori	76
Prilozi	VII
Popis slika	VII
Popis tablica	VIII

1. Uvod

Razvoj nekog prostora moguć je uz razvoj određenih djelatnosti u tom prostoru. Industrija, poduzetništvo, poslovanje i inovacije neke su od komponenta koje se vežu uz pojam razvoj. Veliku ulogu u cjelokupnom razvoju, svakako ima i poljoprivreda, odnosno ruralni razvoj koji se ostvaruje kroz rast poljoprivredne proizvodnje. No, i razvoj drugih djelatnosti, danas ponajprije turizma, u ruralnim prostorima pridonosi ukupnom razvoju nekog područja.

Obiteljska poljoprivredna gospodarstva (u daljnjem tekstu: OPG) čine osnovnu organizacijsko-gospodarsku jedinicu poljoprivrede u Republici Hrvatskoj, pa tako ona mogu biti pokretači razvoja neke prostorne jedinice (Župančić, 2005; Tušek, 2014; Sučić, 2015). Poljoprivreda u Hrvatskoj danas, uvelike je određena prošlošću, odnosno razdobljem nakon Drugog svjetskog rata, kada dolazi do brojnih promjena u toj grani gospodarstva gdje su se marginalizirali maleni i srednji poljoprivrednici, a prednost se davala velikim državnim poljoprivrednim kombinatima. Još veći naglasak bio je stavljen na razvoj industrije. U posljednjih nekoliko godina, od kandidature Republike Hrvatske za članstvo u Europskoj uniji, pa do njezinog ulaska i članstva u istoj, poljoprivredna proizvodnja kreće na bolje. Raznim mjerama i poticajima Republika Hrvatska zajedno s Europskom unijom potiče jačanje i osnaživanje manjih i srednjih poljoprivrednika utječući pritom i na razvoj ruralnih područja koja su često zahvaćena negativnim procesima senilizacije, deagrarizacije i naposljetku depopulacije (Defilippis, 2006, Franić, 2006; Mikuš i dr., 2010). Ugledajući se na Zapadnu Europu i u Hrvatskoj se na poljoprivredna gospodarstva uvodi turizam kao dodatan izvor prihoda. No, kako bi se gospodarstvo bavilo turizmom potrebne su posebne karakteristike gospodarstva i prostora u kojem se gospodarstvo nalazi kako bi ono privlačilo posjetitelje. Osim turizma, mnogobrojna gospodarstva kako bi poboljšala prihode, na svoja gospodarstva uvode i ekološki uzgoj namirnica kako bi njihovi proizvodi postizali veće cijene, no i uz takav oblik poljoprivrede vežu se određeni nedostaci o kojima možda poljoprivrednici nisu razmišljali prilikom njenog uvođenja. O svemu navedenom, detaljnije je riječ u nastavku rada.

1.1. Predmet istraživanja, ciljevi rada i hipoteze

Predmet istraživanja ovog rada predstavljaju OPG-ovi te poljoprivreda i ruralni razvoj. OPG-ovi kao najbrojnija jedinica u poljoprivredi zasigurno igraju veliku ulogu u razvoju iste i u razvoju ruralnih područja Hrvatske.

Ciljevi ovog rada su upoznati se sa strukturom i prostornim rasporedom OPG-ova u Hrvatskoj i u Varaždinskoj županiji, objasniti procese koji se odvijaju u ruralnim područjima, ponajprije Varaždinske županije, a onda i u ruralnim područjima Hrvatske. Zatim, vidjeti koliki utjecaj imaju OPG-ovi na razvoj poljoprivrede Varaždinske županije i kako se taj utjecaj očituje u ruralnim krajevima županije te kroz intervjuje upoznati probleme poljoprivrednika i dobiti jasniju sliku o OPG-ovima u Varaždinskoj županiji koja se kroz statističke podatke ne može u cijelosti vidjeti. Iz prethodno nabrojenih ciljeva proizašle su sljedeće hipoteze koje će se ovim radom pokušati potvrditi ili opovrgnuti:

- H1: Struktura OPG-a u Varaždinskoj županiji povoljnija je od one na državnoj razini s obzirom na dob nositelja, obrazovanje i broj članova.
- H2: OPG-ovi u Varaždinskoj županiji mogu opstati bez državnih i europskih potpora.
- H3: Varaždinski OPG-ovi surađuju s drugim akterima i tako jačaju svoje gospodarstvo.
- H4: Intervjuirani OPG-ovi namjeravaju povećavati i proširiti svoja gospodarstva.
- H5: OPG-ovi u Varaždinskoj županiji utječu na ruralni razvoj Varaždinske županije.

1.2. Prostorni i vremenski obuhvat istraživanja

Istraživanje je provedeno na području Varaždinske županije u travnju i svibnju 2020. godine. Varaždinska županija smjestila se u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj i zauzima površinu od 1261,29 km², odnosno 2,23% ukupne površine Republike Hrvatske što je čini trećom najmanjom županijom u Hrvatskoj (sl. 1) (varazdinska-zupanija,hr, n.d.). Podijeljena je u 28 administrativnih jedinica od kojih su 22 općine (Bednja, Beretinec, Breznica, Breznički Hum, Cestica, Donja Voća, Gornji Kneginec, Jalžabet, Klenovnik, Ljubešćica, Mali Bukovec, Martijanec, Maruševac, Petrijanec, Sračinec, Sveti Đurđ, Sveti Ilija, Trnovec Bartolovečki, Veliki Bukovec, Vidovec, Vinica i Visoko) i 6 gradova (Ivanec, Lepoglava, Ludbreg, Novi Marof, Varaždin i Varaždinske Toplice).

Sl. 1. Položaj Varaždinske županije

Izvor: Državna geodetska uprava, 2013.

Prostor županije karakteriziraju tri osnovne vrste reljefa: naplavne ravni, brežuljci i gore (sl. 2). Najveća naplavna ravan prostrano je varaždinsko polje koje je stvoreno djelovanjem rijeke Drave. Uz naplavne ravni, brežuljci su najrašireniji element reljefa. Gorski masivi Ivanščice, Kalnika i Ravne Gore zauzimaju najmanju površinu, ali se ističu svojom visinom, posebno Ivanščica (1.059 m) čiji je vrh ujedno i najviši vrh Varaždinske županije te cijele Sjeverozapadne Hrvatske. Uz rijeku Dravu, u oblikovanju reljefa Varaždinske županije ističu se i rijeke Bednja, Plitvica i Lonja. Prostor županije karakterizira umjereno topla-kišna klima (Agencija za razvoj Varaždinske županije, 2010).

Sl. 2. Fizičkogeografska karta Varaždinske županije

Izvor: SRTM, 2019

2. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature

Teme OPG-ova i ruralnog razvoja obrađivane su od strane različitih struka. No, posebno se istaknula literatura s područja agronomije i geografije.

Prvi autor koji se istaknuo u istraživanju OPG-ova bio je prof. dr. sc. Josip Defilippis koji je svoje znanstveno istraživanje posvetio istraživanju sela, seoskog života i razvoju poljoprivrede i ruralnom razvoju. U svojim djelima *Obiteljska gospodarstva Hrvatske* (1993), *Dalmatinsko selo u promjenama* (1997) i drugima opisao je povijest hrvatske poljoprivrede i OPG-ova.

O ruralnom razvoju i OPG-ovima pisao je i Milan Župančić koji je 2005. u časopisu *Sociologija sela* objavio rad pod nazivom *Obiteljska poljoprivredna gospodarstva i ruralni razvitak u Hrvatskoj* u kojem iznosi i propitkuje neke temeljne karakteristike obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj te njihovu ulogu u razvoju suvremene poljoprivrede i ukupnom razvoju ruralnih područja. Na kraju članka osvrnuo se i na druge, nove aktere u integralnom razvoju ruralnih područja. Petrač i Zmaić (2004) u *Ekonomskom vjesniku* pisali su o *Veličini poljoprivrednog gospodarstva u funkciji razvitka hrvatske poljoprivrede* gdje su analizirali veličinu hrvatskih gospodarstava i probleme s kojima se susreću manja gospodarstva, odnosno probleme kojih ne bi bilo kad

bi naši OPG-ovi bili veći, sa uređenijim poljoprivrednim površinama. Ilak Peršurić i Žutinić (2011) bavile su se *Ekonomskim položajem žena na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima* čime su željele skrenuti pozornost na važnost žene u radu gospodarstva i na stavove o položaju žena na selu.

U istraživanju ove teme svoj doprinos dali su i znanstvenici s Geografskog odsjeka. Izv. prof. dr. sc. Aleksandar Lukić 2012. godine objavio je knjigu *Mozaik izvan grada* u kojoj je detaljno analizirao i razradio probleme ruralnih područja u Hrvatskoj na temelju čega je izradio tipologiju ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske. To je prva takva tipologija temeljena na dugogodišnjem istraživanju i radu profesora. Zajedno s dr. sc. Orlandom Obad napisao je i članak *New Actors in Rural Development – The LEADER Approach and Projecitification in Rural Croatia* koji se temelji na istraživanju 10 lokalnih akcijskih grupa i njihove uključenosti i utjecaja u ruralnom razvoju prostora u kojem djeluju. Nadalje, Pejnović i dr. (2017) objavili su članak *Utjecaj zadrugarstva na regionalni i ruralni razvoj Hrvatske* u kojem su pobliže istražili teritorijalnu koheziju i politiku ruralnog razvoja Europske unije te zadrugarstvo u Hrvatskoj i prostornu raspodjelu zadruga pri čemu su posebnu pažnju posvetili poljoprivrednim zadrugama bez kojih često maleni poljoprivrednici ne bi opstali.

Također, brojni završni i diplomski radovi pisani su na temu OPG-ova i ruralnog razvoja. Tako je Jasminka Dimšić 2020. godine pisala diplomski rad na temu *Utjecaj tehnoloških inovacija na poljoprivredu i ruralni razvoj* pri čemu je provela istraživanje putem intervjua i anketnih upitnika kako bi istražila u kojoj mjeri su poljoprivrednici, ali i studenti agronomskog usmjerenja upoznati s tehnološkim inovacijama i koliko ih koriste na svojim gospodarstvima. Karolina Tušek je 2014. godine pisala o *Ulozi i značaju obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Republici Hrvatskoj*, Natalija Knežević 2018. godine o *Financiranju poljoprivrede i ruralnog razvoja putem programa i fondova Europske unije*, Josip Sučić 2015. godine o *Perspektivi razvoja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Republici Hrvatskoj* povodom kojeg je proveo istraživanje o ekonomskoj uspješnosti odabranih OPG-ova. Kristina Hajdinjak je 2017. godine pisala o *Ruralnom turizmu u funkciji ruralnog razvoja*. Iva Bedeničić 2016. godine pisala je diplomski rad na temu *Utjecaj mjera povećanja poljoprivredne konkurentnosti na ruralni razvoj* za potrebe kojeg je provela intervjue s osobama uključenim u operacionalizaciju dogovoreni mjera, interesnim skupinama i korisnicima mjera ruralnog razvoja. Kristina Jajtić 2019. u svom diplomskom radu bavila se *Razvojem poljoprivrednog zadrugarstva u tranzicijskom*

razdoblju pri čemu je uspoređivala primjere iz Hrvatske i Slovenije. Uz nabrojene, na temu ruralnog razvoja i OPG-ova pisani su i brojni drugi radovi.

3. Pristup istraživanju: izvori i metodologija

U radu je korištena literatura povezana s OPG-ovima i ruralnim razvojem. Na temelju dostupnih statističkih podataka Državnog zavoda za statistiku izrađena je detaljna analiza biodinamičkih i socio-ekonomskih obilježja Varaždinske županije, dok je na temelju podataka iz Upisnika poljoprivrednika i Vinogradarskog registra izrađena detaljna analiza OPG-ova na državnoj razini i na razini Varaždinske županije. Za područje Varaždinske županije korišteni su i podaci iz Upisnika subjekata u ekološkoj proizvodnji kako bi se dobila jasna i točna slika o zastupljenosti ekološke poljoprivrede na OPG-ovima u Županiji. Osim korištenja već dostupnih podataka i provedenih istraživanja, za potrebe ovog rada provedeni su intervjui s nositeljima OPG-ova u Varaždinskoj županiji. Kako su intervjui kvalitativni oblik istraživanja, rezultati se ne mogu primijeniti na sve OPG-ove u Varaždinskoj županiji, no može se dobiti bolji uvid u razmišljanja poljoprivrednika i stanje poljoprivredne proizvodnje na OPG-ovima u Varaždinskoj županiji.

Provedeno je ukupno 29 strukturiranih intervjua. Od tih 29 intervjua, 5 ih je bilo provedeno uživo, a preostalih 24 preko telefona zbog epidemije COVID-19 zbog koje su na snazi bila posebna ograničenja u kretanju. Ali i po završetku ograničenja u kretanju, intervjui su i dalje provedeni telefonskim putem zbog sigurnosti poljoprivrednika i njihovih obitelji i autorice.

Kako se rad bavi OPG-ovima s različitim vrstama djelatnosti, OPG-ovi su podijeljeni u tri skupine:

1. OPG koji se bavi konvencionalnom poljoprivrednom proizvodnjom
2. OPG koji se bavi ekološkom poljoprivrednom proizvodnjom
3. OPG koji se uz poljoprivredu bavi turističkom djelatnošću kao dodatnim izvorom prihoda

U prvoj skupini provedeno je 12 intervjua, u drugoj 11, a u trećoj 6 intervjua. Ovisno o skupini i pitanja su bila prilagođena djelatnosti OPG-a. Ispitanici za prvu skupinu odabrani su kroz poznanstva i podatke o OPG-ovima koji se mogu naći na internetskim stranicama povezanim s nabavkom domaćih proizvoda, pri čemu bi svaki od ispitanika preporučio druge, nove ispitanike. Za drugu i treću skupinu ispitanici su odabrani putem stranica TZ Varaždinske županije i Kataloga *Ruralni turizam Hrvatske*, te slučajnim odabirom iz

Upisnika subjekata u ekološkoj proizvodnji. Intervju je u prosjeku trajao 15-ak minuta, a sastojao se od 14 pitanja kod prve skupine i 16 pitanja kod druge i treće skupine. Druga i treća skupina imala su ista pitanja kao i prva skupina, jedino su kod njih dodana pitanja o turizmu odnosno o ekološkoj poljoprivredi. Prvi dio intervjuja činila su pitanja o nositelju, dok se drugi dio pitanja odnosio na samo gospodarstvo i djelatnosti kojima se to gospodarstvo bavi. Na sva pitanja ponuđeni su i odgovori, odnosno ni jedan od ispitanika nije odbio odgovoriti na neko od pitanja. Razgovor je sniman, a kasnije je obavljena transkripcija svakog od intervjuja. Snimke intervjuja korištene su isključivo za potrebe istraživačkog rada i kao takve neće se upotrebljavati u druge svrhe.

4. Poljoprivreda u Republici Hrvatskoj

Kao primarna djelatnost svakog društva, poljoprivreda i u Hrvatskoj ima dugu tradiciju. U počecima poljoprivredna proizvodnja vezala se uz pojedino kućanstvo, odnosno posjed, no s razvojem gospodarstva i poljoprivreda postaje komercijalizirana djelatnost od koje bi se trebalo moći živjeti. No, je li u Hrvatskoj doista takva situacija?

4.1. Poljoprivreda u Hrvatskoj do osamostaljenja

Prekretnicu u poljoprivredi na prostorima Hrvatske svakako označava 1848. godina kada se ukida stari poredak, seljaka se oslobađa od zavisnosti prema zemljišnom senioru, a seljačko gospodarstvo postaje slobodan pravni i ekonomski subjekt (Župančić, 2005). Narednih 100 godina seljaci imaju slobodu samostalno kupovati i obrađivati poljoprivredno zemljište. U tom razdoblju prevladava agrarni sektor i većina kapitala sadržana je u istom. Od sredine pa do kraja 20. st. dolazi do radikalne promjene u društvu. Ono od agrarnog prelazi u industrijsko-urbani tip društva pod utjecajem socijalizma (Župančić, 2005).

Upravo je poljoprivredna proizvodnja Republike Hrvatske danas uvelike određena socijalističkim razdobljem nakon Drugog svjetskog rata. Poljoprivreda je do Drugog svjetskog rata bila temeljna djelatnost pa je tako imala i najveću akumulaciju kapitala, zbog čega je bilo određeno da će se iz poljoprivrednog sektora povući sredstva za ubrzanu industrijalizaciju zemlje i za izgradnju potrebne infrastrukture (Defilippis, 1997). Kako bi se smanjio utjecaj „velikih“ zemljoposjednika i zbog straha vlasti od velikih posjeda u privatnom vlasništvu uvedene su tri agrarno političke mjere: seljačke radne zadruge, zemljišni maksimum i zabrana mehanizacije (Defilippis, 1997). Osnivane su seljačke radne zadruge kao oblik „kolektivizacije“ čija je svrha bila „podruštveniti“ zemljište odnosno

vlasnički transfer zemljišta u korist društvenog sektora, zatim politička i ekonomska kontrola seljaka i povećanje produktivnosti rada i proizvodnje. Kolektivizacija kao mjera napuštena je 1953. godine jer nije dala očekivani porast proizvodnje, nakon čega dolazi do raspuštanja formiranih zadruga (Defilippis, 1997). Zemljišni maksimum kao mjera uveden je još 1945. kad je zakonom o agrarnoj reformi određeno da zemljoposjednik ne smije u vlasništvu imati više od 35 ha zemlje, no 8 godina kasnije, 1953., on je smanjen na samo 10 ha zbog straha da ne dođe do restauracije kapitalizma u selu (Defilippis, 1997). Kao mjera, zemljišni maksimum održao se do pada socijalizma 1991. godine. Treća agrarno politička mjera odnosila se na zabranu kupovanja traktora i težih poljoprivrednih strojeva od strane privatnih zemljoposjednika. Kupovanje moderne mehanizacije bilo je dopušteno isključivo zadružnom i društvenom sektoru. Polovinom pedesetih dolazi do slabljenja mjere gdje se dopušta kupovina polovnih traktora, a 1967. godine mjera je potpuno ukinuta (Defilippis, 1997). Zbog velikog pritiska na seljaka navedenim mjerama dolazi do deagrarizacije i deruralizacije. Grad je nudio dobro plaćeni posao, mogućnost stanovanja i školovanja za djecu, mogućnost zdravstvenog osiguranja i bolje zdravstvene skrbi i dr., što je dodatno ohrabrilo seljake da napuste dotadašnji način života na selu. Pojedinci su odlučili nastaviti živjeti na selu i ujutro ostaviti gospodarstvo i otići na posao, a popodne se vratiti kućama i raditi na gospodarstvu za vlastite potrebe, dok su viškove prodavali. Nastao je novi sloj seljaci – radnici koji se posebno isticao u Hrvatskom zagorju, gdje su nazivani *pendleri*. O intenzivnim procesima deagrarizacije i deruralizacije govori i podatak da je udio seoskog stanovništva od 1953. do 1991. sa 74,9% pao na 44,6%, dok je udio poljoprivrednog stanovništva u istom razdoblju s 56,4% pao na samo 9,1% (tab. 1). Iz udjela poljoprivrednog i seoskog stanovništva jasno se primjećuje da je deagrarizacija bila brži i zastupljeniji proces od deruralizacije, posebno u Gorskoj Hrvatskoj, Sjevernom i Južnom hrvatskom primorju gdje je udio poljoprivrednog stanovništva pao na samo nekoliko postotnih bodova (Lukić, 2012).

Uz proces deagrarizacije i deruralizacije, istovremeno se odvijao i proces senilizacije ruralnog stanovništva zbog selektivne emigracije, gdje su većinu iseljenih iz ruralnih područja činile mlađe dobne skupine, što je za posljedicu imalo da danas u Hrvatskoj ruralno stanovništvo pripada tipu starosti „duboka starost“ (Nejašmić i Toskić, 2016).

Tab. 1. Kretanje udjela poljoprivrednog i seoskog stanovništva od 1953. do 1991. godine

	Stanovništvo	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Gorska Hrvatska	Poljoprivredno	59,4	43,4	32,0	18,1	2,8
	Seosko	94,3	89,3	78,3	73,6	70,1
Istočna Hrvatska	Poljoprivredno	62,3	50,9	39,2	20,5	13,2
	Seosko	77,5	70,9	64,5	52,8	48,7
Južno hrvatsko primorje	Poljoprivredno	55,4	42,2	26,8	7,5	3,7
	Seosko	76,7	71,6	60,3	44,3	40,3
Sjeverno hrvatsko primorje	Poljoprivredno	28,7	19,1	9,3	3,8	2,3
	Seosko	60,8	50,2	41,8	34,5	33,2
Središnja Hrvatska	Poljoprivredno	59,3	46,6	36,4	20,0	11,3
	Seosko	73,8	68,2	58,6	50,1	45,9
Republika Hrvatska	Poljoprivredno	56,4	43,9	32,3	16,0	9,1
	Seosko	74,9	68,6	59,2	48,6	44,6

Izvor: Lukić, 2012., prema Živić, 2002.

Osamostaljenjem Hrvatske stanje u poljoprivredi nije se poboljšalo. Privatizacija je dovela do zatvaranja malih obiteljskih gospodarstava zbog velikih koncerna koji su mogli ponuditi cjenovno jeftiniji proizvod, što mala gospodarstva zbog velikih troškova proizvodnje nisu bila u mogućnosti uraditi. Proces prijelaza s primarnih djelatnosti na djelatnosti sekundarnog i tercijarnog sektora dodatno je produbljen čime su djelatnosti primarnog sektora stavljene na margine djelatnosti.

4.2. Poljoprivreda u Hrvatskoj nakon osamostaljenja

S obzirom na udio ruralnih područja u površini i stanovništvu Hrvatske, može se reći da je Hrvatska i danas u velikoj mjeri ruralna zemlja. No, stanje u ruralnim područjima Hrvatske je zabrinjavajuće. Procesi deagrarizacije, deruralizacije i senilizacije, koji se odvijaju od sredine 20. st. nastavljaju se i produbljuju i nakon osamostaljenja Hrvatske. Broj stanovnika u ruralnim područjima kontinuirano pada iako je taj pad sporiji u razdoblju nakon 2001. godine (tab. 2). Kako 2011. godine u popisu stanovništva nije bio zastupljen podatak o udjelu poljoprivrednog stanovništva, njega nije moguće točno odrediti kao što je to bio slučaj za prijašnje popise.

Tab. 2. Gradsko i ruralno stanovništvo u Republici Hrvatskoj 1991., 2001. i 2011. godine

Godina	Ukupno RH	Gradsko stanovništvo	Indeks promjene	Ruralno stanovništvo	Indeks promjene
1991.	4.784.265	2.323.905	-	2.460.360	-
2001.	4.437.460	2.218.691	95,47	2.218.769	90,18
2011.	4.284.889	2.181.060	98,30	2.103.829	94,82

Izvor: DZS, 1993; DZS, 2003b, DZS, 2011a

Kad se pogledaju udjeli obrađivanih površina i prije i nakon osamostaljenja Hrvatske oranice i vrtovi činili su najveći udio obrađivanih površina u Hrvatskoj, odnosno 70% svih obrađivanih površina u Hrvatskoj, no primjećuje se da je površina oranica i vrtova kroz godine padala (tab. 3). Ukupna površina korištenog poljoprivrednog zemljišta je rasla pa je tako 2018. godine bilo korišteno oko 300.000 ha više zemljišta nego 2001. godine. Površina travnjaka bilježi najveći porast i to za nešto manje od 400.000 ha što upućuje na proces ekstenzifikacije. Površina voćnjaka, maslinika i vinograda rasla je do 2009. godine, a od tada pa sve do danas bilježi se kontinuirano smanjivanje tih površina.

Tab. 3. Površina korištenog poljoprivrednog zemljišta po kategorijama u ha u Hrvatskoj u odabranim godinama

	2001.	2005.	2009.	2013.	2018.
Oranice i vrtovi	848.642	864.830	863.023	874.863	803.902
Travnjaci	254.708	265.238	343.306	618.070	607.555
Voćnjaci, vinogradi, maslinici	68.559	72.307	86.343	73.082	71.645
Ostalo	44.225	56.688	43.976	33.345	25.881
Ukupno	1.216.134	1.259.063	1.336.648	1.599.360	1.508.983

Izvor: DZS, 2001a; DZS, 2005; DZS, 2009a; DZS, 2013b; DZS, 2018b

Lukić (2012) u svojoj knjizi Mozaik izvan grada detaljno analizira poljoprivredu, od njezinog sadržaja pa do rasprostranjenosti u Hrvatskoj iz čega se mogu izvesti sljedeći zaključci:

- Istočna i Središnja Hrvatska u poljoprivredi imaju mogućnost ostvariti prihode od kojih je moguće živjeti, Gorska Hrvatska poljoprivredu doživljava kao način života

i strategiju preživljavanja, dok su Južno i Sjeverno hrvatsko primorje orijentirane na turizam što se vidi u najvećem udjelu poljoprivrednih kućanstava koja ostvaruju prihode pružanjem smještaja.

- Najveći udio korištenog poljoprivrednog zemljišta ima Istočna Hrvatska, a najniži udio imaju Južno i Sjeverno hrvatsko primorje. Gorska Hrvatska ima najveći udio neobrađenog poljoprivrednog zemljišta. Takva raspodjela prvenstveno proizlazi iz prirodne osnove prostora na što su se nadovezali društvenogeografski procesi, što je vidljivo i iz udjela neobrađenog poljoprivrednog zemljišta u Gorskoj Hrvatskoj.
- Oranice i vrtovi najzastupljeniji su u Središnjoj Hrvatskoj, livade i pašnjaci prevladavaju u Gorskoj Hrvatskoj, dok voćnjaci i vinogradi prevladavaju u Južnom i Sjevernom hrvatskom primorju.

Obilježja poljoprivredne proizvodnje, brze i snažne promjene koje se odvijaju u poljoprivrednoj proizvodnji na svjetskoj razini, kao i činjenica da se proizvodima iz poljoprivredne proizvodnje osigurava biološki opstanak stanovništva čine poljoprivrednu proizvodnju najviše rangiranom na listi prioriteta proizvodnje u svakoj zemlji i primateljem znatnog dijela državne pomoći (Franić i dr., 2011). Tako je i u Hrvatskoj veliki udio državnog proračuna izdvajan za potpore poljoprivredi još i prije njenog članstva u EU. Poticaji su krajem 90-tih bili određeni prema proizvedenoj količini (Franić i dr., 2011) čime su se dodatno favorizirali veliki subjekti, dok su maleni poljoprivrednici ostali zakinuti. Došlo je do nadmoći velikih poljoprivrednika koji su istiskali malene. Zbog takvog nepravednog sustava poticaja u poljoprivredi 1999. godine pristupilo se promjeni zakona čime su uvedene određene promjene kod dobivanja poticaja. Najznačajnija promjena je bila ta da su uvedeni poticaji prema proizvodnim površinama, odnosno prema broju grla (Franić i dr., 2011). Uz kasnije izmjene zakona od kojih je svakako potrebno istaknuti onu gdje su gospodarstva podijeljena na komercijalna i nekomercijalna pri čemu su samo komercijalna gospodarstva mogla ostvariti pravo na potporu, došlo se do pravednijeg sustava potpora u poljoprivredi. Uslijedilo je razdoblje kandidature i članstva u Europskoj uniji.

Hrvatska poljoprivreda doživjela je velike promjene kandidaturom, a kasnije i ulaskom Hrvatske u Europsku uniju. Između ostalog, postala je i dio Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) kojom se pomažu poljoprivrednici u Europskoj uniji. Drugi stup ZPP-a čini politika ruralnog razvoja te se u okviru nje pruža potpora ruralnim područjima Europske

unije kako bi se povećala konkurentnost poljoprivrede, održivo upravljanje prirodnim resursima i uravnotežen razvoj ruralnih krajeva. Svaka od država članica izrađuje program ruralnog razvoja za financijsko razdoblje u trajanju od sedam godina. Za razdoblje od 2014. do 2020. godine alokacija za program ruralnog razvoja u Hrvatskoj iznosi 2.383 mlrd. eura od čega se 2.026 mlrd. eura financira iz Europskog fonda za ruralni razvoj, a ostatak iz nacionalnog proračuna (strukturnifondovi.hr, n.d.). Poljoprivrednici se kroz natječaje mogu prijavljivati za određene mjere i prema tome ostvariti pravo na sredstva za poboljšanje, proširenje i modernizaciju svojih gospodarstava.

Zbog očuvanog okoliša i zemljišta nezasićenog kemikalijama, hrvatski poljoprivrednici sve više se okreću ekološkom uzgoju na svojim gospodarstvima, a tome svjedoči broj ekoloških poljoprivrednih subjekata i površine pod ekološkom proizvodnjom koje iz godine u godinu rastu (tab. 4). Puđak i Bokan (2011.) navode kako je ekološka poljoprivreda dobro rješenje za veliku nezaposlenost u Hrvatskoj. Hrvatska ima sve što je potrebno da bude u prednosti po ekološkoj proizvodnji hrane pred ostalim članicama Europske unije zbog velikih površina očuvanog zemljišta spremnog za ekološki uzgoj. Samim time ekološka poljoprivreda nameće se kao rješenje za probleme okoliša, dobrobiti životinja i sigurnosti hrane, ali i kao veliki doprinos ruralnom razvoju (Puđak i Bokan, 2011).

Tab. 4. Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata u Republici Hrvatskoj od 2013. do 2018. godine

Godina	Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata	Površina pod ekološkom proizvodnjom (ha)
2013.	1.608	40.660
2014.	2.043	50.054
2015.	3.061	75.883
2016.	3.546	93.814
2017.	4.023	96.618
2018.	4.374	103.166

Izvor: DZS, 2013a; DZS, 2014; DZS, 2015; DZS, 2016a; DZS, 2017; DZS, 2018a

Na temelju svega navedenog može se zaključiti da se danas stanje u poljoprivredi polako mijenja i zahvaljujući brojnim akterima, o kojima je riječ u slijedećem podnaslovu, srednji i maleni poljoprivrednici koji čine većinu svih poljoprivrednika u Hrvatskoj, mogu se izboriti za svoj proizvod na tržištu, odnosno za opstanak njihovog gospodarstva.

4.3. Akteri u poljoprivredi

U ovome poglavlju riječ je o glavnim akterima u poljoprivredi Hrvatske, od krovnih organizacija i institucija, nevladinih organizacija pa sve do samih poljoprivrednika i njihovih udruženja.

4.3.1. Ministarstvo poljoprivrede

Ministarstvo poljoprivrede „temeljna je državna institucija zadužena za poljoprivredu Republike Hrvatske“. Uredbom o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva poljoprivrede (NN 35/2019) „uređene su unutarnje ustrojstvene jedinice Ministarstva, njihov djelokrug, način upravljanja, okvirni broj državnih službenika i namještenika potrebnih za obavljanje poslova iz djelokruga Ministarstva, kao i druga pitanja od značaja u radu Ministarstva“.

Ministarstvo je podijeljeno na 14 ustrojstvenih jedinica:

1. Kabinet ministra
2. Samostalna služba za informiranje
3. Samostalna služba za akreditaciju agencije za plaćanja za poljoprivredne fondove Europske unije
4. Samostalna služba za unutarnju reviziju
5. Glavno tajništvo
6. Uprava za financijske poslove i javnu nabavu
7. Uprava za poljoprivredno zemljište, biljnu proizvodnju i tržište
8. Uprava za potpore poljoprivredi i ruralnom razvoju
9. Uprava za stručnu podršku razvoju poljoprivrede i ribarstva
10. Uprava za veterinarstvo i sigurnost hrane
11. Uprava šumarstva, lovstva i drvne industrije
12. Uprava za poljoprivrednu politiku, EU i međunarodnu suradnju
13. Uprava ribarstva
14. Uprava za stočarstvo i kvalitetu hrane.

Svaka ustrojstvena jedinica Ministarstva unutar sebe dodatno je podijeljena na sektore i službe.

“Unutar Ministarstva obavljaju se upravni i drugi poslovi u području poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, ruralnog razvoja, gospodarenja i raspolaganja poljoprivrednim zemljištem u vlasništvu države, poljoprivredne politike, tržišnih i strukturnih potpora u poljoprivredi, prehrambene i duhanske industrije i veterinarstva, i to poslovi: biljne proizvodnje i agroekologije, zaštite biljnih sorti i priznavanje sorti poljoprivrednog bilja,

prometa i primjene gnojiva i poboljšivača tla, biljnog zdravlja, prometa i primjene sredstava za zaštitu bilja, uzgoja uzgojno valjanih životinja, propisivanja uvjeta za proizvodnju i promet grožđa, vina i drugih proizvoda od grožđa i vina” (Ministarstvo poljoprivrede, n.d.).

Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju Ministarstvo je postalo produžna ruka Europske unije i sudjeluje u usklađivanju poljoprivredne politike Unije s poljoprivrednom politikom Republike Hrvatske.

4.3.2. Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju

„Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju (APPRRR) javno je tijelo koje je nadležno za provedbu mjera izravnih potpora, mjera ruralnog razvoja te određenih mjera za pomorstvo i ribarstvo“. Agencija je nadležna i za vođenje pojedinih registara i upisnika te održavanje i korištenje Integriranog administrativnog i kontrolnog sustava (IAKS) preko kojeg se zaprimaju, obrađuju i kontroliraju izravna plaćanja poljoprivrednicima (APPRRR, n.d.a). Može se zaključiti da je Agencija produžna ruka Ministarstva poljoprivrede koja upravlja novcem.

„Agencija je zajedno s Ministarstvom poljoprivrede zadužena za provođenje EU politika, pri čemu Agencija upravlja i kontrolira Europski fond za jamstva u poljoprivredi (EFJP) iz kojeg se financiraju mjere izravnih potpora, nadalje, Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EPFRR) iz kojeg se financiraju mjere ruralnog razvoja, i Europski fond za pomorstvo i ribarstvo (EFPR) iz kojeg se financiraju mjere za pomorstvo i ribarstvo“ (APPRRR, n.d.a).

Radi lakšeg upravljanja Agencijom i poslom koji ona obavlja, sama Agencija podijeljena je na središnji ured u Zagrebu i na 4 ispostave i 21 podružnicu, odnosno jedna podružnica po županiji.

Agencija upravlja (APPRRR, n.d.a):

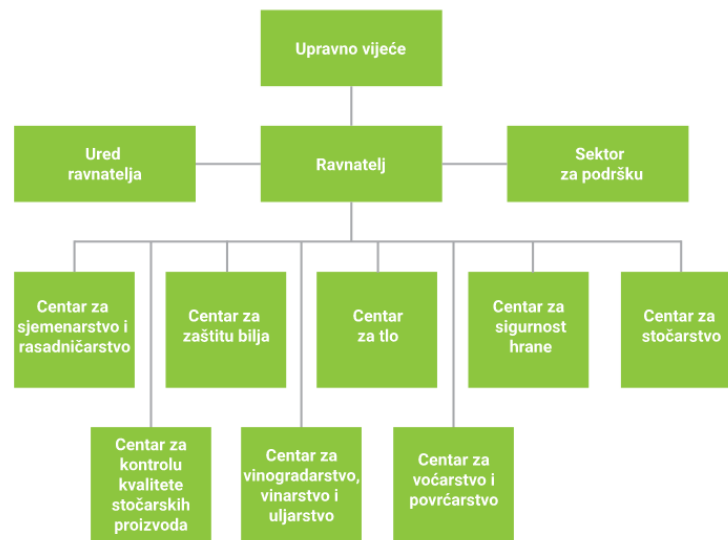
- **Upisnikom poljoprivrednika** koji je zapravo baza podataka koja sadrži podatke o poljoprivrednim gospodarstvima. U Upisnik je do kraja 2019. godine bilo upisano ukupno 170.662 subjekta (APPRRR, 2020a).
- **ARKOD-sustavom** koji služi za digitalnu identifikaciju zemljišnih parcela.
- **AGRONET aplikacijom** putem koje poljoprivrednici pregledavaju podatke o svojem gospodarstvu i prijavljuju zahtjeve za potpore.
- **Vinogradarskim registrom** koji obuhvaća podatke o vlasniku vinograda i o samom vinogradu, a u njega su se dužni upisati svi vinogradari koji posjeduju

površinu zasađenu vinovom lozom od najmanje 0,1 ha ili imaju obvezu podnositi izjave o berbi, proizvodnji ili zalihama. Do kraja 2019. u vinogradarski registar bilo je upisano ukupno 25.151 subjekt (APPRRR, 2020b).

- **Upisnikom subjekata u ekološkoj proizvodnji** u koji se upisuju subjekti koji se bave proizvodnjom, preradom, uvozom i/ili izvozom ekoloških proizvoda.
- **Registrom primarnih proizvođača**
- **Registrom ovlaštenih poljoprivrednika**
- **Registrom sušara**

4.3.3. Hrvatska agencija za poljoprivredu i hranu

Hrvatska agencija za poljoprivredu i hranu (HAPIH) je osnovana 2018. godine kao stručna i znanstvena potpora Ministarstvu poljoprivrede sa sjedištem u Osijeku (hapih.hr, n.d.). Zakonom o Hrvatskoj agenciji za poljoprivredu i hranu (NN 111/2018) uređena je „djelatnost, ustroj, način rada, poslovanje, odnosi u vezi s upravljanjem i način financiranja HAPIH-a kao specijalizirane javne ustanove u području poljoprivrede, hrane i ruralnog razvoja“. Djelatnosti HAPIH-a obuhvaćaju „istraživanja u polju poljoprivrede i srodnim poljima, zaštitu bilja i tla, sjemenarstvo i rasadničarstvo, vinogradarstvo, vinarstvo, uljarstvo, voćarstvo, povrćarstvo, stočarstvo, kontrolu kvalitete stočarskih proizvoda i sigurnosti hrane“ (hapih.hr, n.d.). Prema djelatnostima HAPIH je podijeljena u osam centara od kojih svaki obavlja neku od prethodno navedenih djelatnosti. Osim osam centara ustrojstvene jedinice HAPIH-a još su i Ured ravnatelja i Sektor za podršku poslovnih procesa (hapih.hr, n.d.) (sl. 3).

Sl. 3. Ustrojstvo Hrvatske agencije za poljoprivredu i hranu

Izvor: hapih.hr, n.d.

4.3.4. Mreža za ruralni razvoj

Mreža za ruralni razvoj (MRR) osnovana je od strane Ministarstva poljoprivrede tijekom 2011. godine, a “za cilj ima povećati uključenost dionika u provedbu Programa ruralnog razvoja, poboljšati kvalitetu provedbe istog, poticati inovacije u poljoprivredi, proizvodnji hrane, šumarstvu i ruralnim područjima te informirati širu javnost i potencijalne korisnike o politici ruralnog razvoja i mogućnostima sufinanciranja projekata” (mrr.hr, n.d.). Mreža je dio odnosno članica Europske mreže za ruralni razvoj i kao takva morala je biti osnovana kako bi se ostvarili ciljevi Europske unije u politici ruralnog razvoja. Mrežu čine članovi, upravljački odbor i tajništvo mreže. “Članovi mreže mogu biti tijela državne uprave, stručne ustanove u poljoprivredi i ruralnom razvoju, jedinice lokalne i regionalne samouprave, regionalne i lokalne razvojne agencije, poljoprivredna gospodarstva, obrazovne i znanstvene institucije iz područja poljoprivrede i ruralnog razvoja, udruge i komore vezane uz poljoprivredu i ruralni razvoj, sve fizičke i pravne osobe koje su na neki način povezane s poljoprivredom i ruralnim razvojem” (mrr.hr, n.d.). U skladu s financijskim razdobljem Europske unije, Mreža izdaje Akcijski plan za to razdoblje koji je dostupan na internetskim stranicama Mreže.

4.3.5. Hrvatska mreža za ruralni razvoj

“Hrvatska mreža za ruralni razvoj (HMRR) osnovana je 2007. godine i okuplja organizacije civilnog društva u Hrvatskoj, a ciljevi su joj:

- poticati razvoj ruralnih zajednica

- zagovarati interese lokalnih dionika s ruralnog prostora u procesu izrade, donošenja i provedbe politika i propisa
- pridonositi održivom razvoju ruralnih područja u Hrvatskoj i u Europi
- poticati razmjenu mišljenja, prijenos znanja i iskustva i širenje informacija“ (hmrr.hr, n.d.)

Hrvatska mreža za ruralni razvoj osnovana je kao nevladina organizacija još u vrijeme kad je Hrvatska bila kandidat za članstvo u Europskoj uniji jer su njeni osnivači uvidjeli da u Hrvatskoj postoji potreba za jednom organizacijom koja bi okupila organizacije koje pojedinačno ne mogu korektno zastupati svoj glas u politici i na tržištu. Ustrojstvo Mreže čine Skupština, Upravni odbor i Predsjednik. „Mreža danas broji 43 člana od kojih većinu čine lokalne akcijske grupe (LAG-ovi), a i sama je član drugih europskih udruga koje se bave razvojem ruralnih područja“ (hmrr.hr, n.d.).

„Kako bi ostvarila svoj cilj poticanja razmjene mišljenja, prijenosa znanja i iskustva, Mreža je pokretač i glavni organizator Hrvatskog ruralnog parlamenta, događaja koji okuplja sudionike iz svih krajeva Hrvatske (udruge koje se bave ruralnim razvojem, političare, znanstvenike i inovatore, jedinice lokalne samouprave, poljoprivredne proizvođače, obrtnike i dr.), a temelji se na načelu odozdo prema gore („bottom up“) kojim se želi postići da se čuje glas stanovnika ruralnog prostora“ (ruralniparlament.com, n.d.). Kroz brojne radionice, izlaganja i radne zadatke sudionici Parlamenta dobivaju korisne informacije, iskustvo i znanje koje onda mogu primijeniti u svojim zajednicama ili ono može koristiti prilikom donošenja politika vezanih za ruralne prostore. Do sada su održana tri Parlamenta. Prvi je bio u Baranji 2015. godine na temu „Kako zadržati mlade u ruralnom prostoru“ s više od 200 sudionika, drugi je održan 2017. godine u Međimurju i brojio je preko 300 sudionika, dok je treći održan 2019. godine u Šibensko-kninskoj županiji, točnije u Vodicama i Tisnom pod nazivom „Pametna sela“ i okupio je više od 300 sudionika među kojima su bili brojni gosti i govornici iz inozemstva (ruralniparlament.com, n.d.)

Osim Parlamenta, Mreža provodi i mnogobrojne programe za pomoć ruralnim područjima u Hrvatskoj.

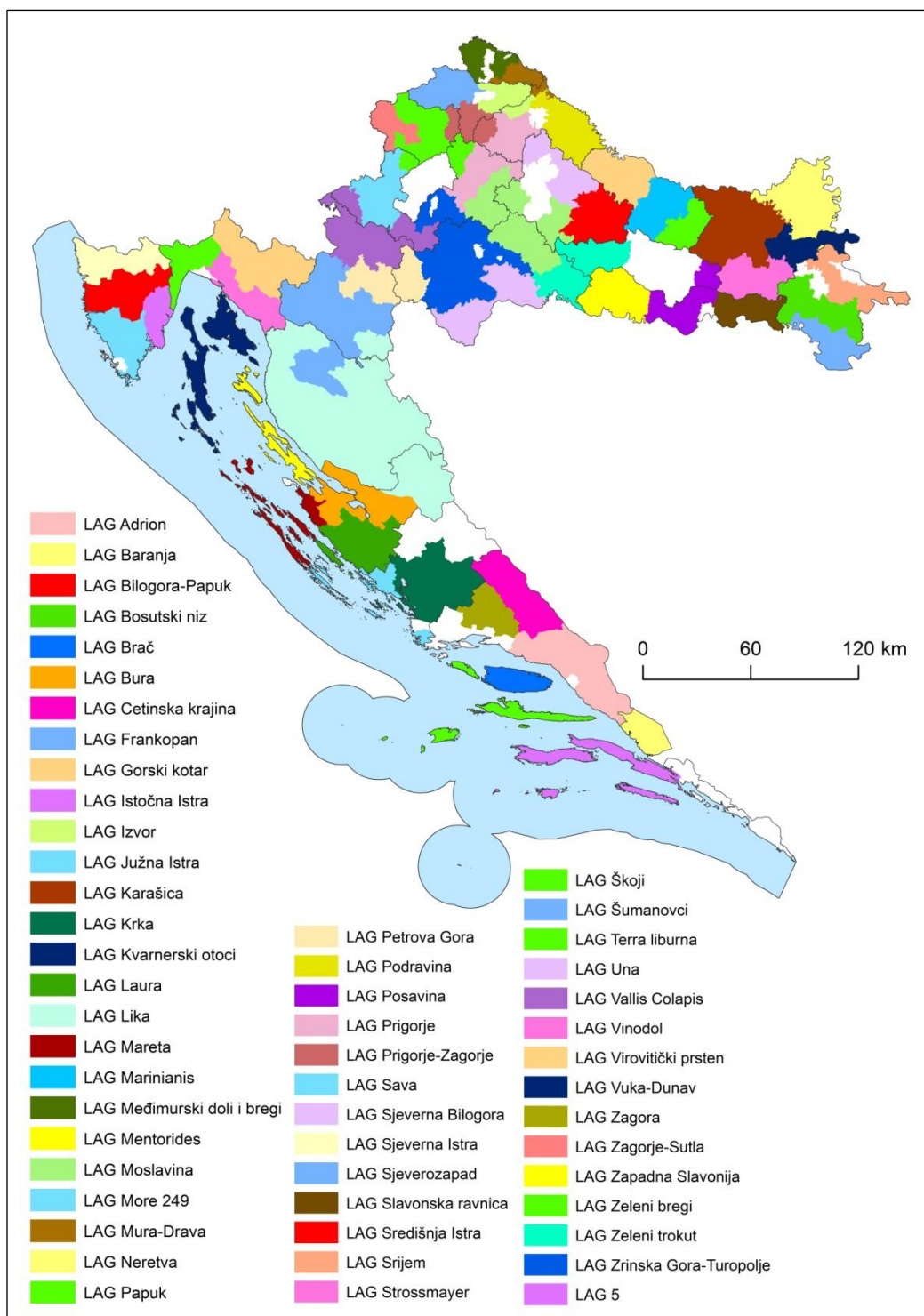
4.3.6. LEADER mreža Hrvatske - Lokalne akcijske grupe

„Europska unija je 1991. godine zajedno sa provedbom Zajedničke poljoprivredne politike (*Common Agricultural Policy – CAP*) započela i primjenu LEADER programa (*Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale* odnosno u prijevodu Veze između

ruralnih ekonomija i razvojnih akcija) kojim se želi dati potpora projektima ruralnog razvoja pokrenutima na lokalnoj razini u svrhu revitalizacije ruralnih područja“ (Imh.hr, n.d.). Unutar LEADER pristupa izrađuju se i provode lokalne razvojne strategije za razvoj ruralnih ili ribarstvenih područja, a njih izrađuju lokalne akcijske grupe ili kraće LAG-ovi. „LAG je partnerstvo predstavnika javnog, gospodarskog i civilnog sektora određenog ruralnog područja koje je osnovano s namjerom izrade i provedbe lokalne razvojne strategije tog područja“ (Imh.hr, n.d.). LAG predstavlja ruralno područje s više od 5.000, a manje od 150.000 stanovnika, a pojedino naselje unutar LAG-a ne smije imati više od 25.000 stanovnika. LAG-ovi su najvidljivija manifestacija LEADER programa (Lukić i Obad, 2016).

Pristupanjem Hrvatske Europskoj uniji i ona je trebala razviti svoju LEADER mrežu, odnosno mrežu LAG-ova iako je određeni dio LAG-ova već postojao. Tako je LEADER mreža Hrvatske osnovana 2012. godine za vrijeme provođenja IPARD programa (Prepristupni program Europske unije). Unutar LEADER mreže djeluje 59 članova, od kojih 48 čine LAG-ovi, a preostalih 11 su nacionalne znanstveno-stručne institucije i organizacije (Imh.hr, n.d.). Svaki od LAG-ova za financijsko razdoblje Europske unije izrađuje strategiju lokalnog razvoja u kojoj su iznesene osnovne karakteristike LAG-a, i nedostaci na kojima će se putem projekata poraditi u trenutnom financijskom razdoblju.

LEADER inicijativa u Hrvatskoj došla je od strane civilnog sektora u razdoblju kada se osniva i Hrvatska mreža za ruralni razvoj, o čemu svjedoči i podatak da je prvi LAG Gorski Kotar osnovan 2008. godine (Lukić i Obad, 2016). Danas u Hrvatskoj djeluju 54 LAG-a (sl. 4) koji prekrivaju oko 90 % teritorija Hrvatske (LEADER mreža Hrvatske, 2018).

Sl. 4. Lokalne akcijske grupe u Hrvatskoj

Izvor: izradila autorica prema: LEADER mreža Hrvatske, 2018

4.3.7. Zadruga

„Zadruga je dragovoljno, otvoreno, samostalno i neovisno društvo kojim upravljaju njezini članovi, a svojim radom i drugim aktivnostima ili korištenjem njezinih usluga, na temelju

zajedništva i uzajamne pomoći ostvaruju, unapređuju i zaštićuju svoje pojedinačne i zajedničke gospodarske, ekonomske, socijalne, obrazovne i druge potrebe i interese i ostvaraju ciljeve zbog kojih je zadruga osnovana“ (NN 34/11).

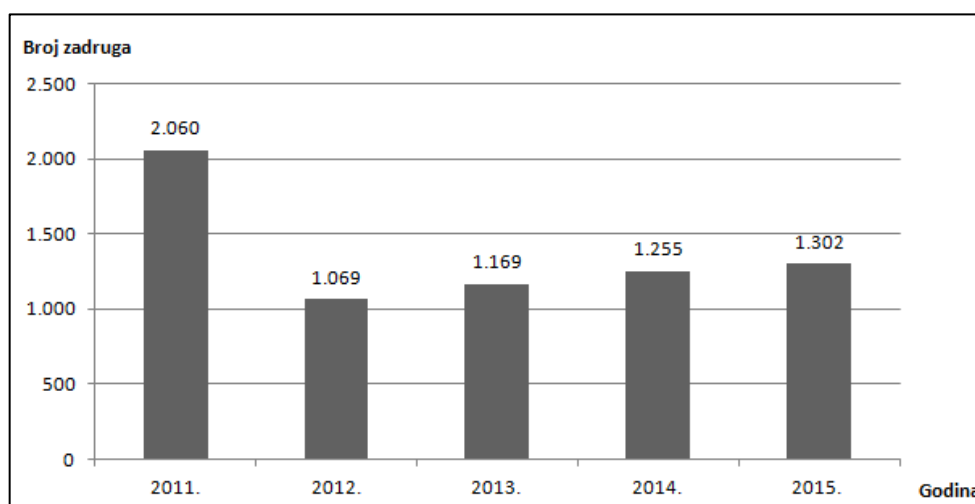
U Hrvatskoj su 2015. godine bile registrirane 1.302 aktivne zadruge koje su brojile 21.462 zadrugara, a zapošljavale su 2.744 osobe (tab. 5) (Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016).

Tab. 5. Stanje Zadružnog sektora 2015. godine

Broj zadruga	1.302
Broj zadrugara	21.462
Broj zaposlenih	2.744

Izvor: Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016

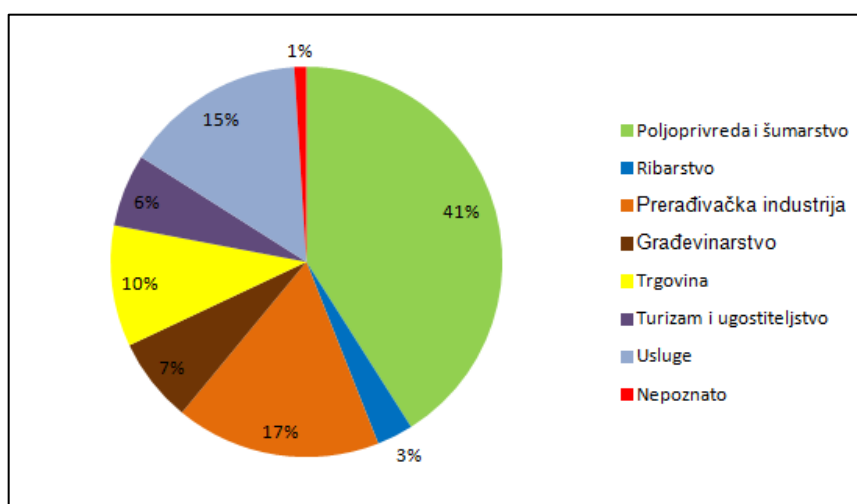
Ako se pogleda broj zadruga prema godinama, primjećuje se da je 2011. godine bilo registrirano 2.060 zadruga što je 700-tinjak udruga više nego 2015. godine (Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016). Takav pad u broju zadruga u Publikaciji Hrvatskog centra za zadružno poduzetništvo objašnjen je promjenom zakona o zadrugama koji je 2011. stupio na snagu. Od 2011. zadrugarstvo bilježi rast broja zadruga iz godine u godinu (sl. 5).

Sl. 5. Broj registriranih zadruga od 2011. do 2015. godine

Izvor: Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016

Ukoliko se promotre djelatnosti kojima se postojeće zadruge bave, primjećuje se da 41 % zadruga pripada sektoru poljoprivrede i šumarstva (Sl. 6). Pejnović i dr. (2017.) u svom istraživanju zaključuju da je razlog postojanja najvećeg broja poljoprivrednih zadruga nestabilnost proizvodnje i tržišnih prilika u primarnim djelatnostima zbog čega je udruživanje poljoprivrednika najbolji i najlakši način da se njihova djelatnost održi i da kao zadruga mogu konkurirati na tržištu na kojem danas prevladavaju veliki proizvođači koji mogu ponuditi niže cijene proizvoda. Pogledaju li se prihodi po sektorima djelatnosti u zadrugama vidi se da su najviše prihode 2014. godine imale zadruge koje pripadaju sektoru poljoprivrede i šumarstvo, i to ukupno 840.903.008,00 kuna, što čini polovicu ukupnih prihoda svih zadruga (Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016). Samim time udruživanje poljoprivrednika u zadruge igra važnu ulogu u socijalno-ekonomskom razvoju ruralnih područja. Najveći broj zadruga u sektoru poljoprivrede i šumarstva imaju Osječko-baranjska i Splitsko-dalmatinska županija (sl. 7). No, kad se pogledaju udjeli zadruga u sektoru poljoprivrede i šumarstva u ukupnom broju zadruga, primjećuje se da devet županija ima 50 ili više posto zadruga u sektoru poljoprivrede i šumarstva naspram ostalim sektorima što potvrđuje tvrdnju da je udruživanje poljoprivrednika u zadruge vrlo važno za njihov opstanak (sl. 8).

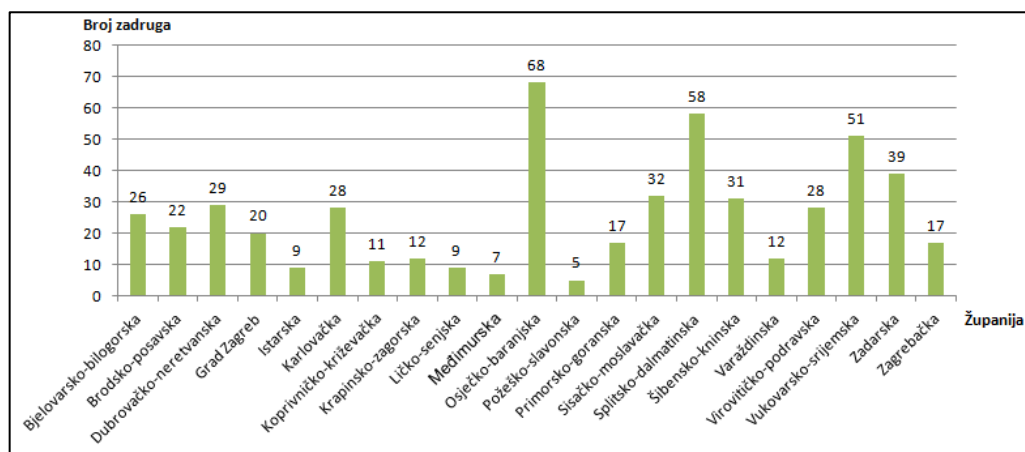

Sl. 6. Zadruge prema sektorima djelatnosti 2015. godine

Izvor: Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016

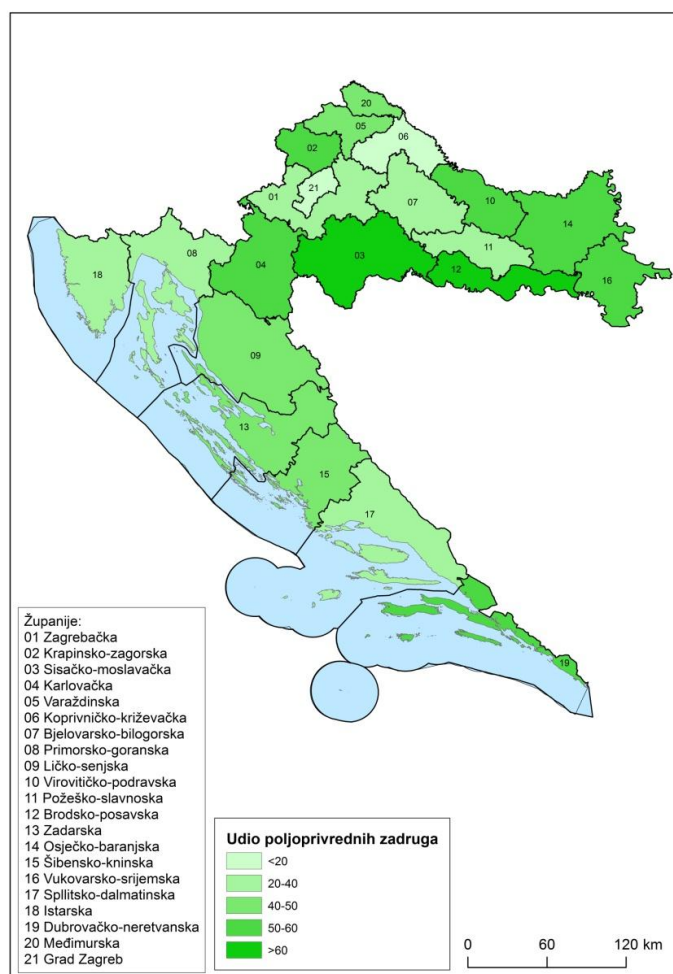
*Usluge – 199 zadruga s velikim brojem različitih djelatnosti zbog čega su uvrštene u istu skupinu

**Nepoznato – zbog nepotpune dokumentacije 10 zadruga nije moguće razvrstati u određeni sektor

Sl. 7. Broj zadruga u sektoru poljoprivrede i šumarstva po županijama 2015. godine

Izvor: Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016

Sl. 8. Udio zadruga u sektoru poljoprivrede i šumarstva 2015. godine

Izvor: Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016

Postojeće zadruge mogu se udruživati i u zadružne saveze, pa tako u Hrvatskoj djeluje sedam zadružnih saveza između kojih je i Hrvatski poljoprivredni zadružni savez koji broji 36 članova (Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016).

4.4. Obiteljska poljoprivredna gospodarstva

Defilippis (1993.) u svojoj knjizi *Obiteljska gospodarstva Hrvatske* razlikuje dva razdoblja razvoja OPG-a. Prvo, od postanka obiteljskih gospodarstava do kraja Drugog svjetskog rata, kada dolazi do naglog rasta broja gospodarstava gdje se njihov broj od 1900. do 1949. povećao za 170.000 gospodarstava (tab. 6). I drugo, od kraja Drugog svjetskog rata do hrvatskog osamostaljenja, koje karakteriziraju već prije spomenuti procesi industrijalizacije, deagrarizacije i deruralizacije, što je vidljivo i u broju obiteljskih gospodarstava koja su u 50-ak godina pala s 670.000 gospodarstava na 534.000 gospodarstava (tab. 6).

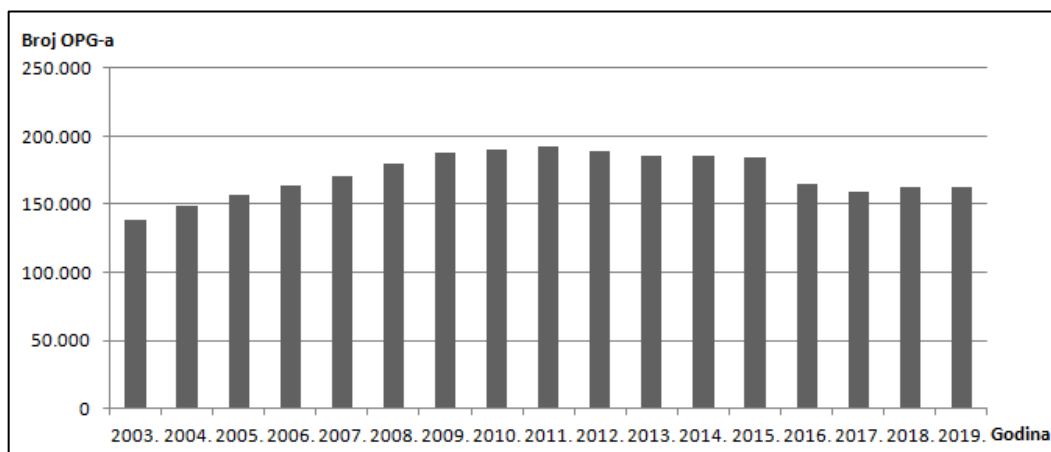
Tab. 6. Broj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava od 1900. do 1991. godine

Godina	Broj
1900.	407.000
1931.	569.000
1949.	670.000
1955.	667.000
1960.	653.000
1969.	615.000
1981.	569.000
1991.	534.000

Izvor: Defilippis, 1993

Razdoblje nakon osamostaljenja pa do danas može se nazvati trećim razdobljem u razvoju OPG-a u Hrvatskoj. Zakonima je regulirano postojanje, registracija i djelatnost gospodarstava. Kad se proučavaju brojevi registriranih OPG-a u zadnjih dvadesetak godina, primjećuje se da unutar prvog dijela tog razdoblja, točnije do 2011. godine broj registriranih gospodarstava je konstantno u porastu što bi se moglo objasniti raznim potporama od strane Države i Europske unije za poljoprivrednike, ukoliko su njihova gospodarstva bila registrirana. Nakon 2011., sve do 2015. godine može se reći da broj OPG-a stagnira, odnosno promjene u broju OPG-a nisu prevelike. U 2016. i 2017. godini

Hrvatska bilježi lagani pad registriranih gospodarstava, a u posljednje dvije godine broj gospodarstava opet stagnira (sl. 9).

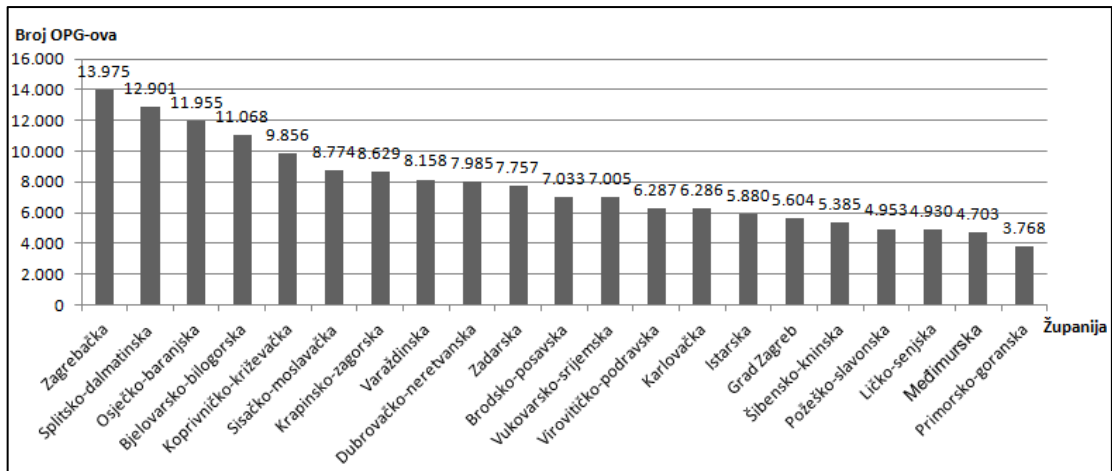

Sl. 9. Broj OPG-a u Hrvatskoj od 2003. do 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a;

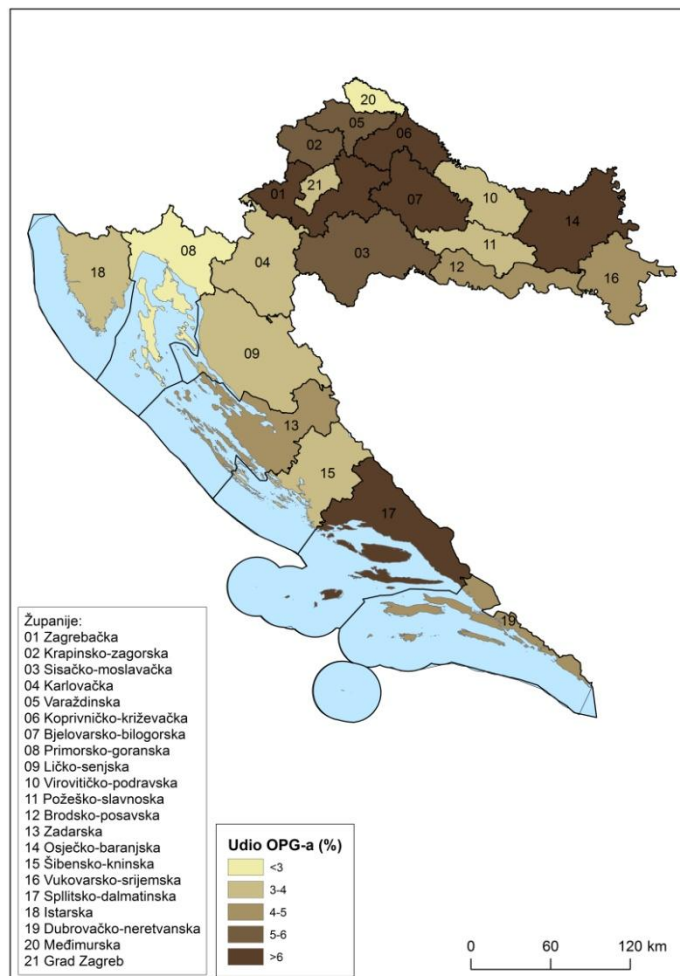
Tušek, 2014

U Hrvatskoj je 2019. godine bilo registrirano 162.966 gospodarstava pri čemu je najveći broj gospodarstava bio registriran u Zagrebačkoj županiji dok je najmanji broj OPG-a imala Primorsko-goranska županija (sl. 10). Pogleda li se udio OPG-ova po županijama u ukupnom broju OPG-ova u Hrvatskoj (sl. 11) vidi se da kontinentalne županije imaju veći broj registriranih gospodarstava što je rezultat veće važnosti Kontinentalne Hrvatske za poljoprivredu zbog boljih pedoloških i klimatskih uvjeta. Razlog manjem broju OPG-ova u primorskoj Hrvatskoj je taj da su županije Jadranske Hrvatske više usmjerene na uslužne djelatnosti zbog nepovoljnih uvjeta za razvoj poljoprivrede većih opsega kao što je to slučaj npr. u Slavoniji. No, Splitsko-dalmatinska županija jedan je od primjera gdje su, usprkos dominaciji uslužnih djelatnosti, poljoprivredne djelatnosti još uvijek zastupljene što je vidljivo u broju registriranih OPG-ova (sl. 10).

Sl. 10. Broj registriranih OPG-ova po županijama 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2020a.

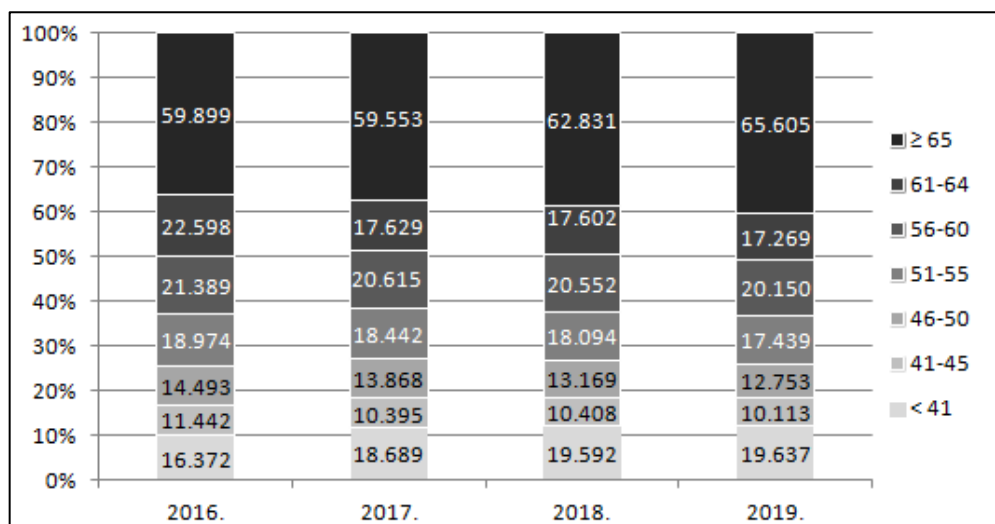

Sl. 11. Udio registriranih OPG-ova po županijama 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2020a

Veliki problem hrvatskih OPG-ova predstavlja dob nositelja, obrazovanje nositelja, veličina gospodarstva, usitnjenost poljoprivrednih čestica i nedovoljna afirmacija žene kao nositeljice gospodarstva.

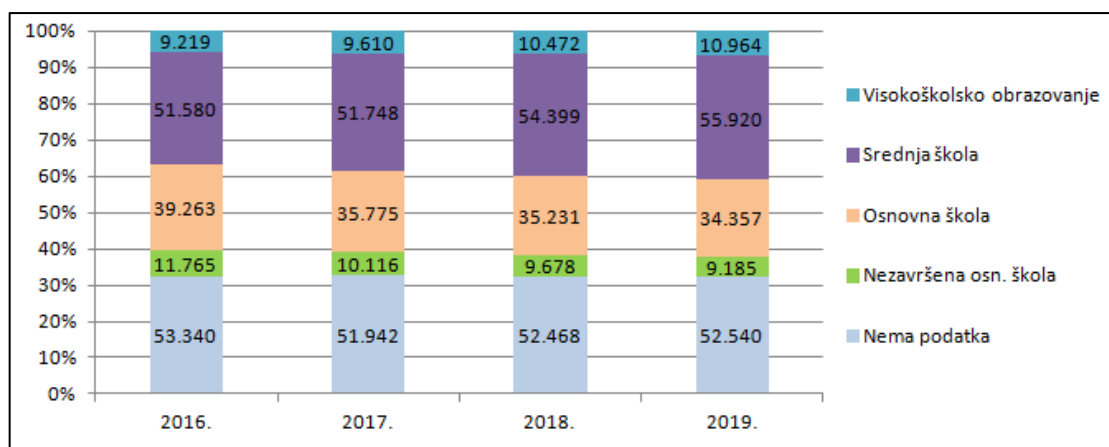
Proučavajući dob nositelja hrvatskih OPG-ova od 2016. do danas (sl. 12), a situacija je jednaka bila i u prethodnim godinama, primjećuje se da je više od 30 % nositelja OPG-a u Hrvatskoj starije od 65 godina i taj broj kroz godine sve više raste. To sa sobom nosi brojne prepreke prilikom rada gospodarstva, a neke od njih su nepoznavanje rada na računalu, nedostatak volje i želje, ali i mogućnosti za modernizaciju i prilagođavanje i slično. Vrlo maleni broj je nositelja mlađih od 40 godina, no u posljednje četiri godine primjećuje se lagani rast udjela mlađih nositelja koji je 2019. iznosio oko 12 %.

Sl. 12. Dob nositelja OPG-a u Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2019. godine

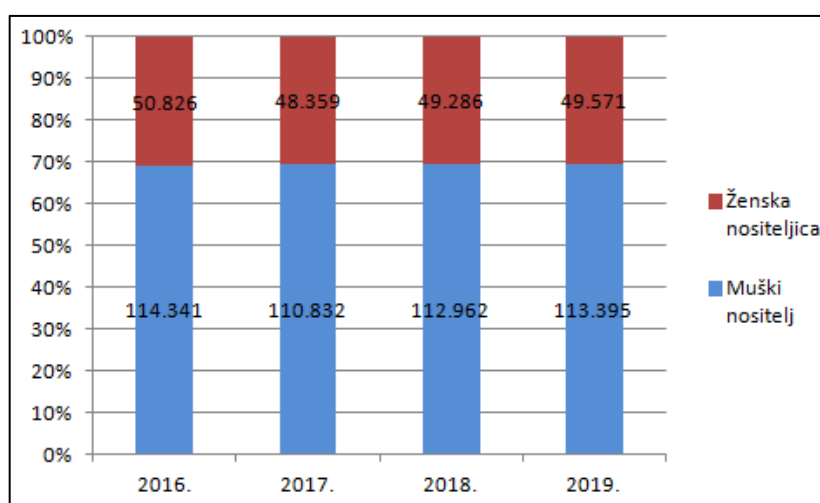
Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

Kod obrazovanja nositelja situacija je vrlo slična kao i kod dobi (sl. 13). Oko 25 % nositelja ima završenu samo osnovnu školu, a 5 % nositelja nema niti osnovnoškolsko obrazovanje što je u današnjem svijetu često nedovoljno da bi neko gospodarstvo bilo prosperitetno i moglo konkurirati na tržištu. Broj nositelja sa samo osnovnim obrazovanjem lagano se smanjuje, a raste broj nositelja sa srednjoškolskim obrazovanjem i broj visokoobrazovanih nositelja. Za vrlo veliki broj gospodarstva podaci nisu poznati što svakako može stvoriti krivu sliku o obrazovanju nositelja OPG-ova, no poznati podaci ipak zabrinjavaju jer je udio od 30 % nositelja osnovnog obrazovanja još ipak previsok.

Sl. 13. Stupanj obrazovanja nositelja OPG-a u Hrvatskoj od 2016. do 2019. godine
Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

Rad žena na gospodarstvu ekonomski jača gospodarstvo i njegovu dohodovnost (Ilak Peršurić i Žutinić, 2011). Žena zamjenjuje dodatne, unajmljene radnike, brine o kućanskim poslovima na gospodarstvu, pomaže u obrađivanju zemlje i hranjenju stoke, no ipak zbog obujma posla, poželjnog znanja i stručnosti koje se nekako pripisuje muškarcima, one se često teško odlučuju za pokretanje gospodarstva. Pogleda li se omjer muških i ženskih nositelja/nositeljica OPG-ova, vidi se da je poljoprivreda, tj. organizacija i vlasništvo posla na gospodarstvu u Hrvatskoj još uvijek u rukama muškaraca (sl. 14). Samo kod 30% OPG-ova u Hrvatskoj žena je nositeljica gospodarstva; tako je u posljednjih 4 godine i vjerojatno će takva slika još neko vrijeme i opstati.

Sl. 14. Struktura nositelja OPG-ova u Hrvatskoj prema spolu od 2016. do 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

Prosječni broj članova po OPG-u u zadnje četiri godine kretao se oko 0,85 što nije niti jedan dodatan član na gospodarstvu uz nositelja (tab. 7). Čak štoviše, prosječan broj već četiri godine zaredom pada što znači da naša obiteljska gospodarstva gube članove, odnosno još se više smanjuju. Pogledaju li se apsolutne brojke (tab. 8) najviše je gospodarstava bez članova, a u posljednje četiri godine taj broj raste, dok broj višečlanih OPG-ova pada, pri čemu je veći pad kod gospodarstava sa 3 ili više članova.

Tab. 7. Prosječan broj članova po OPG-u od 2016. do 2019.

Godina	Prosječan broj članova
2016.	0,89
2017.	0,86
2018.	0,84
2019.	0,83

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

Tab. 8. Broj OPG-a i broj članova na OPG-u u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2019. godine

Godina	0	1	2	3	4	5	>5
2016.	70.449	58.232	23.754	10.148	2.159	371	54
2017.	70.010	55.169	22.365	9.351	1.932	321	43
2018.	73.081	55.410	22.363	9.163	1.878	317	36
2019.	74.882	55.052	22.087	8.810	1.804	297	34

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku 2016. godine¹ poljoprivredna gospodarstva posjedovala su 1.688.939 ha poljoprivrednih površina u Republici Hrvatskoj. Najveći broj gospodarstava posjedovao je manje od 2 ha zemlje, a preko 80% poljoprivrednih gospodarstava imalo je manje od 10 ha zemlje (tab. 9). Na temelju ovih podataka može se zaključiti da su poljoprivredne površine kod poljoprivrednih gospodarstava malene i rascjepkane što sa sobom nosi brojne probleme u radu gospodarstva i ograničavajući je faktor u napretku hrvatskih OPG-ova. Da su hrvatski OPG-ovi maleni pokazuje i podatak

¹ U svojim analizama DZS ne razdvaja OPG od ostalih poljoprivrednih gospodarstava pa stoga nije moguće znati točan broj OPG-a i korištene poljoprivredne površine, ali ako znamo da OPG-ovi čine više od 95% svih poljoprivrednih gospodarstava te brojke mogu se analizirati kako bi se izveli neki zaključci

iz 2003. godine kad je prema popisu poljoprivrede prosječna veličina OPG-a bila 2,6 ha (DZS, 2003a).

Tab. 9. Broj poljoprivrednih gospodarstava prema razredima korištene poljoprivredne površine u Hrvatskoj 2016. godine

	Broj poljoprivrednih gospodarstava
Bez zemlje	1.785
< 2 ha	50.806
2 – 4,9 ha	40.840
5 – 9,9 ha	20.079
10 – 19,9 ha	9.466
≥ 20 ha	11.483
Ukupno	134.459

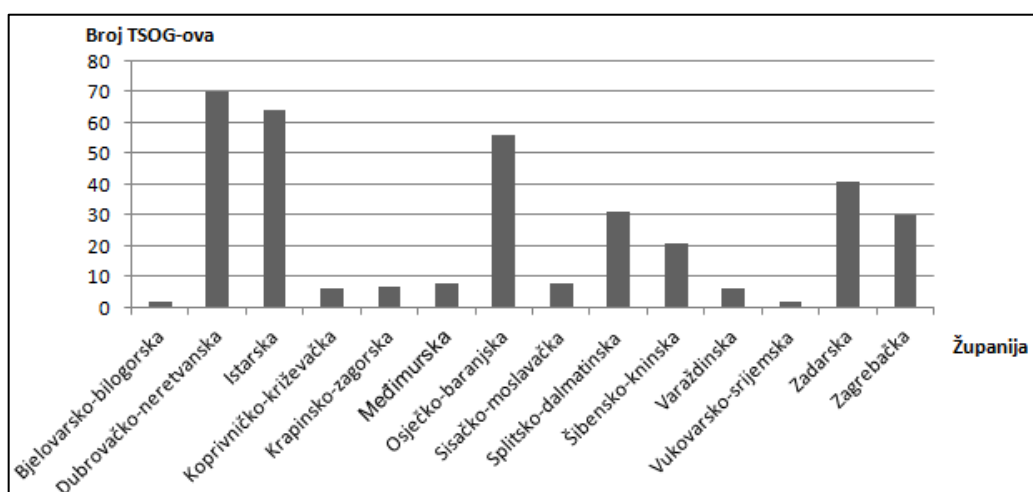
Izvor: DZS, 2016b

4. 4. 1. Turizam kao dodatna djelatnost

Slijedeći primjer zapadnoeuropskih zemalja, i hrvatski OPG-ovi su na svoja gospodarstva kao dodatnu djelatnost i dodatan izvor prihoda unijeli turizam. Ne postoji jedinstveni registar u kojem bi bila pobrojena sva turistička seljačka obiteljska gospodarstva odnosno agroturizmi, no 2015. godine je Ministarstvo turizma zajedno s Hrvatskom gospodarskom komorom izdalo Nacionalni katalog *Ruralni turizam Hrvatske* unutar kojeg su između ostalih oblika ruralnog turizma pobrojena i određena turistička obiteljska gospodarstva koja su se zbog svojih karakteristika istaknula u dijelu Hrvatske u kojem se nalaze. Vrlo je važno da se razlikuje agroturizam od ruralnog turizma, gdje agroturizam obilježava obiteljska poljoprivredna gospodarstva kojima je glavna djelatnost poljoprivreda, a turistička djelatnost služi isključivo kao dodatan izvor prihoda. Djelatnosti i usluge na turističkom seljačkom obiteljskom gospodarstvu danas su određene Zakonom o pružanju usluga u turizmu (NN 130/2017), pa je tako dopušteno sudjelovanje posjetitelja u poljoprivrednim djelatnostima, jahanje, pješačenje, upoznavanje sa gospodarstvom, održavanje kreativnih i edukativnih radionica i sl.

Razvoj ruralnog turizma, pa tako i agroturizma kao jednog od njegovih oblika prati Hrvatska gospodarska komora od 1995. kada je osnovana Zajednica turističkih seljačkih

obiteljskih gospodarstava koja je 2008. promijenila ime u Zajednica ruralnog turizma (Ćurić, 2010). Na samom početku praćenja turizma u ruralnim prostorima, točnije 1998., bila su registrirana 32 gospodarstva koja su uz poljoprivredu uvela i turizam na svoja poljoprivredna gospodarstva. Prema posljednjim dostupnim podacima Hrvatske gospodarske komore iz 2007. zaključno s ožujkom u Hrvatskoj su bila registrirana 352 turistička seljačka obiteljska gospodarstva (TSOG) (Lukić, 2016) što je tristotinjak gospodarstava više u 10 godina. Registrirani TSOG-ovi bili su izrazito neravnomjerno raspodijeljeni, a čak 6 županija nije imalo registriranih TSOG-ova (sl. 15). Najviše registriranih TSOG-ova bilježile su Dubrovačko-neretvanska i Istarska županija gdje je tradicija turizma kao dodatne djelatnosti na poljoprivrednom gospodarstvu bila razvijena još iz predratnog razdoblja. Registrirani TSOG-ovi brojili su 886 kreveta, 288 ih je pružalo uslugu prehrane, a 207 ih je nudilo i kušanje vina ili rakije. Proučavajući Nacionalni katalog Ruralnog turizma Hrvatske može se zaključiti da Hrvatska danas ima veći broj TSOG-ova nego što je to bilo 2007. godine, a da je turizam ili ugostiteljstvo vrlo važan izvor zarade za Hrvatske OPG-ove govori i podatak da se Hrvatska sa 7,65% nalazi na 12. mjestu u Europskoj uniji prema udjelu poljoprivrednih gospodarstava s dodatnim aktivnostima (Dimšić, 2020. prema Eurostat, 2019).

Sl. 15. Broj registriranih turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava 2007. godine
Izvor: Lukić, 2016, prema Demonja, 2014

Iako podaci o broju registriranih agroturizama nisu dostupni, mogu se usporediti dolasci i noćenja turista u pretežito ruralnim županijama (tab. 10). U deset godina dolasci i noćenja su se najmanje udvostručila, a u Krapinsko-zagorskoj i udeseterostručila. U prosjeku se u

svim navedenim županijama turisti zadržavaju oko 2 noćenja što je u skladu s obilježjima ruralnog turizma, izuzev Primorsko-goranske i Ličko-senjske županije koje su primorske županije pa većina turista dolazi ljeti kad je vrijeme pogodno za kupanje te se duže zadržavaju na tom prostoru. U prosjeku u tim županijama turisti su se 2016. zadržali 4 do 5 noći.

Tab. 10. Dolasci i noćenja turista u pretežito ruralnim županijama 2006. i 2016. godine

Županija	Dolasci			Noćenja		
	2006.	2016.	% razlika	2006.	2016.	% razlika
Krapinsko-zagorska	9.859	124.600	+1263	23.400	283.400	+1211
Sisačko-moslavačka	10.443	29.600	+283.4	19.772	84.300	+426.3
Karlovačka	144.010	270.000	+187.5	220.444	466.400	+211.5
Varaždinska	19.152	52.000	+271.5	31.536	128.600	+407.7
Koprivničko-križevačka	5.732	18.900	+329.7	9.293	39.700	+427.2
Bjelovarsko-bilogorska	3.538	20.500	+579.4	7.628	67.700	+887,5
Primorsko-goranska	1.727.684	2.685.000	+155.4	9.322.675	13.989.600	+150.5
Ličko-senjska	272.541	621.100	+227.9	1.052.133	2.322.800	+220.7
Požeško-slavonska	1.629	11.700	+718.2	4.421	25.900	+568.1
Brodsko-posavska	10.378	26.600	+256.3	14.141	46.000	+328.5
Osječko-baranjska	17.151	89.100	+519.5	38.265	172.900	+450.5
Vukovarsko-srijemska	8.779	69.800	+795	13.062	102.200	+784.6
Međimurska	7.230	45.900	+634.8	16.990	110.000	+647

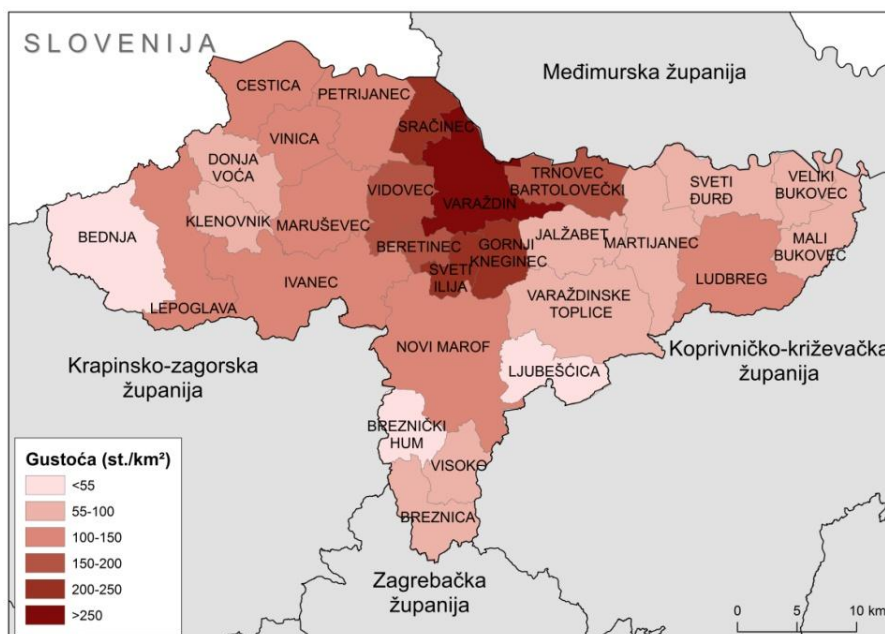
Izvor: Gospić, 2019. prema Statističkom ljetopisu 2007. i 2017.

Prema prethodno navedenim podacima može se zaključiti da turizam na obiteljskim gospodarstvima sve više dolazi u fokus i poljoprivrednicima služi kao dodatan izvor prihoda u vrijeme kad ne mogu konkurirati velikim kompanijama koje s lakoćom uspijevaju svoje poljoprivredne proizvode prodati u trgovine jer mogu ponuditi, tj. prihvatiti manju otkupnu cijenu.

5. Osnovna društvenogeografska obilježja Varaždinske županije

U ovom poglavlju riječ je o osnovnim biodinamičkim i socio-ekonomskim obilježjima stanovništva Varaždinske županije i o demografskim procesima koji se odvijaju na području županije.

Prema popisu iz 2011. godine u Varaždinskoj županiji živjelo je 175.951 osoba, a prosječna gustoća naseljenosti iznosila je 139,42 st./km² što je čini jednom od najgušće naseljenih županija u Hrvatskoj. Od 28 jedinica lokalne samouprave, 2011. godine devet ih je imalo gustoću naseljenosti manju od prosjeka u Hrvatskoj, koji je za 2011. godinu iznosio 75,8 st./km². Najrjeđe naseljene općine su Bednja, Breznički Hum i Ljubešćica s manje od 55 st./km², dok su najgušće naseljeni dijelovi županije Grad Varaždin i općine koje ga okružuju (sl. 16).

Sl. 16. Gustoća naseljenosti u Varaždinskoj županiji 2011. godine

Izvor: DZS, 2011a

5.1. Biodinamička obilježja Varaždinske županije

Uspoređujući broj stanovnika Varaždinske županije 2011. godine s brojem stanovnika 2001. godine primjećuje se da samo 4 jedinice lokalne samouprave bilježe rast broja stanovnika, a to su Cestica, Gornji Kneginec, Sračinec i Trnovec Bartolovečki, pri čemu je Trnovec Bartolovečki bilježio porast za nešto manje od 50 stanovnika, a preostale tri općine bilježile su porast stanovnika za više od 50 (sl. 17). Najveći pad broja stanovnika bilježili su gradovi Varaždin, Ivanec, Novi Marof i Varaždinske Toplice te općina Bednja.

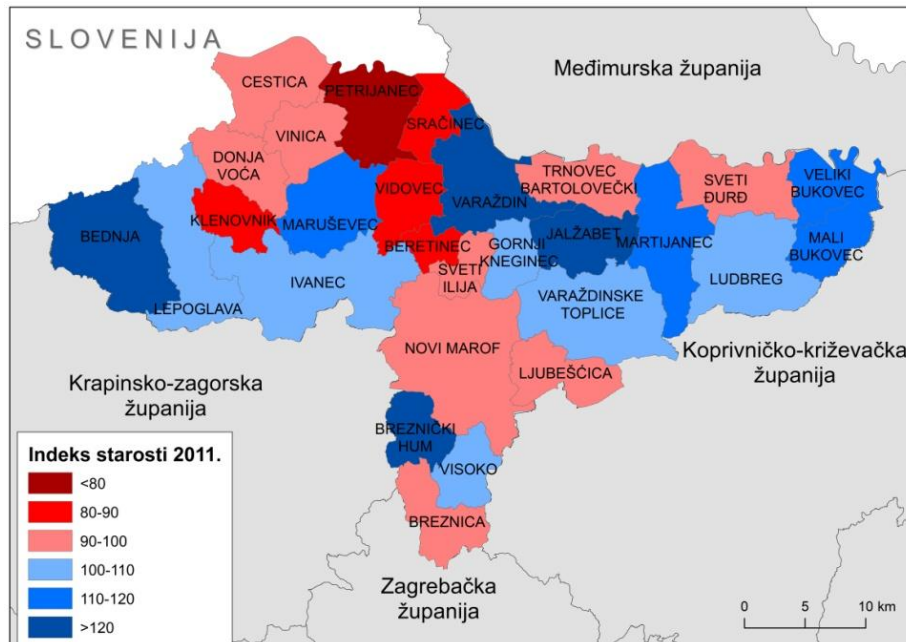
Državni zavod za statistiku između dva popisa radi procjene stanovništva, pa je tako procijenjeno da je 2018. godine u Varaždinskoj županiji živjelo 9.293 osobe manje nego prilikom popisa 2011. godine (DZS, 2018c). Podaci iz procjene bilježe pad broja stanovnika u svim jedinicama lokalne samouprave izuzev Grada Ludbrega i općine Jalžabet.

Sl. 17. Promjena broja stanovnika u Varaždinskoj županiji u razdoblju od 2001. do 2011. godine

Izvor: DZS, 2001b; DZS, 2011a

Ukoliko se promatra indeks starosti, pokazatelj udjela starijih od 60 godina u odnosu na mlađe od 20, primjećuje se da su sve općine u Varaždinskoj županiji zašle u proces starenja jer ne postoji ni jedna općina gdje bi taj indeks bio manji od 40 (sl. 18). Najmanji indeks starosti ima općina Petrijanec i on iznosi 71. No još uvijek je značajan broj jedinica lokalne samouprave ispod vrijednosti 100 što znači da je još uvijek više mlađih od 20 negoli starijih od 60 godina. Na razini cijele županije indeks starosti iznosi 107,3 dok za Hrvatsku on iznosi 115,03 što znači da je Varaždinska županija ispod državnog prosjeka.

Sl. 18. Indeks starosti u Varaždinskoj županiji 2011. godine

Izvor: DZS, 2011a

Vitalni indeks još je jedan od biodinamičkih pokazatelja koji u omjer stavlja broj živorođenih i umrlih. U Varaždinskoj županiji, gledajući petogodišnji prosjek od 2009. do 2013. godine, samo su dvije općine, Petrijanec i Sračinec, imale vitalni indeks veći od 100, odnosno više je bilo rođenih nego umrlih – i to za 25 i 27 rođenih više (sl. 19). Najniži vitalni indeks imale su općine Bednja, Donja Voća i Breznički Hum gdje je na 100 umrlih bilo manje od 45 rođenih.

Sl. 19. Vitalni indeks u Varaždinskoj županiji za petogodišnje razdoblje od 2009. do 2013. godine

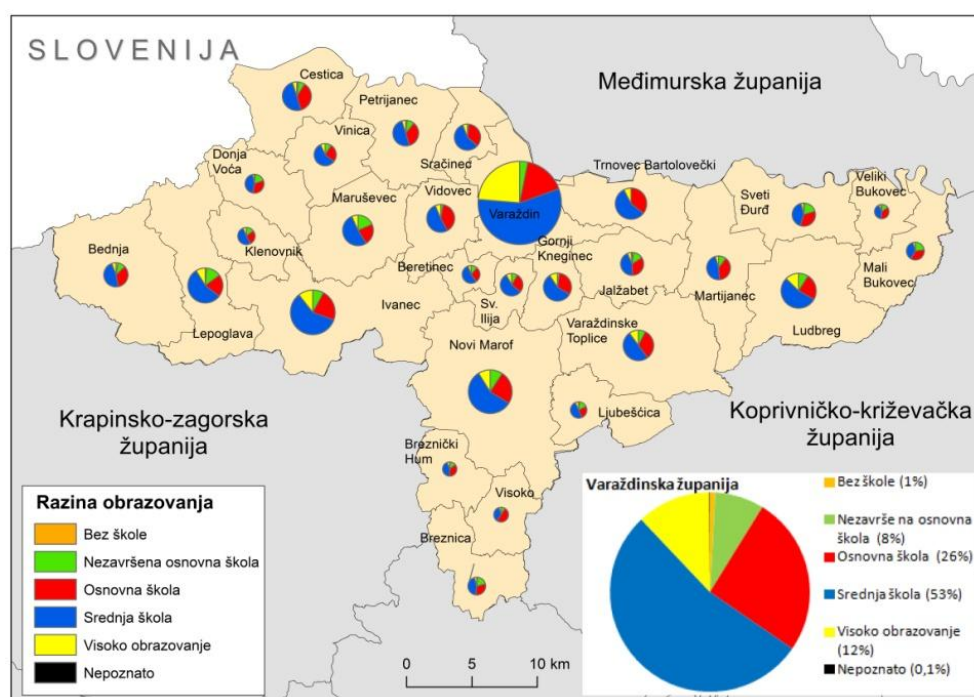
Izvor: DZS, 2009b; DZS, 2009c, DZS, 2010a; DZS, 2010b; DZS, 2011d; DZS, 2011e; DZS, 2012a; DZS, 2012b; DZS, 2013c; DZS, 2013d

5.2. Socio-ekonomska obilježja Varaždinske županije

Razina obrazovanja, ekonomska aktivnost i sektori djelatnosti pokazatelji su koji pružaju dobar uvid u socio-ekonomska obilježja nekog prostora.

U Varaždinskoj županiji prema razini obrazovanja kod osoba starijih od 15 godina prevladava završena srednja škola s 53%. Zatim slijedi završena osnovna škola s 26%. Visokoobrazovanih je 12%. Naposljetku, 8% stanovništva starijeg od 15 godina nema završenu osnovnu školu, dok je 1% stanovništva bez škole i to su najstariji stanovnici Varaždinske županije jer u njihovom odrastanju škola je bila zadnje na što se mislilo, pogotovo u kraju gdje je poljoprivreda bila osnovna djelatnost od koje se živjelo. Gledajući iste brojke na razini Hrvatske raspodjela je vrlo slična. Najveći udio stanovništva ima završenu srednju školu, točnije 53% kao i u Varaždinskoj županiji. Nezavršeno osnovnoškolsko obrazovanje, također kao i u Varaždinskoj županiji, ima 8% stanovništva Hrvatske starije od 15 godina. Nešto manje stanovništva na razini Hrvatske ima završenu osnovnu školu nego što je to u Varaždinskoj županiji, odnosno 21%, ali je visokoobrazovanih u Hrvatskoj 16% što je 4% više nego na razini Varaždinske županije. Bez škole je 2% stanovništva. U svim općinama Varaždinske županije prevladava

srednjoškolsko obrazovanje (sl. 20). U tradicionalno ruralnijim dijelovima kao što su to općine uz rubove Županije veći su postoci stanovništva s nepotpunim osnovnoškolskim obrazovanjem ili sa samo završenom osnovnom školom i u tim općinama je još uvijek i najmanji broj visokoobrazovanih. Kao i u ostatku Države, visokoobrazovanih je nešto više u gradovima.

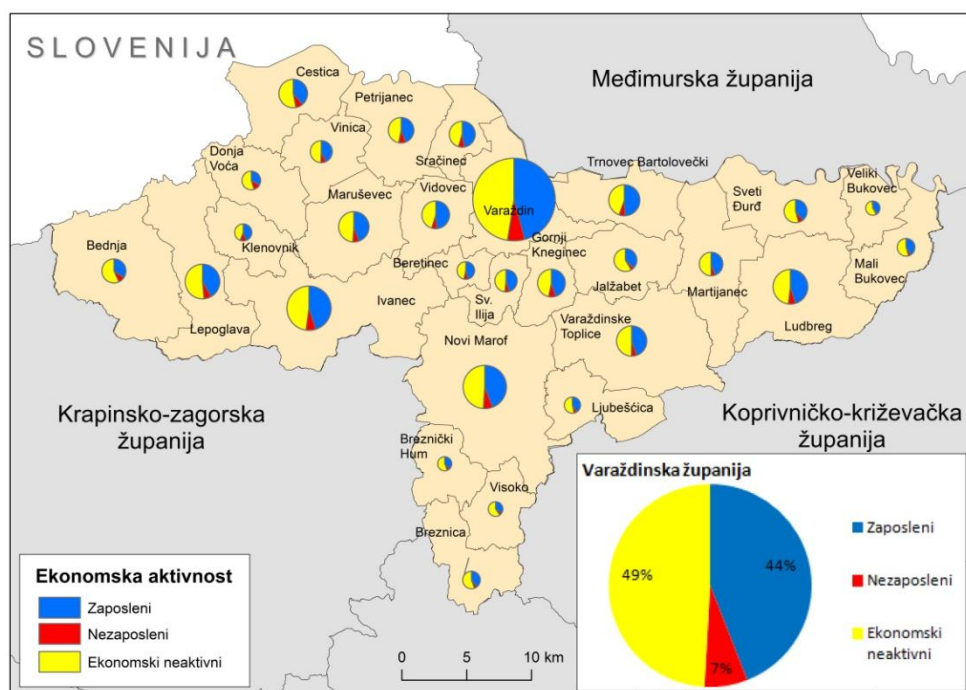

Sl. 20. Stanovništvo staro 15 i više godina prema razini obrazovanja u Varaždinskoj županiji 2011. godine

Izvor: DZS, 2011b

Prema ekonomskoj aktivnosti, stanovništvo dijelimo na aktivno i neaktivno. Aktivno čine zaposlene i nezaposlene osobe, a neaktivno stanovništvo čine umirovljenici, učenici, studenti i dr. Varaždinska županija ima najviše ekonomski neaktivnog stanovništva, ukupno 49%. Zaposlenih je 44%, a nezaposlenih 7%. Iz toga proizlazi da na 100 zaposlenih dolazi 127 nezaposlenih odnosno ekonomski neaktivnih. Slična situacija je i na razini Hrvatske. Zaposlenih u Hrvatskoj je 41%, nezaposlenih 8%, a ekonomski neaktivnih 51%. Uspoređujući ekonomsku aktivnost na razini Države i na razini Županije, može se zaključiti da je Varaždinska županija iznad državnog prosjeka, no ta razlika se očituje tek u nekoliko postotnih bodova. Ekonomska aktivnost stanovništva po općinama ne razlikuje se značajno od ekonomske aktivnosti na razini cijele županije (sl. 21). Omjeri zaposlenih, nezaposlenih i ekonomski neaktivnih vrlo su slični onima na razini Varaždinske županije.

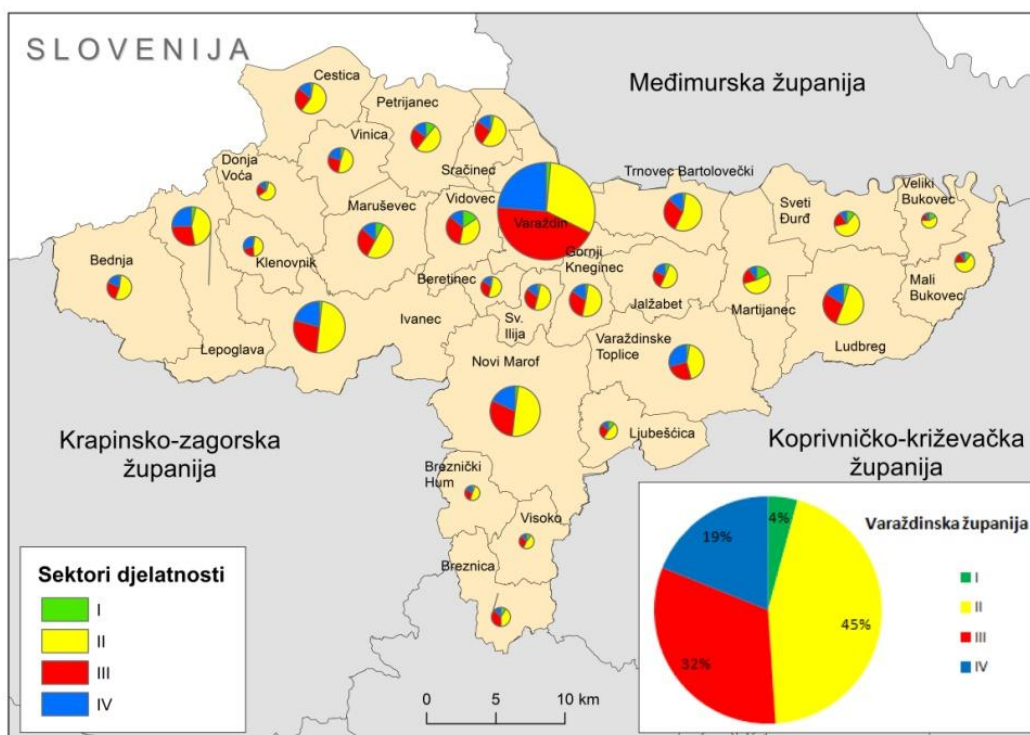
Može se izdvojiti općina Veliki Bukovec koja je 2011. godine imala samo 3,1% nezaposlenog stanovništva, ali je zato imala više ekonomski neaktivnih, točnije 56,3%. Najviše zaposlenog stanovništva imala je općina Trnovec Bartolovečki, 49,2%.

Sl. 21. Ekonomska aktivnost stanovništva Varaždinske županije 2011. godine
Izvor: DZS, 2011c

Prema sektorima djelatnosti najviše stanovništva zaposleno je u sekundarnom sektoru što ne iznenađuje ukoliko znamo da je Varaždinska županija poznata po razvijenoj prehrambenoj i tekstilnoj industriji koja još uvijek posluje na njenim prostorima, a zastupljene su i druge industrijske grane. Slijede ga tercijarni i kvartarni sektor, dok je primarni sektor djelatnosti na posljednjem mjestu sa samo 4%. Uspoređujući brojke na razini Varaždinske županije s onima na razini Države primjećuje se podosta različit raspored zastupljenosti sektora. Na državnoj razini najzastupljeniji je tercijarni sektor sa 45%. Sekundarni sektor djelatnosti nalazi se na drugom mjestu prema zastupljenosti s 27%. Na trećem je kvartarni sektor djelatnosti s 22%, a na posljednjem se nalazi primarni sektor sa 6% što je 2% više nego u Varaždinskoj županiji. U svim jedinicama lokalne samouprave u Varaždinskoj županiji najzastupljeniji je sekundarni sektor djelatnosti (sl. 22). Primarnog sektora gotovo da i nema u gradovima. Nešto veći udio zaposlenih u primarnom sektoru imaju općine Vidovec, Martijanec, Sveti Đurđ, Veliki Bukovec i Mali Bukovec što se može povezati s njihovom orijentiranošću na poljoprivrednu proizvodnju.

Tu se najviše ističe općina Vidovec koja je orijentirana između ostalog i na proizvodnju varaždinskog zelja.

Sl. 22. Zaposleno stanovništvo Varaždinske županije prema sektorima djelatnosti
2011. godine

Izvor: DZS, 2011f

6. Poljoprivreda u Varaždinskoj županiji – rezultati istraživanja

Smještaj Varaždinske županije te klimatski i pedološki elementi koji prevladavaju na njenom prostoru izrazito su povoljni za razvoj poljoprivredne proizvodnje. Veličina poljoprivrednog zemljišta u Varaždinskoj županiji iznosi 71.485,00 ha, odnosno 55% ukupne površine Varaždinske županije (Agencija za razvoj Varaždinske županije, 2010). Najveći udio zauzimaju oranice i vrtovi sa 63,4%, i livade sa 21,4%, zatim vinogradi i voćnjaci sa 5,2%, odnosno 3,3% (tab. 11). Raspodjela je vrlo slična onoj na državnoj razini. Od stočarstva najzastupljenije je govedarstvo, svinjogojstvo, peradarstvo i ovčarstvo, no općenito stočarstvo je u opadanju posljednjih desetak godina (Vincek i Bogović, 2015).

Tab. 11. Poljoprivredne površine u Varaždinskoj županiji u ha

Obradiva površina	Površina (ha)	Udio (%)
Oranice i vrtovi	45.297	63,4
Livade	15.319	21,4
Vinogradi	3.721	5,2
Voćnjaci	2.380	3,3
Ostalo	4.768	6,7
Ukupno	71.485	100

Izvor: Agencija za razvoj Varaždinske županije, 2010

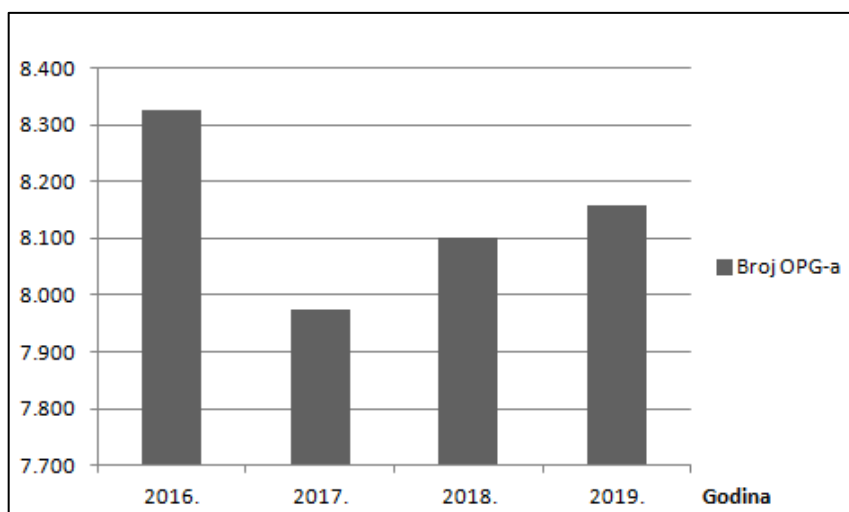
Posjedovnu strukturu poljoprivrednog zemljišta Varaždinske županije karakterizira izrazito velik broj malenih parcela (Vincek i Ernoić, 2009). Prema podacima iz ARKOD sustava 2015. godine bilo je registrirano 84.824 parcele na 30.340,22 ha zemljišta (Vincek i Bogović, 2015). Prema tim podacima prosječna površina parcele iznosila je 0,36 ha. U prosjeku pojedino gospodarstvo posjeduje 9,4 parcela prema čemu prosječna veličina gospodarstva u Varaždinskoj županiji iznosi 3,4 ha (Vincek i Bogović, 2015).

Najveći broj gospodarstava, kao i na državnoj razini, pripada obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. U sljedećim poglavljima detaljno su obrađena obiteljska poljoprivredna gospodarstva u Varaždinskoj županiji i iznijeti su podaci iz provedenog istraživanja.

6.1. Obiteljska poljoprivredna gospodarstva

U Varaždinskoj županiji obiteljska poljoprivredna gospodarstva nositelji su poljoprivredne proizvodnje. Kroz posljednje četiri godine događale su se određene oscilacije u broju registriranih gospodarstava. Najveći pad registriranih OPG-a zabilježen je između 2016. i 2017. godine kad je broj OPG-a pao za 350 (sl. 23). Ministarstvo poljoprivrede objasnilo je zašto je došlo do tolikog smanjenja u broju OPG-a, koje nije zabilježeno samo na prostoru Varaždinske županije, već i na čitavom prostoru Hrvatske. Naime, u 2015. godini započela je primjena novih pravila Zajedničke poljoprivredne politike i novog sustava potpora, a kroz cijelu 2015. i 2016. godinu poduzete su aktivnosti u cilju ažuriranja podataka u Upisniku poljoprivrednika kako bi se ispisale umrle osobe ili pak poljoprivrednici koji ne zadovoljavaju određene uvjete (Kuskunović, 2017). U 2017. pa sve do danas broj OPG-a lagano raste, no 2019. još nije dosegnuo brojku iz 2016. godine. U Ministarstvu također objašnjavaju i daljnji rast broja OPG-a koji je često rezultat stvaranja „umjetnih uvjeta“ za ostvarivanje prava na fondove i veće potpore poljoprivrednicima (Kuskunović, 2017).

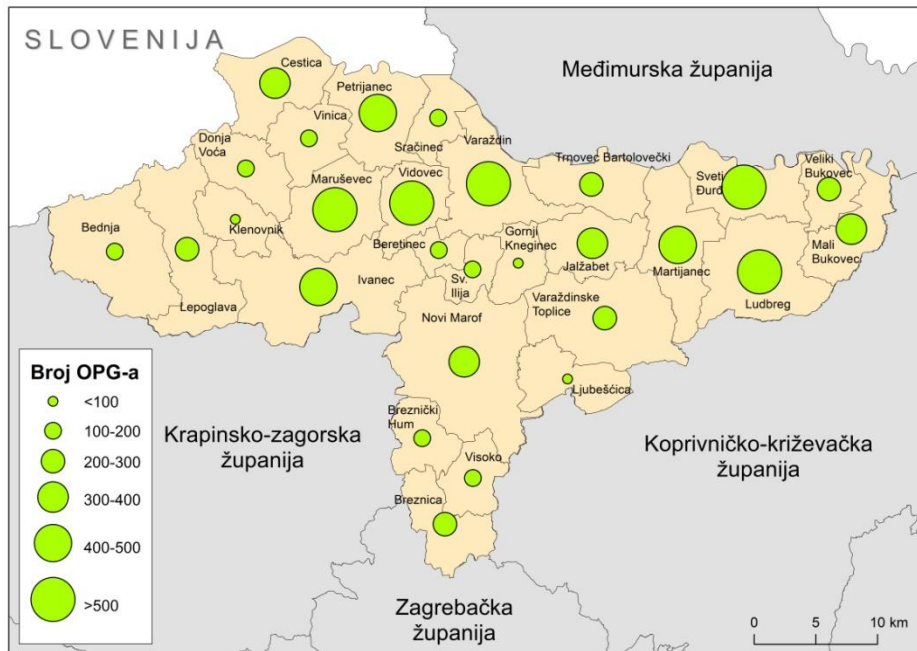
Rezultat je cijepanje jednog OPG-a na više manjih unutar iste obitelji čime se stvara privid poljoprivredne proizvodnje, a rezultat čega je i manji broj članova po OPG-u. Takav slučaj zasigurno je u određenoj mjeri prisutan i na prostoru Varaždinske županije.

Sl. 23. Kretanje broja registriranih OPG-a u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

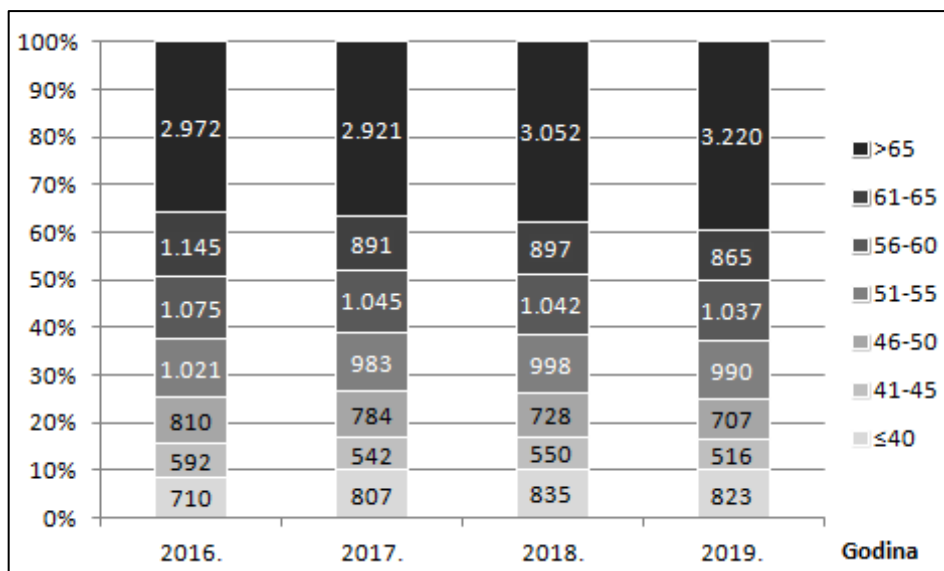
Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

Pogleda li se razmještaj OPG-a po Varaždinskoj županiji, primjećuje se lagani nesrazmjer između registriranih OPG-a u unutrašnjosti Županije i njezinih rubnih dijelova, gdje se posebno misli na zapadne i južne dijelovi Županije u kojima je broj OPG-a manji od broja u ostalim dijelovima županije (sl. 24). Razlozi tome mogu se tražiti u manjoj gustoći naseljenosti, starijem stanovništvu i orijentiranosti stanovništva na poslove u urbanim središtima. Najveći broj OPG-a 2019. godine bio je registriran u općinama Vidovec, Maruševec, Varaždin, Sveti Đurđ i Ludbreg. Veći broj registriranih gospodarstava u Gradu Varaždinu rezultat je toga da stanovnici Grada posjeduju zemljišta u ruralnim područjima Varaždinske županije, no kako se registracija OPG-a veže uz mjesto prebivališta nositelja automatski se takva gospodarstva statistički pripisuju Gradu. Još jedan od razloga su i prigradska naselja Varaždina koja su još uvijek u određenoj mjeri ruralni prostori gdje se stanovnici još uvijek bave poljoprivredom, bilo u privatne, bilo u komercijalne svrhe. Iako je broj registriranih OPG-ova visok, nisu sva gospodarstva orijentirana na komercijalnu proizvodnju i poslovanje svog gospodarstva. Procjenjuje se da je dvije trećine registriranih gospodarstava orijentirano isključivo na proizvodnju za vlastite potrebe, dok samo jedna trećina gospodarstava nastupa na tržištu (Agencija za razvoj Varaždinske županije, 2010).

Sl. 24. Broj OPG-a po općinama u Varaždinskoj županiji 2019. godine
Izvor: APPRRR, 2020a

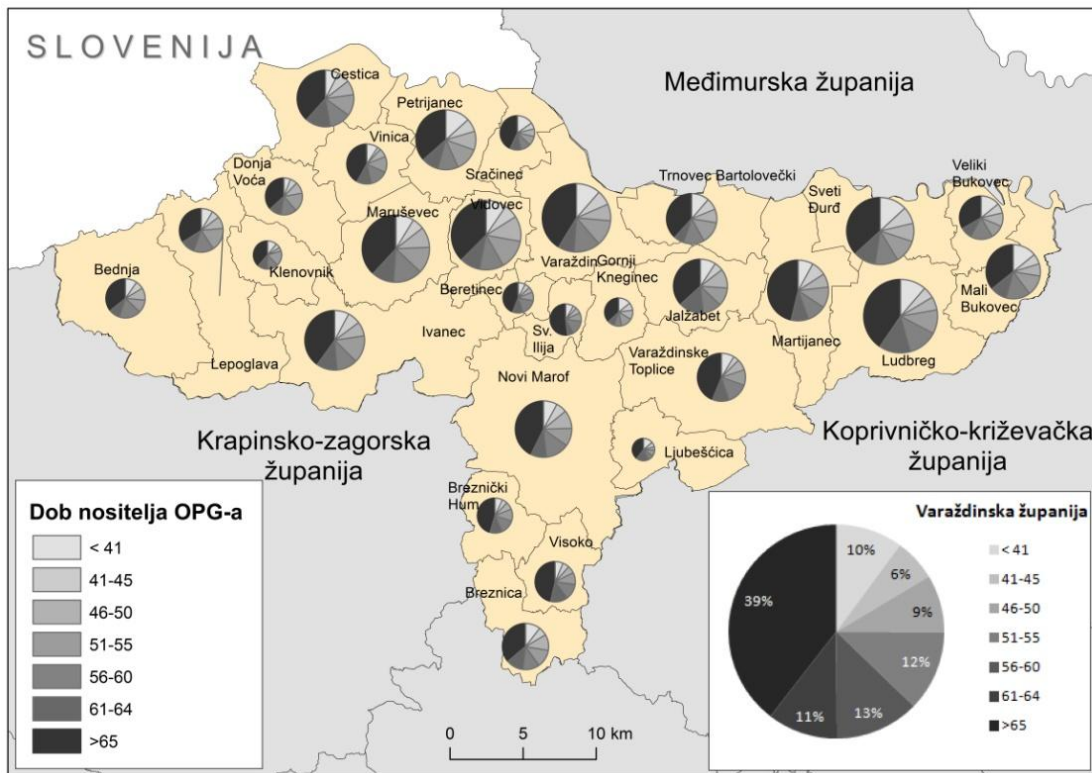
Gledajući dob nositelja OPG-a u Varaždinskoj županiji, kao i na državnoj razini, najveći broj nositelja starije je od 65 godina, a kako godine prolaze postotak starijih od 65 raste (sl. 25). Polovica svih nositelja starije je od 60 godina, dok je mladih poljoprivrednika oko 10%. Pozitivno je da broj mladih poljoprivrednika s godinama raste pa je tako u proteklih četiri godine broj mladih poljoprivrednika porastao za 2%, no taj porast može bit uzrokovan i već prethodno spomenutim kalkulacijama kod pokretanja OPG-a gdje se kao nositelj registriraju članovi koji su mlađi od 40 kako bi mogli ostvariti potpore EU za mlade poljoprivrednike. Preostali nositelji su više-manje jednako raspoređeni po dobnim skupinama između 40 i 60 godina.

Sl. 25. Dob nositelja OPG-a u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

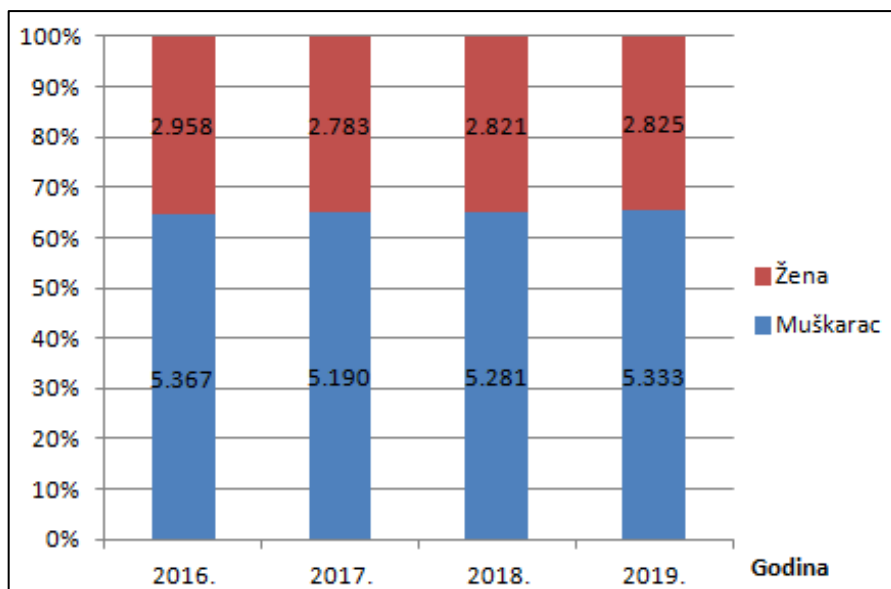
Udjeli nositelja OPG-a prema dobi po općinama slični su raspodjeli na razini županije (sl. 26). U 2019. godini najveći broj starijih od 65 godina imale su općine Breznički Hum, Martijanec, Sveti Ilija i Visoko s preko 45% nositelja starijih od 65 godina, dok je najveći udio mladih poljoprivrednika imala općina Sračinec s nešto više od 15% nositelja mlađih od 40 godina. Po udjelu nositelja mlađih od 40 godina još se izdvajaju općine Gornji Kneginec, Mali Bukovec i Veliki Bukovec.

Sl. 26. Dob nositelja OPG-a po općinama u Varaždinskoj županiji 2019. godine

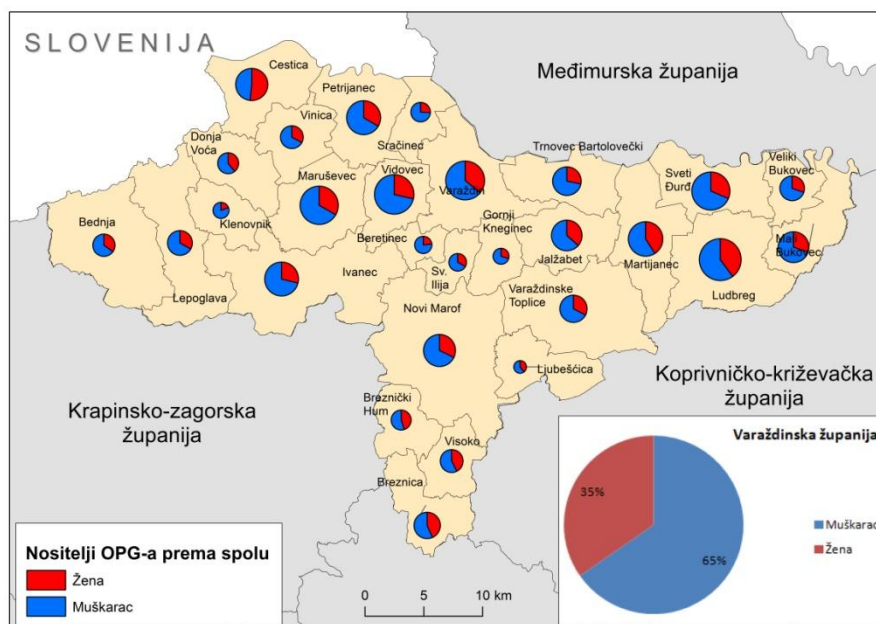
Izvor: APPRRR, 2020a

Varaždinska županija je prema udjelu ženskih nositeljica iznad prosjeka na razini Hrvatske koji iznosi 30% ženskih i 70% muških nositelja gospodarstava. U Varaždinskoj županiji oko 35% svih nositelja čine žene i s godinama taj broj je u porastu (sl. 27). Gledajući raspodjelu po općinama, najveći udio nositeljica ima općina Cestica, sa preko 50%, dok najmanje nositeljica ima općina Klenovnik s manje od 20% nositeljica (sl. 28). Iznad 35% nositeljica, odnosno iznad županijskog prosjeka, ima 10 općina u Varaždinskoj županiji, dok 18 općina ima manje od 35% nositeljica.

Sl. 27. Spol nositelja OPG-ova u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

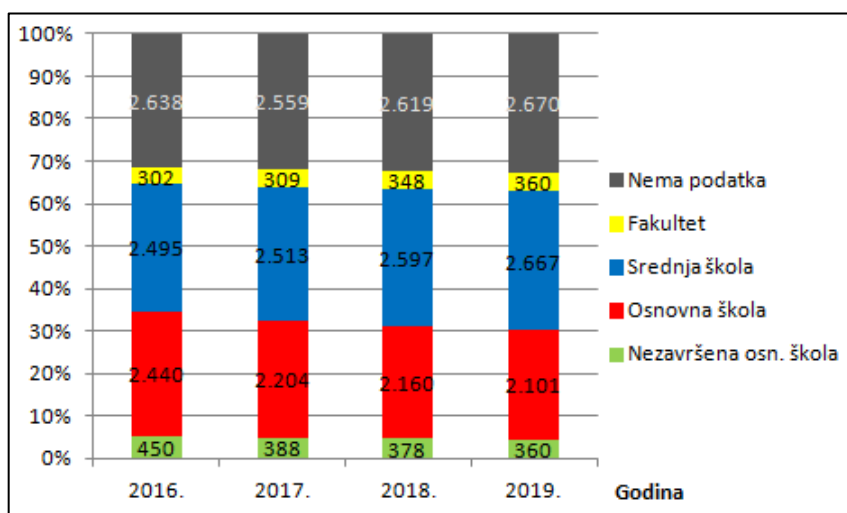

Sl. 28. Nositelji OPG-a prema spolu po općinama u Varaždinskoj županiji 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2020a

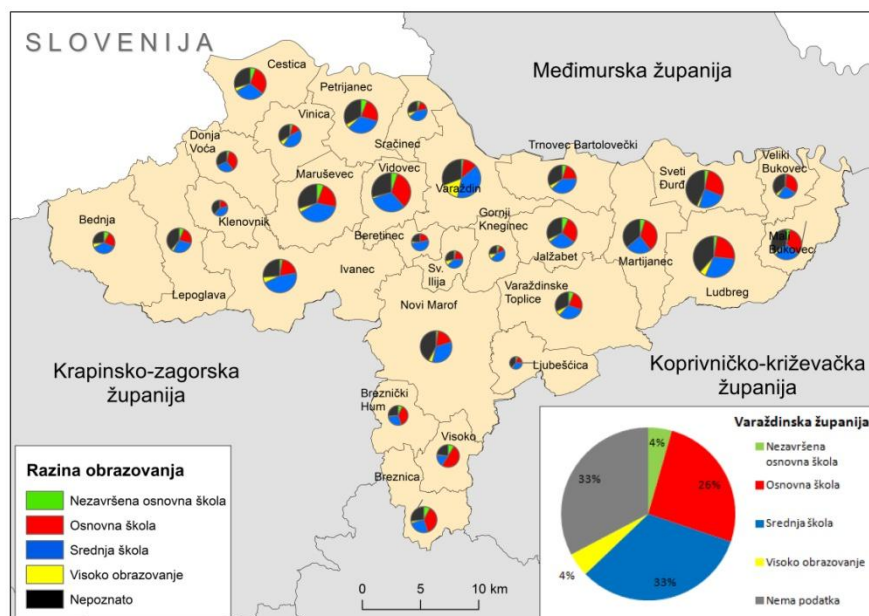
U obrazovnoj strukturi nositelja veliki udio podataka, nešto više od 30%, nije dostupan, odnosno tih podataka nema zbog nepotpune dokumentacije ili odluke nositelja da ne želi ispuniti podatke o obrazovanju prilikom upisivanja gospodarstva u Upisnik. U posljednje

četiri godine broj nositelja s nepotpunim osnovnoškolskim obrazovanjem, odnosno s završenom osnovnom školom pada, dok broj nositelja sa srednjoškolskim obrazovanjem raste, a raste i broj visokoobrazovanih nositelja. Tako je u četiri godine broj visokoobrazovanih nositelja porastao za 58, broj nositelja sa srednjoškolskim obrazovanjem porastao je za nešto manje od 200, dok se broj nositelja s nezavršenom školom smanjio s 450 na 360 nositelja, a broj nositelja s osnovnoškolskim obrazovanjem smanjio s 2.440 na 2.101 (sl. 29). Raspodjela po općinama pokazuje vrlo sličnu sliku (sl. 30). Najveći broj nositelja po općinama ima završenu srednju ili osnovnu školu. Visokoobrazovanih nositelja najviše je u gradovima. Osnovnoškolsko obrazovanje i nezavršena osnovna škola kod nositelja povećana je u tradicionalno poljoprivrednim općinama na krajnjem istoku i zapadu Varaždinske županije (sl. 30).

Sl. 29. Razina obrazovanja nositelja OPG-a u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

Sl. 30. Razina obrazovanja nositelja OPG-a u Varaždinskoj županiji po općinama 2019. godine

Izvor: APPRRR, 2020a

Kad se pogledaju prijavljeni članovi na gospodarstvu primjećuju se slični omjeri kao što je to i na državnoj razini. Najviše je OPG-ova bez prijavljenih članova i taj broj raste iz godine u godinu, dok se broj višečlanih OPG-ova smanjuje (tab. 13). Prosječni broj članova po OPG-u veći je od državnog prosjeka, no i taj broj u posljednje 4 godine pada, pa je tako 2019. iznosio 1,10 članova po gospodarstvu (tab 12).

Tab. 12. Prosječan broj članova na OPG-ovima u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

	Prosječan broj članova
2016.	1,18
2017.	1,15
2018.	1,13
2019.	1,10

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

Tab. 13. Broj članova na OPG-ovima u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

	0	1	2	3	4	5	>5
2016.	2.302	3.374	1.686	767	171	23	2
2017.	2.290	3.215	1.609	692	148	17	2
2018.	2.431	3.228	1.611	676	137	17	2
2019.	2.553	3.235	1.572	648	130	17	3

Izvor: APPRRR, 2017; APPRRR, 2018; APPRRR, 2019; APPRRR, 2020a

U provedenom istraživanju sudjelovalo je 12 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava koji se isključivo bave konvencionalnim uzgojem biljaka i životinja na svom gospodarstvu bez dodatnih djelatnosti na gospodarstvu. Kod četvero gospodarstava nositeljica je žena, dok je na preostalih osam nositelj muškarac. Samo jedno od intervjuiranih gospodarstava nema prijavljenog nijednog člana, a kao razlog naveden je strah od povećanog poreza jer je supruga nositelja gospodarstva stalno zaposlena osoba. Šest gospodarstava ima prijavljenog samo jednog člana uz nositelja, i to su uvijek supružnici, a kao razlog zašto nisu prijavili i djecu navode da ih onda treba ići odjavljivati i da je dosta papirologije kad bi se oni i ukoliko bi se odselili, a ponekad djeca ni ne sudjeluju u radu gospodarstva. Dva gospodarstva imaju uz nositelja registrirana još dva člana od kojih je jedan supružnik, a drugi je jedan od roditelja, bilo nositelja OPG-a ili supružnika/ce. Tri gospodarstva od intervjuiranih broji uz nositelja još tri člana.

Što se tiče dobi intervjuiranih nositelja, dva nositelja pripadaju skupini mladih poljoprivrednika, odnosno poljoprivrednika mlađih od 41 godine, dva u skupinu od 41 do 45 godina, tri u skupinu od 46 do 50, tri u skupinu od 51 do 55 i dva u skupinu od 56 do 60 godina. Jedan od nositelja koji je u dobnoj skupini od 56 do 60 godina izjavio je kako je on vlasnik samo na papiru, a da sav posao i sve vezano uz gospodarstvo obavljaju mladi.

Na pitanje o razini obrazovanja, samo jedan nositelj je odgovorio da je završio osnovnu školu, osam ih je završilo srednju školu dok su tri nositelja visokoobrazovana. Prilikom ocjenjivanja poznavanja rada na računalu samo jedna osoba ocijenila je poznavanje rada na računalu sa ocjenom 1, šestero ih je ocijenilo s 3, dvoje sa 4 i troje s 5, pri čemu je dvoje od tih troje visokoobrazovanih.

Kod veličine gospodarstva, među ispitanicima prevladavaju gospodarstva veća od 10 ha. Čak njih 9 od 12 ispitanih obrađuje površinu veću od 10 ha, jedno gospodarstvo obrađuje površinu u razredu od 5 do 10 ha dok dva gospodarstva obrađuju površinu manju od 2 ha. Jedno od njih se tek počelo baviti uzgojem lješnjaka, dok se drugo bavi stakleničkim

uzgojem povrća i bobičastim voćem. Sva gospodarstva veća od 10 ha bave se proizvodnjom žitarica ili stočarstvom (mljekarstvo i uzgoj junaca), dok se gospodarstvo koje pripada veličini od 5 do 10 ha bavi proizvodnjom jagoda i sezonskog povrća. Svoje proizvode prodaju velikim otkupnim tvrtkama kao što su Fanon, Toni (žitarice) ili Vindija i Dukat (mlijeko), prodaju na tržnici ili na kućnom pragu, a jedan od intervjuiranih nositelja OPG-a posjeduje dva mlijekomata preko kojih prodaje mlijeko sa svog OPG-a. Kod prodaje na kućnom pragu kupci su raznoliki: od mještana pa do slučajnih prolaznika, a kod prodaje na tržnici najčešće su to već standardni kupci. Kod jednog gospodarstva nositeljica je posebno istaknula da mlađe majke kupuju povrće jer znaju da se pokušava što manje tretirati kemijskim preparatima. Što se tiče gospodarstava koja se bave proizvodnjom mlijeka ili žitarica, oni sa tvrtkama imaju ugovore preko kojih prodaju sve svoje proizvode i prema tome se ne trebaju oglašavati. Jedan od nositelja istaknuo je da *kad bi proizveo 300 puta toliko koliko sad proizvede žitarica, sve bi prodao*. Manja gospodarstva oglašavaju se preko Facebook stranice ili preko preporuka zadovoljnih kupaca. Uglavnom uspiju prodati sve svoje proizvode, a kad ostanu viškovi često i podijele pa tako jedan od poljoprivrednika koji se bavi uzgojem jagoda i sezonskog povrća kaže:

„Prodajemo na tržnici u Varaždinu ili na kućnom pragu. Oglašavamo se na Facebooku ili preko panoića pred kućom. Više-manje sve prodam, a dosta toga i podijelim ili vrtićima ili susjedima kad jagode idu kraju. Ali kod poklona vrtićima je glupost jer moraš uvijek biti u strahu da li bude kakva inspekcija. Dok radiš dobro djelo onda opet ne valja. Jako puno nelogičnosti ima.“

Nekima od nositelja rad na gospodarstvu je jedini izvor prihoda, dok drugi uz rad na gospodarstvu obavljaju i svoje svakodnevne poslove ili ukoliko su u mirovini primaju mirovinu. Desetero nositelja izjavilo je kako im je to jedini prihod dok dvoje nositelja od rada na gospodarstvu imaju dodatan izvor prihoda. Ispitanik koji je tek prije koju godinu zasadio lješnjake istaknuo je:

„To nam nije jedini izvor prihoda. I supruga i ja smo stalno zaposleni u velikim korporacijama, no nadamo se da će nam taj OPG donijeti neku dobit za buduće dane kad ćemo biti u mirovini. A opet, to nam je sada mjesto gdje možemo pobjeći od grada i uživati iako je posla dosta.“

U radu gospodarstava, kod 9 od 12 ispitanih nositelja, sudjeluje isključivo obitelj i ponekad prijatelji ukoliko je veći obujam posla. Troje ispitanih nositelja ima po jednog zaposlenog koji uz obitelj sudjeluju u radu gospodarstva. Svi osim jednog gospodarstva dobivaju potpore od Agencije za plaćanja u poljoprivredi, a na upit o potencijalnom prekidu potpora

8 ih je kazalo da bez potpora njihovo gospodarstvo ne bi opstalo, jedan od nositelja ne zna što bi bilo s njegovim gospodarstvom kad tih potpora ne bi bilo, dok su tri nositelja uvjereni da bi njihovo gospodarstvo opstalo i bez državnih potpora. O potporama i njihovoj važnosti poljoprivrednici su kazali:

„Kod pokretanja OPG-a dobili smo jednokratnu pomoć, tj. poticaj od Županije i dobivamo standardne poticaje svake godine od Agencije za plaćanja. Nama je problem da se na dosta mjera za ruralni razvoj ne možemo prijaviti jer iako je zemlja koju obrađujemo na selu, OPG je prijavljen na području Grada jer nam je tu prebivalište pa dosta često s tim imamo problema kod pokušaja da se dobe potpore za mjere ruralnog razvoja.“

“Ono kaj ja dobijem od potpora odmah ide i u proizvodnju, ali da su cijene bolje onda potpora ni ne treba. Dajte nam poštenu cijenu onoga kaj se proizvede i potpora ne treba. Ja sam pobornik toga da se potpore ukinu, ali tako radi cijeli svijet i poglavito Europa pa i mi slijedimo takav način.“

„Gospodarstvo bi teško opstalo bez tih potpora zbog preniske cijene mlijeka. Da nema potpora već bi to davno prekinuli.“

„Kad potpora ne bi bilo ne znam da li bi opstao. Možda bih, možda bi cijene bile više.“

„Teško da bi opstalo jer je otkupna cijena malena tako da nam te potpore uspiju nadoknaditi troškove.“

„Gospodarstvo bez potpora ne bi opstalo zbog premale cijene mlijeka. Da nemamo bikove, ne bi opstali nikako. Da nemamo viška zemlje i onda višak žitarica nema šanse da bi opstali.“

Na pitanje o suradnji najčešći odgovor bio je da surađuju s drugim obiteljskim gospodarstvima i to po pitanju međusobne pomoći ili savjeta. Troje nositelja izjasnilo se da uopće ne surađuje sa drugim akterima. Zadruga i lokalne akcijske grupe nisu uopće zastupljene u odgovorima, a jedan od nositelja istaknuo je:

„LAG Izvor je bio aktualan tu, ali općina nije imala sluha za to. Rekli su da od toga nema koristi. Sa zadrugama ne surađujem jer je najlakše nekome predati nešto i onda pola godine čekam novce.“

Po pitanju zadovoljstva poslovanjem njihovog gospodarstva, 9 od 12 nositelja reklo je da su zadovoljni, dok je troje reklo da nisu i da uvijek može bolje i više. Sedmero nositelja reklo je da u budućnosti ne misle proširivati gospodarstvo, a neki su rekli da razmišljaju i o gašenju gospodarstva zbog puno posla, a premale zarade. Jedan od nositelja rekao je da ne zna što će biti u budućnosti jer ima veliki kredit za štalu i da ima teškoće kod otplate kredita. Razlozi zbog kojih ne razmišljaju o proširivanju gospodarstva ili čak razmišljaju o

zatvaranju su veliki obujam posla, a malo radnika, nezainteresiranost obitelji da preuzme posao, dodatno smanjenje otkupnih cijena mlijeka i žitarica. Jedan od nositelja rekao je:

„Pa jesam zadovoljan poslovanjem. Nismo u minusu i nismo dužni. Nažalost posao je potplaćeni. Svi misle da jednostavno dobivamo poticaje i od toga živimo i to znaju komentirati, a i oni imaju zemlju i mogućnosti pa se ne upuštaju u takav posao jer zarade nisu neke ako ne daš 110% sebe. Imam djecu, ali ne želim im da rade takvim tempom kako mi radimo. Vani je normalno da mladi preuzimaju gospodarstvo, ali vani se to više cijeni. Mi nismo veliko gospodarstvo, ali ne vidim perspektivu zbog količine posla koji je potrebno odraditi, a to nije posao gdje ćeš se obogatiti kroz nekoliko godina rada i ostatak života odmarati. To je posao gdje moraš raditi od jutra do mraka i slijedeći dan opet ispočetka. A ako prekineš s tim, nemaš neku zaradu od prodaje svega pa da imaš neko zaleđe. Nekad je čovjek koji je radio i obrađivao tolike površine zemlje bio gospodin čovjek, bio je gazda, a danas ni g od gazde.“

Četvero nositelja istaknulo je da planiraju u budućnosti proširivati gospodarstvo, a neki od njih su izjavili:

„Širimo se svake godine. Prije 10 godina sam obrađivao 4,5 ha. Sad radimo oko 230-250 ha, što u vlasništvu, što u najmu. Stalno se širimo. Djed mi se bavio poljoprivredom i bio sam uz njega u tome. I to sam zavolio. Imali smo par zemlji i onda sam ja to počeo obrađivati pa sam kupovao i nadograđivao i sad sam tu gdje jesam.“

„Zadovoljan jesam, ali uvijek može bolje. Ali kad se radi onda si i zadovoljan. Planiram proširiti ponudu, planiram otvoriti dio s ugostiteljstvom, ali vidjet ćemo kako će to ići.“

6.2. Ekološka proizvodnja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima

U Varaždinskoj županiji trenutno je registrirano 95 gospodarstava koja posjeduju ekološki certifikat, od čega je 69 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (APPRRR, n.d.b). Kako podaci iz ekološkog registra nisu javni teško je znati kretanje broja ekoloških gospodarstava u proteklim godinama, no u istraživanju koje je proveo Novak (2015) za potrebe svog završnog rada, u razgovoru s Županijskim odjelom za poljoprivredu došao je do podatka da je 2015. godine bilo 25 ekoloških gospodarstava, a nekoliko godina prije toga samo 16 što dovodi do zaključka da broj ekoloških gospodarstava iz godine u godinu sve više raste. U istom istraživanju Županijski odjel za poljoprivredu predvidio je da će do 2020. godine pod ekološkim nadzorom u Varaždinskoj županiji biti 120-150 ha zemlje, a prema podacima iz ekološkog registra koji se odnose isključivo na OPG-ove danas je pod

ekološkim nadzorom 290,44 ha obradivih površina. Brojka je zasigurno i veća ukoliko bi se uračunalo i preostalih 26 poljoprivrednih gospodarstava koja nisu obiteljska.

U Varaždinskoj županiji razmještaj ekoloških gospodarstava nije pravilan što nije iznenađujuće. Od 28 jedinica lokalne samouprave, 6 ih nema registriran ni jedan OPG koji bi se bavio ekološkim uzgojem. Najveći broj gospodarstava registriran je u Varaždinu, dok preostale jedinice lokalne samouprave imaju do 6 gospodarstava. Od 69 obiteljskih gospodarstava u registru, kod 24 gospodarstva nositeljica je žena (tab. 14). Najveći dio od 290,44 ha ukupnih obradivih površina pod ekološkom proizvodnjom u Varaždinskoj županiji nalazi se na području Grada Varaždina i općina Veliki Bukovec, Ludbreg, Klenovnik i Vinica (tab. 14). Kad bi se računala prosječna površina pod ekološkim uzgojem po gospodarstvu ona bi iznosila 4,27 ha.

Tab. 14. Ekološki OPG-ovi prema spolu nositelja, broju i površini u Varaždinskoj županiji po općinama u 2020. godini

Općina	Nositeljica	Nositelj	Broj OPG-a	Površina (ha)
Bednja	-	3	3	3,44
Breznica	1	3	4	3,07
Cestica	-	1	1	0,62
Gornji Kneginec	1	-	1	0,9
Ivanec	3	1	4	4,59
Jalžabet	-	1	1	1,9
Klenovnik	-	2	2	26,95
Lepoglava	1	1	2	0,4
Ludbreg	3	3	6	27,56
Mali Bukovec	-	2	2	1,79
Martijanec	2	1	3	5,24
Maruševec	-	4	4	12,65
Novi Marof	2	2	4	8,15
Petrijanec	1	2	3	7,76
Sveti Đurđ	-	1	1	0**
Sveti Ilija	-	1	1	2,75
Trnovec Bartolovečki	1	1	2	21,7

Općina	Nositeljica	Nositelj	Broj OPG-a	Površina (ha)
Varaždin	5	11	16	90,44
Varaždinske Toplice	-	1	1	2,71
Veliki Bukovec	3	2	5	41,19
Vidovec	1	-	1	1,29
Vinica	-	2	2	25,34
Varaždinska županija	24	45	69	290,44

Izvor: APPRRR, n.d.b (stanje 11.5.2020.)

* U tablici su izostavljene općine koje nemaju registrirana ekološka obiteljska gospodarstva (no)

** Površina gospodarstva iznosi 0 ha jer gospodarstvo novo u upisniku i u registru još nisu uvedene površine predodređene za ekološku proizvodnju

Proučavajući dob nositelja OPG-a koji se bave ekološkom proizvodnjom primjećuje se da je puno više mladih poljoprivrednika, negoli je to kod OPG-a koji se bave konvencionalnom poljoprivredom. Od 69 ekoloških obiteljskih gospodarstava, kod 28 gospodarstava nositelji imaju ili su mlađi od 40 godina, samo 10 ih je starijih od 61, 6 ih je u dobnoj skupini od 41 do 45, 12 u dobnoj skupini od 46 do 50, 7 od 51 do 55 i 6 od 56 do 60 godina (tab. 15). Gradovi Varaždin, Ivanec i Ludbreg imaju najveći broj mladih poljoprivrednika koji su se odlučili za ekološki uzgoj svojih proizvoda.

Tab. 15. Ekološka gospodarstva prema dobi nositelja po općinama u Varaždinskoj županiji 2020. godine

Općina	Broj OPG-a	≤40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	>65
Bednja	3	1	-	1	-	1	-	-
Breznica	4	1	-	1	-	1	-	1
Cestica	1	-	-	1	-	-	-	-
Gornji Kneginec	1	1	-	-	-	-	-	-
Ivanec	4	-	1	1	1	1	-	-
Jalžabet	1	1	-	-	-	-	-	-
Klenovnik	2	-	-	-	1	1	-	-
Lepoglava	2	1	-	1	-	-	-	-

Općina	Broj OPG-a	≤40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	>65
Ludbreg	6	5	-	-	1	-	-	-
Mali Bukovec	2	2	-	-	-	-	-	-
Martijanec	3	1	-	-	-	-	1	1
Maruševac	4	1	-	1	-	1	1	-
Novi Marof	4	-	1	2	-	-	-	1
Petrijanec	3	1	-	1	-	-	1	-
Sveti Đurđ	1	-	-	-	-	-	-	1
Sveti Ilija	1	-	-	-	-	-	-	1
Trnovec Bartolovečki	2	2	-	-	-	-	-	-
Varaždin	16	5	3	3	3	-	-	2
Varaždinske Toplice	1	1	-	-	-	-	-	-
Veliki Bukovec	5	3	-	-	1	1	-	-
Vidovec	1	1	-	-	-	-	-	-
Vinica	2	1	1	-	-	-	-	-
Varaždinska županija	69	28	6	12	7	6	3	7

Izvor: APPRRR, n.d.b (stanje 11.5.2020.)

* U tablici su izostavljene općine koje nemaju registrirana ekološka obiteljska gospodarstva (Beretince, Breznički Hum, Donja Voća, Ljubešćica, Sračinec i Visoko)

U provedenom istraživanju intervjuirano je 11 nositelja OPG-a koji u sklopu svog gospodarstva proizvode i ekološki uzgojenu hranu i za svoje proizvode posjeduju ekološki certifikat, odnosno upisani su u ekološki registar. Među ispitanicima 6 je bilo nositeljica i 5 nositelja OPG-a. Među ispitanim nositeljima, 4 ih pripada u skupinu mladih poljoprivrednika, tj. mlađi su od 41 godine, 1 nositelj pripada u dobnu skupinu od 41 do 45 godine, 2 u skupinu od 46 do 50 godina, 3 u dobnu skupinu od 56 do 60 godina i 1 nositelj u dobnu skupinu starijih od 65 godina. U obrazovnoj strukturi kod ispitanika ne postoji nitko tko bi imao završeni niži stupanj od srednjoškolskog obrazovanja. Završenu srednju školu ima 6 nositelja, dok njih 5 ima završenu višu školu ili fakultet. Što se tiče računalnog

obrazovanja 4 ih se ocijenilo s ocjenom 5, 3 s ocjenom 4, 2 s ocjenom 3, 1 nositelj s ocjenom 2 i 1 s ocjenom 1, pri čemu je taj koji se je ocijenio s 1 izjavio:

„Izbjegavam rad na računalu u velikom luku. Za svaki rad je potrebno vremena, a ja nemam vremena da radim na kompjuteru jer radim na gospodarstvu koje mi oduzima jako puno vremena.“

Jedna od nositeljica koja je svoje poznavanje rada na računalu ocijenila s 3 izjavila je:

„Rekla bi da dobro znam raditi na računalu jer sve što trebam radim preko računala, ali s godinama osjećam da se polako gubim kako napreduje tehnologija i da mi treba malo više vremena.“

Najveći broj OPG-a koji su sudjelovali u intervjuu broji uz nositelja samo jednog člana, od njih 11 čak 6. Razlozi se nalaze u tome da na gospodarstvu žive samo supružnici ili drugi članovi obitelji rade stalne poslove i samim time nisu upisani kao članovi gospodarstva zbog straha od poreza i sl. Dva gospodarstva nemaju prijavljena ni jednog člana jer jedna od nositeljica živi sama, dok drugi nositelj sam sudjeluje u radu gospodarstva pa majku i oca nije želio prijavljivati. Jedno gospodarstvo broji 2 člana, jedno 4 člana i jedno 6 članova. Što se tiče veličine gospodarstava i veličine uzgoja pod ekološkim uvjetima, samo 2 gospodarstva imaju sve svoje površine pod ekološkim uzgojem i pripadaju u veličinu od <2 ha, odnosno od 2 do 5 ha, dok preostalih 9 uz ekološki uzgoj, proizvode i konvencionalno uzgojene proizvode. Preostalih 9 OPG-ova raspoređeni su po veličini gospodarstva ovako:

- < 2 ha – 3 gospodarstva (od čega je u ekološkoj proizvodnji 0,58 ha, 0,52 ha i 0,35 ha)
- 2 – 5 ha – 2 gospodarstva (od čega je u ekološkoj proizvodnji 2,5 ha i 1,17 ha)
- 5 – 10 ha – 2 gospodarstva (od čega je u ekološkoj proizvodnji po 3 ha na svakom gospodarstvu)
- > 10 ha – 2 gospodarstva (od čega je u ekološkoj proizvodnji 15 ha i 12 ha).

Najviše intervjuiranih OPG-ova bavi se uzgojem aronije (4 gospodarstva) i lješnjaka (3 gospodarstva), pri čemu se jedno gospodarstvo bavi uzgojem i aronije i lješnjaka. Na intervjuiranim gospodarstvima ekološki se uzgaja još i buča, pir, heljda, indijska konoplja, dunje, ribizl, povrće, orasi i ruže, pri čemu 10 gospodarstva radi i prerađevine od svojih proizvoda, dok gospodarstvo koje se tek započelo baviti uzgojem indijske konoplje planira svoju sirovinu prodati velikim otkupnim tvrtkama ili ukoliko nađu uljaru u Varaždinskoj

županiji koja bi im proizvodila ulje od indijske konoplje planiraju svoju sirovinu preraditi u njoj.

U radu OPG-a sudjeluje uglavnom obitelj, a samo 3 gospodarstva imaju zaposlene. Dva gospodarstva imaju stalno zaposlene, dok na jednom imaju sezonske radnike u vrijeme berbe aronije. Što se tiče prihoda, 2 nositelja žive isključivo od gospodarstva, odnosno prihodi od gospodarstva su im jedini izvor prihoda, dok je preostalih 9 intervjuiranih nositelja uz rad na gospodarstvu i stalno zaposleno, odnosno dvoje ih je u mirovini.

Sva gospodarstva primaju potpore za poljoprivrednu proizvodnju, a kad tih potpora ne bi bilo samo 2 nositelja rekla su da bi njihovo gospodarstvo propalo. Jedan od nositelja izjavio je da uopće ne ovisi o potporama i da su one *jad i bijeda*.

Suradnja je kod ekoloških gospodarstva bolje izražena nego li je to slučaj kod OPG-a koji se bave konvencionalnom poljoprivredom. Od 11 intervjuiranih nositelja, samo 3 ih je izjavilo da ne surađuje ni s drugim OPG-ovima, ni sa zadrugama ili LAG-ovima, pri čemu je jedan od nositelja istaknuo da trenutno nema suradnje jer su tek u početku, ali da u budućnosti svakako vidi neki oblik suradnje barem s OPG-ovima. Preostalih 8 nositelja surađuje s drugim OPG-ovima po pitanju savjeta, pomoći, zajedničkih odlazaka na sajmove i sl. 4 OPG-a članovi su udruga koje promiču ekološku proizvodnju, 1 OPG član je zadruga, a 3 nositelja surađuju ili su surađivala s LAG-ovima. O suradnji s LAG-ovima rekli su:

„Kada sam preko EU dobivao poticaj onda sam sa surađivao s LAG-om i nisam imao nikakvih problema.“

„Pridruženi smo članovi u jednom LAG-u jer naša općina neće surađivati s LAG-om. Oni mene koriste kao vanjskog stručnog suradnika, a ja njih kada treba prezentirati neke stvari koje su vezane za našu proizvodnju. Prekrasno surađujemo jer su pametni ljudi u LAG-u Međimurski bregi i doli. Problem je što LAG-ovi jako slabo rade. Kad LAG ne radi, nemate ni s kim surađivati.“

„Članovi smo LAG-a i udruge Luna. Iskustva iz tih članstava su korisna jer nas LAG poziva za sajmove i predstavljanja, dok nam Luna pomaže u educiranju.“

Kupci ekoloških proizvoda kod intervjuiranih gospodarstava su raznoliki. Neki od nositelja su istaknuli da su im kupci pretežno mlađa populacija, dok su drugi naglašavali srednje i starije dobne skupine. OPG koji se bavi uzgojem lješnjaka i ruža posebno je istaknuo suradnju sa stranom kompanijom *Lush* i velikim ekološkim kompanijama poput *Biovege*. Svoje proizvode prodaju putem društvenih mreža, u vlastitom dućanu ili na vlastitom agroturizmu (jedna od nositeljica osim ekološke proizvodnje na svoje gospodarstvo *unijela*

je i agroturizam), preko kućnog praga ili na sajmovima dok jedna od nositeljica svoje proizvode prodaje u ljekarnama („Radila sam u farmaceutskoj branši i htjela sam sa svojim proizvodom ući u ljekarne i to sam uspjela nakon što sam sredila sve papire. Prodajem matični, 100% sok od aronije u ljekarnama. Jedna sam od rijetkih koja je uspjela ući u ljekarne. Radila sam na kvaliteti, a ne na kvantiteti. Proizvedem toliko koliko planiram prodati što znači da prodam sve što i proizvedem.“). Sva intervjuirana gospodarstva uspiju prodati sve svoje proizvode, a jedno od gospodarstva dio je i lanca kratke opskrbe, pokreta kojim se smanjuje broj posrednika na putu namirnice od zemlje do stola, čime poljoprivrednik dobije veću vrijednost za svoj proizvod, a kupac kvalitetniju svježiju namirnicu. Nositeljica tog gospodarstva kaže:

„Imam osiguranu automatsku distribuciju svojih proizvoda. Dva restorana otkupljuju svu našu hranu. U kratkom lancu opskrbe smo i u roku sat vremena naš proizvod je u restoranu. Danas u poljoprivredi morate biti menadžer jer 90% poljoprivrede je menadžerstvo.“

Na pitanje o odluci bavljenjem ekološkom poljoprivredom i njezinim prednostima i nedostacima u odnosu na konvencionalnu poljoprivredu odgovorili su bili vrlo slični, a ovo su neki od njih:

„Odlučili smo se za ekološku poljoprivredu jer smo željeli uzgajati i proizvoditi zdravu hranu, a i da pridonesemo boljitku hrane i okoliša. Prednosti su te da određeni krug prepoznaje tu vrijednost. Nedostaci su da eko proizvod nije cijenjen i domaće i eko se često poistovjećuje, a nije isto. Troškovi su veći, ulaganja su veća i financijski se ne isplati.“

„Odlučio sam se za ekološku poljoprivredu zato jer podržavam zeleni i zdravi način života i želim dobro svojoj planeti. Prednosti znamo svi – zdrava hrana je prioritet, a nedostaci su papirologija, izvor sjemena, treba se pojaviti neka malo jača, neovisna firma. Država bi trebala obaviti neku fazu eko sjemena, jer privatnici prodaju sjeme pet puta skuplje, a ja da mogu prodati svoj proizvod pet puta skuplje od konvencionalnog proizvoda onda bi mogao zaposliti i nekog ko bi radio na gospodarstvu.“

„Imamo OPG 10 godina, ali odlučili smo se sad za ekološku proizvodnju indijske konoplje jer smo željeli imati nešto novo i utrživo, ali bez kemikalija i pesticida. Prednosti ekološke poljoprivrede su eko certifikat kojim se možete reklamirati na tržištu i bolje prodati svoj proizvod, dok su nedostaci slabiji urod jer ne koristimo umjetna gnojiva i pesticide, zatim skupo sjeme, a i općenito je sve skuplje.“

„Zapravo sam se teško odlučila za poljoprivredu, a kad sam se već odlučila onda sam znala da će to bezuvjetno biti ekološka poljoprivreda. Uredila sam sve zapuštene parcele i

okoliš u mojem vlasništvu i potok koji je na mojoj parceli i čistim to svaku godinu. Preseljenjem u ruralni prostor ja sam spoznala godišnja doba, prirodu, ptice i ostalo i normalno je da se onda želim baviti ekološkom poljoprivredom kako bi se priroda sačuvala. Prednosti su te da jedemo zdrav proizvod, a nedostaci su preskupa proizvodnja, skupa zanimacija i igračka.“

„Nedostatak ekološke poljoprivrede je puno manualnog rada i svaki dan ima posla dok su prednosti sve ostalo: manji trošak inputa, manji trošak održavanja i prepoznatljivost eko proizvoda danas. Smatram da je bavljenje ekološkom poljoprivredom jedini način da se nešto uzgaja. Ne možeš uzgajati hranu na način da ju više truješ nego da se stvara nešto pozitivno.“

„Odlučili smo se za ekološku poljoprivredu radi zdrave hrane i očuvanja prirode. Oduvijek smo sanjali da imamo zdravu prirodu i okoliš, makar i manje dobili. Priroda i zdravlje su nam na prvom mjestu. Prednosti su mnoge, a nedostatke ne vidim. Ako bi neko rekao da je nedostatak manji prinos i dobit, ja bih mu rekla da je sve drugo puno, puno bolje. Uvijek kažem da je ekološka poljoprivreda kao ples sa prirodom. Malo te prigrli, više puta odgurne. I to ako prihvatiš, naučiš se! Treba biti sretan s time što dobiješ.“

Po pitanju zadovoljstva i budućnosti svi, osim jedne nositeljice, koji su sudjelovali u intervjuima zadovoljni su poslovanjem svog gospodarstva, dok je nezadovoljna nositeljica izjavila da ona nikad nije zadovoljna i da uvijek može bolje. O proširenju u budućnosti razmišlja 5 nositelja, dok preostalih 6 smatra da su dovoljno veliki kad se radi o ekološkoj poljoprivredi koja zahtjeva puno manualnog rada, a radnika u obitelji koji bi željeli sudjelovati je malo. No, jedna od nositeljica istaknula je kako bi ona vrlo rado širila gospodarstvo no problem joj predstavljaju vlasnici okolnih, zapuštenih parcela koje oni žele prodati, ali po preskupim cijenama koje ona ne može platiti.

6.3. Turistička seoska obiteljska gospodarstva

Turizam kao dodatan izvor prihoda dio je pojedinih gospodarstava i u Varaždinskoj županiji. Iako nije razvijen u tolikoj mjeri kao što je to u Istri ili u Baranji, a još je uvijek godinama daleko od agroturizma u Francuskoj gdje je 2,8% svih seljačkih domaćinstava registrirano kao agroturizam, ili od Austrije gdje turizam na seljačkim gospodarstvima čini 1/6 ukupne turističke ponude Austrije (Lukić, 2016), polako dolazi do njegovog razvijanja i uvođenja na obiteljska poljoprivredna gospodarstva u Županiji. Da je tome tako svjedoče i brojke o dolascima i noćenjima na OPG-ovima (tab 16). Iako su oni vrlo mali u odnosu na ukupne dolaske i noćenja u Varaždinskoj županiji, može se primijetiti rast dolazaka i

noćenja na OPG-ovima Varaždinske županije u posljednje tri godine. U prosjeku se turisti na OPG-u u Varaždinskoj županiji zadržavaju 4,2 dana.

Tab. 16. Dolasci i noćenja turista u Varaždinskoj županiji od 2017. do 2019. godine

Godina	Dolasci			Noćenja		
	Ukupno	Objekti na OPG-u	Udio (%)	Ukupno	Objekti na OPG-u	Udio (%)
2017.	61.498	414	0,7	142.229	594	0,4
2018.	71.653	402	0,6	169.983	993	0,6
2019.	81.720	692	0,8	187.803	2.891	1,5

Izvor: TZ Varaždinske županije, 2017; TZ Varaždinske županije, 2018; TZ Varaždinske županije, 2019

Ako se pogledaju brojke na razini jedinica lokalne samouprave za 2019. godinu primjećuje se da samo 6 jedinica ima dolaske odnosno noćenja registrirana na OPG-ovima što nije niti četvrtina jedinica u Županiji. No, kad se prouče ti podaci, primjećuje se da u manjim općinama, ali i gradovima turizam na OPG-ovima čini veliki udio turističkih dolazaka i upravo su određeni OPG-ovi koji se bave turističkom djelatnošću razlog dolaska turista. Tako u općini Veliki Bukovec objekti na OPG-u privlače 100% svih turista koji dolaze u Općinu. Jedino Ludbreg, koji je gradsko središte, ima 3,3% dolazaka na OPG u ukupnom udjelu turističkih dolazaka, no kad se pogledaju noćenja na OPG-u, ona čine 10,9% svih noćenja u Ludbregu (tab 17). U prosjeku turisti se zadržavaju: u Cestici 2,4 dana; u Donjoj Voći – 2,6 dana; u Klenovniku – 1,2 dana; u Ludbregu – 6,4 dana; u Novom Marofu – 4 dana; u Velikom Bukovcu – 4,4 dana.

Tab. 17. Dolasci i noćenja turista po općinama Varaždinske županije 2019. godine

Općina	Dolasci			Noćenja		
	Ukupno	Objekti na OPG-u	Udio (%)	Ukupno	Objekti na OPG-u	Udio (%)
Cestica	150	44	29,3	258	104	40,3
Donja Voća	150	91	60,7	437	239	54,7
Klenovnik	153	55	35,9	284	64	22,5
Ludbreg	5.248	175	3,3	10.352	1.125	10,9
Novi Marof	828	218	26,3	2.584	879	34,0
Veliki Bukovec	109	109	100,0	480	480	100,0

Izvor: TZ Varaždinske županije, 2019

Kako točni podaci o broju registriranih agroturizama nisu javni o broju registriranih TSOG-ova može se samo nagađati. Posljednji poznati podaci su da je 2007. godine u Varaždinskoj županiji bilo registrirano 6 TSOG-ova sa 6 kreveta (Lukić, 2016, prema Demonja, 2014). Na tri gospodarstva nudila se usluga prehrane, dok je 5 gospodarstva nudilo usluge kušanja vina ili rakije. U već spomenutom Ruralnom katalogu Hrvatske (Ministarstvo turizma i Hrvatska gospodarska komora, 2015) pobrojeno je 11 poljoprivrednih gospodarstava koji se bave nekim oblikom turizma, no nisu svi registrirani kao TSOG-ovi, već ima i obrta i drugih vrsta poljoprivrednih gospodarstava.

U promociji ruralnih krajeva Varaždinske županije svakako veliku ulogu imaju vinske ceste i gastronomija Varaždinskog kraja. U Varaždinskoj županiji postoje 4 vinske ceste (Vinska cesta „Klampotić“, Toplička vinska cesta, Vinska cesta Jalžabet i Vinska cesta Ludbreg) u sklopu kojih svoja vrata otvaraju i brojni OPG-ovi. Vinogradi i vina Varaždinske županije čine veliki udio u turističkoj ponudi. Prema Vinogradarskom registru (APPRRR, 2020b) u Varaždinskoj županiji 2019. godine bilo je 3.497 poljoprivrednih gospodarstava koja su obrađivala 487,85 ha vinograda od kojih je OPG-ova bilo 3.401 (97,3%), a obrađivali su 417,31 ha vinograda (tab. 18). Najviše je bilo OPG-ova s površinom vinograda manjom od 0,1 ha i onih s površinom vinograda do 1 ha.

Tab. 18. Površina vinograda u vlasništvu OPG-a u Varaždinskoj županiji

		OPG	Ukupno
<0,1 ha	Površina (ha)	123,09	125,66
	Broj	1.904	1.940
0,1 – 1 ha	Površina (ha)	268,00	284,90
	Broj	1.481	1.529
1 – 5 ha	Površina (ha)	26,22	50,93
	Broj	16	25
5 – 10 ha	Površina (ha)	0,00	15,46
	Broj	0	2
>10 ha	Površina (ha)	0,00	10,89
	Broj	0	1
Ukupno	Površina (ha)	417,31	487,85
	Broj	3.401	3.497

Izvor: APPRRR, 2020b

Gastronomija Varaždinskog kraja jedan je od razloga zbog kojeg ljudi dolaze na prostore Varaždinske županije. Trnovečka makovnjača, Zagorski puran, Varaždinski klipčić, Varaždinsko zelje i bučino ulje i još mnoga druga jela tradicija su, ponajprije, sela Varaždinske županije.

U proučavanju i istraživanju turističkih seoskih obiteljskih gospodarstava, odnosno agroturizama, ispitano je 6 OPG-ova koji su uz poljoprivredu kao osnovnu djelatnost uveli i turizam kao dodatan izvor prihoda. Nažalost, od 6 ispitanih gospodarstava samo dva gospodarstva imaju registrirani agroturizam, no i preostalih 4 može kroz svoje odgovore dati sliku o turizmu na OPG-ovima Varaždinske županije.

Od 6 ispitanih, 4 je bilo nositelja i 2 nositeljice OPG-a. Svi osim jednog nositelja imaju završeno srednjoškolsko obrazovanje, dok jedan pripada skupini visokoobrazovanih. Što se tiče dobnih skupina, 1 nositelj pripada skupini mladih poljoprivrednika (≤ 41 godinu), 1 u dobnu skupinu od 51 do 55 godina, 2 u dobnu skupinu od 56 do 60 godina, jedan u dobnu skupinu od 61 do 65 godina i jedna nositeljica ima više od 65 godina. Prilikom razgovora dvoje nositelja starijih od 60 godina posebno su istaknuli da su oni vlasnici OPG-a samo na papiru, dok sve poslove obavljaju mlađi članovi na gospodarstvu. Kod pitanja zašto to ne promijene jedan od nositelja rekao je da ne zna, a druga nositeljica izjavila je:

„Kćer sve obrađuje, a kod promjene nositelja veliki problem je adresa. Ona ne živi s nama jer je dvorište premaleno, pa je s obitelji preselila malo dalje, a ako ne živi na toj adresi ne može biti član gospodarstva, a sve obrađuje, voditelj je agroturizma i cijele dane je na gospodarstvu.“

Poznavanje rada na računalu 2 nositelja ocijenila su sa 4, dva s 3, jedan s 2, dok je nositeljica starija od 65 svoje poznavanje rada na računalu ocijenila s nula pri čemu je ponovo istaknula da ona na gospodarstvu više ništa ne obavlja i da je vlasnik samo na papiru.

Prema veličini gospodarstva, 3 intervjuirana agroturizma manja su od 2 ha, 1 je u razredu veličine od 2 do 5 ha, dok su 2 gospodarstva veća od 10 ha. I prema prijavljenim članovima, njihove veličine se razlikuju. Jedno gospodarstvo uopće nema prijavljenih članova, jedno ima 3 prijavljena člana i po dvoje ih ima 1 člana i 6 članova.

Na pitanje čime se bave uz poljoprivrednu proizvodnju, jedno od gospodarstava je istaknulo njihov „zoološki vrt domaćih, autohtonih životinja“, dok se preostalih pet bavi ugostiteljstvom, pri čemu se kod 2 gospodarstva nudi i usluga smještaja u kući ili kod jednog gospodarstva u ruralnoj kući za odmor. Svako od tih gospodarstava ima mogućnost spavanja za 12 osoba, odnosno za 22 osobe (10 u kući i 12 u ruralnoj kući za odmor). Kod 2 nositelja, njihovo gospodarstvo jedini je izvor prihoda, dok je njih 4 stalno zaposleno ili u mirovini, a rad na agroturizmu služi kao dodatan izvor prihoda. U radu na gospodarstvu sudjeluju obitelji nositelja, a uz to na 4 gospodarstva imaju i stalno zaposlene radnike te ponekad i honorarne zaposlenike.

Potpore Agencije za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju prima četvero intervjuiranih gospodarstava, a bez tih potpora dvoje od četvero gospodarstava ne bi opstalo. Svi intervjuirani nositelji rekli su da surađuju s drugim OPG-ovima kad se radi o otkupu i plasmanu namirnica kako bi upotpunili svoju ponudu, a njima pomogli u prodaji istih. Jedan od nositelja izjavio je:

„Započeli smo pregovore s drugim OPG-ovima, ali teško je pronaći pouzdane partnere. Prije smo surađivali s jednom gospođom koja je prodavala sireve, i kad joj je potražnja toliko porasla, počela je smanjivati kvalitetu svog proizvoda, bez da smo mi to znali. Kasnije su se naši posjetitelji žalili da kakve im sireve prodajemo i time smo si uništavali reputaciju. Sada preporučamo i prodajemo isključivo proizvode za čiju kvalitetu sam mogu garantirati.“

Posjetitelji na intervjuiranim gospodarstvima su raznoliki. Većinom su to škole, vrtići, umirovljenici, grupe, organizirana slavlja i svečanosti, manje tvrtke ili grupe u tranzitu. Kod gospodarstava koja ne nude uslugu smještaja, posjetitelji se zadržavaju nekoliko sati, dok se kod onih koji nude uslugu smještaja ponekad zadržavaju i dulje. Kad su noćenja u pitanju, nositelji su rekli da ostaju jednu noć, dvije do tri noći ili maksimalno u nekim slučajevima i do 6 noćenja. Kod svih gospodarstava posjetitelji su uglavnom domaći

stanovnici, Varaždinci, Međimurci i ponekad Zagrepčani, no zna se dogoditi da ih posjete i inozemne grupe. Udarni su vikendi kod svih intervjuiranih gospodarstava, jesen i proljeće, dok je mirnije razdoblje ono u siječnju i sredinom osmog mjeseca. Svoje posjetitelje intervjuirana gospodarstva privlače putem interneta (*Facebook* stranice, vlastite web stranice, stranice županije) ili preporukom. Prilikom intervjua posebno su se istaknuli sljedeći odgovori:

„Na jesen i u proljeće kad se u školama odvijaju terenske nastave posjeti nas ukupno preko 2000 djece. Taj program vodimo sad već 3 godine, no ova sezona nam je propala zbog Covida-19. Imali smo i grupe Arapa i Kineza jednom. Ja ne pričam strani jezik vrlo dobro pa sam zamolio nećakinju da bude prevoditelj. Inače nas dosta posjećuju Međimurci, Zagrepčani, imali smo i posjetitelje iz Rijeke. Kako se nalazimo na glavnoj državnoj cesti prema Varaždinu i imanje je dosta veliko i vidljivo sa ceste ljudi koji su u prolazu, pogotovo obitelji, zastanu i posjete naše gospodarstvo.“

„Uglavnom smo popunjeni 5., 6., 7. mjesec i vikendima kad su fešte i proslave. Posjećuju nas i stariji i mlađi i obitelji. Radimo i dječje izlete – poludnevne i cjelodnevne izlete. Nudimo mogućnost spavanja za do 10 osoba, a u sklopu gospodarstva imamo i ruralnu kuću za 12 osoba. Našim posjetiteljima omogućeni su svi obroci na gospodarstvu. Posjetitelji uglavnom ostaju jednu noć ili 2 do 3 noći u ruralnoj kući, ali nadamo se da će se noćenja produžiti, pogotovo u ruralnoj kući. Dosta je neizvjesno sve kod nas na kontinentu u turizmu. Na moru je sve to puno skuplje. Oni imaju cijenu salate istu kao mi tu za cijelo jelo s prilogom i salatam. Nama osobno problem je i da smo 100 km od Zagreba. Najčešće radimo domaće grupe, a s time ne možeš postići cijenu jer naši ljudi nemaju mogućnosti da plate cijenu smještaja kao što je to slučaj vani.“

Uglavnom su intervjuirani nositelji zadovoljni poslovanjem svog gospodarstva izuzev jedne nositeljice koja je izjavila da *puno radi, a dobit od turizma nije značajna*. O proširenju ponude razmišlja troje ispitanika, dok troje kaže da se ne misle širiti jer jedva stižu obavljati i trenutne poslove.

7. Rasprava

Ruralni prostor prekriva 92% Republike Hrvatske (Ćurić, 2010). Dio tog ruralnog prostora svakako je i Varaždinska županija čijih 5 od 6 gradova nije dovoljno „jako“ da bi se stvorilo pravo urbanizirano područje, izuzev Varaždina i njegove bliže okolice za koju se može reći da je najurbaniziraniji dio Varaždinske županije, što je svakako vidljivo u gustoći naseljenosti tog prostora. Glavni pokretač u razvoju nekog prostora je stanovništvo.

Zbog toga je prethodno provedena detaljna analiza biodinamičkih i socio-ekonomskih pokazatelja u Varaždinskoj županiji. Iz tih podataka može se primijetiti da se određene općine izdvajaju u različitim pokazateljima. U pozitivnom smislu se zadovoljavajućim biodinamičkim pokazateljima izdvajaju općine Petrijanec i Sračinec, dok su biodinamički pokazatelji u općinama Bednja i Breznički Hum nepovoljni, a ukoliko se takvi procesi nastave u budućnosti može doći do još izraženijih procesa depopulacije i senilizacije. Posebno je to slučaj kod općine Bednja čijoj negativnoj slici dodatno doprinosi njezin smještaj u rubnom, pograničnom dijelu Županije, odnosno Države. Kod socio-ekonomskih pokazatelja Varaždinska županija ne odskaje od državnog prosjeka. Kod obrazovanja još uvijek je postotak od 9% neškolovanog i završenog osnovnoškolskog obrazovanja dosta velik, ali s godinama dolazi do promjene. Naime, još uvijek ima generacija koje su u doba njihove mladosti bile predodređene za rad na zemlji, u poljoprivredi, a za školovanje nije bilo vremena, a često ni novaca. U raspodjeli stanovništva po sektorima djelatnosti prevladavaju sekundarni, tercijarni i kvartarni sektor djelatnosti, a primarni je zastupljen u najmanjim postocima. U istraživanju koje su proveli Braičić i Lončar (2018) u kojem su se bavili prostornom koncentracijom i regionalnom raspodjelom gospodarskih djelatnosti, između ostalog, zaključili su da je primarni sektor najpravnomjernije raspoređen na prostoru Hrvatske, a da je najzastupljen u krajevima koji imaju potrebne resurse za razvoj primarnih djelatnosti, pa ne iznenađuje podatak da je na istoku Varaždinske županije, koji je tradicionalno poljoprivredni kraj, zaposlenost u primarnom sektoru veća nego u drugim dijelovima Varaždinske županije.

Već je spomenuto da se većina stanovništva Varaždinske županije u prošlim godinama bavila poljoprivredom. Proces koji su se događali nakon Drugog svjetskog rata, a koji su objašnjeni u prethodnim poglavljima, zahvatili su i Varaždinsku županiju. Rezultat dijeljenja zemlje među članovima obitelji i mjera u poljoprivredi nakon Drugog svjetskog rata je taj da su poljoprivredne parcele i gospodarstva u Hrvatskoj malene pa je tako u Hrvatskoj registrirano 20 milijuna čestica (Vincek i Ernoić, 2014). Situacija je slična i u Varaždinskoj županiji gdje prosječna veličina parcele iznosi 0,36 ha, odnosno 3,4 ha za gospodarstvo (Vincek i Bogović, 2015). Ionako malenim parcelama ne doprinosi ni stalno dijeljenje postojećih među nasljednicima u obitelji. Župančić (2005) u svom radu navodi da se u proteklih 100 godina veličina seljačkog posjeda smanjila za više od jedne trećine. I dok Hrvatska teži stanju poljoprivrede kakvo je u Europskoj uniji gdje poljoprivredna gospodarstva pokazuju tendenciju rasta, ona se u Hrvatskoj smanjuju (Sučić, 2015), a uz manja gospodarstva i manje parcele vežu se određeni problemi i gubici u poslovanju jer su

one najčešće razbacane pa je potrebno na više mjesta obavljati gnojenja, sjetvu i zaštitu što uzima vrijeme, a i novac (Dolanjski i dr, 2003). Tako su kod većih gospodarstva niži troškovi po jedinici proizvoda, produktivnost rada je veća, lakši je pristup tržištu, bankama i kreditima, a sve to čini veliko gospodarstvo racionalnijim i rentabilnijim (Župančić, 2005). Vincek i Ernoić (2014) navode kako su maleni posjedi i rasparceliranost glavni ograničavajući faktor u stvaranju modernih OPG-ova. Kao glavno rješenje ovog problema navodi se komasacija zemljišta kojom se rješavaju neriješeni imovinsko-pravni odnosi, dobije se manji broj površinski većih i oblikom pravilnijih parcela koje su u pravilu bliže gospodarstvu čime se smanjuju troškovi transporta i omogućava veća i stalna briga za usjeve, no ukoliko se ona ne provede pravilno može doći do smanjenja biološke raznolikosti (Grgić i dr., 2016). Istraživanje koje su proveli Grgić i dr. (2016) pokazalo je da se komasacijom povećava konkurentnost gospodarstva, tj. komasacija daje osjetno veću ekonomsku prednost gospodarstvima koji su proveli postupak komasacije.

Uz usitnjenost poljoprivrednih površina, problem predstavlja i zapuštenost poljoprivrednih površina, ali i širenje građevinskih zona na poljoprivredno zemljište. Prilikom intervjua nositelji su na pitanje o širenju i povećanju gospodarstva više puta kao problem istaknuli susjedne parcele koje su zapuštene, a oni bi ih željeli otkupiti od vlasnika, no vlasnici ne žele prodati jer će to „jednom biti građevinsko zemljište“. Ili, ukoliko žele prodati zemljište, cijene su previsoke za poljoprivredno zemljište jer vlasnici vjeruju da njihova zemlja vrijedi puno više jer se nalazi uz cestu. Razmišljanje ljudi koji ne žele prodati svoje zapuštene parcele nekako je opravdano jer se građevinska zona u Varaždinskoj županiji sve više širi čime se poljoprivreda stavlja na margine gospodarskih djelatnosti (Vincek i Bogović, 2015). Zapuštenost parcela koje bi poljoprivrednici obrađivali predstavlja određeni gubitak jer da se one obrađuju ostvario bi se prihod od poljoprivrede i vjerojatno ne bi bilo tolike potrebe za uvozom. Hrvatska je jedna od rijetkih zemalja koja uz toliko kvalitetne poljoprivredne površine ne proizvodi dovoljno hrane za vlastite potrebe, pa bi joj prioritet trebao biti poticanje proizvodnje kvalitetnije i jeftinije hrane na obnovljenim domaćim gospodarstvima i plasiranje domaćih proizvoda na tržište što bliže mjestu gdje je hrana proizvedena i prerađena. Uvoz bi se smanjio, a domaća gospodarstva uspjela bi prodati svoje proizvode i živjeti od poljoprivrede.

OPG-ovi kao najbrojnija skupina poljoprivrednih gospodarstava imaju najsnažniji utjecaj na poljoprivrednu proizvodnju Hrvatske, pa tako i Varaždinske županije. No, to što su najbrojniji nema nekog značaja ukoliko su registrirani isključivo za proizvodnju za vlastite potrebe. Podatak koji je puno značajniji za poljoprivrednu proizvodnju jest taj da je samo

trećina registriranih OPG-ova u Varaždinskoj županiji aktivna na tržištu. Razlog toliko velikog broja registriranih OPG-ova leži u tome da se prilikom kandidiranja Hrvatske za članstvo u Europskoj uniji smatralo da će postojati određene kvote o proizvodnji i uzgoju u domaćinstvu ukoliko se ne registrira OPG zbog čega su mnoga domaćinstva otvorila OPG u kojem su proizvodili i još uvijek proizvode za vlastite potrebe. Osim toga, bez registracije OPG-a nemoguće je bilo prijaviti štete od nepogoda ili prijaviti se za poticaj u poljoprivredi (Franić i dr., 2011, Tušek, 2014).

Dob nositelja često puta igra bitnu ulogu u konkurentnosti i poduzetnosti OPG-a. Kako je u Varaždinskoj županiji najveći udio nositelja starijih od 65 godina postavlja se pitanje koliko su oni spremni i željni uvoditi inovacije u svoje gospodarstvo i pratiti korak s novim i modernijim tehnologijama koje su danas potrebne ukoliko gospodarstvo želi konkurirati na tržištu. U anketi koju su proveli Lari i Franić (2006) na 28 OPG-ova, ciljevi su, među ostalim, bili ocijeniti važnost pojedinih činitelja poslovnog uspjeha OPG-a i ocijeniti ulogu kvalitetnog upravljanja gospodarstvom u razvoju konkurentnog gospodarstva; pritom se konkurentnost temelji na postizanju odgovarajuće kakvoće proizvoda i tehnološkog napretka što rezultira visokoproduktivnim gospodarstvom i poboljšanjem životnog standarda. Najvišu prosječnu ocjenu dobilo je kvalitetno upravljanje OPG-om. A kako bi se kvalitetno i konkurentno upravljalo OPG-om potrebno je zahtjevno poslovno odlučivanje upravitelja OPG-a, za što je potrebna je dobra podloga u obrazovanju. Nositelji u Varaždinskoj županiji u najvećoj mjeri imaju završeno osnovnoškolsko ili srednjoškolsko obrazovanje. Rast visokoobrazovanih u posljednje 4 godine i smanjenje nositelja bez obrazovanja ili s osnovnoškolskim obrazovanjem poboljšava obrazovnu strukturu nositelja OPG-ova u Varaždinskoj županiji. Veći postoci visokoobrazovanih nositelja u gradovima Varaždinske županije vjerojatno su rezultat želje za odmorom i boravkom u prirodi kao što je to slučaj kod jednog od intervjuiranih nositelja gospodarstva, ali i već spomenuti problem registracije OPG-ova prema prebivalištu nositelja. Uspoređujući brojke s onima na državnoj razini, situacija je vrlo slična i samim time nositelji OPG-ova u Varaždinskoj županiji ne odskaču po obrazovanju u odnosu na Hrvatsku.

Poznavanje rada na računalu jedna je od kompetencija koju u modernoj poljoprivrednoj proizvodnji mora imati svaki nositelj gospodarstva jer je potrebno voditi knjige o gospodarstvu. Zatim, sva papirologija vezana uz gospodarstvo danas se obavlja putem interneta. Baš kao što su i poljoprivrednici prilikom intervjua naglašavali, danas za sve što im je potrebno u vezi s gospodarstvom, bilo u nekoj od državnih institucija, bilo kod

privatnika, dobiju odgovor: „*Pošaljite mi to na mail i riješit ćemo.*“ Stoga, ukoliko žele opstati na tržištu poljoprivrednici se moraju konstantno obrazovati. Kod ocjenjivanja svog znanja prilikom intervjua, moglo se primijetiti da su neki od poljoprivrednika pomalo i ogorčeni sa svime što im je potrebno da bi se bavili poljoprivredom, dok kod drugih, najčešće mlađih poljoprivrednika, poznavanje rada na računalu i vođenje gospodarstva na računalu nije nikakav problem.

U Varaždinskoj županiji još uvijek se kao nositelji registriraju više muškarci nego žene, no taj podatak za nekoliko postotaka je bolji negoli isti na državnoj razini. Istraživanje koje su provele Ilak Peršurić i Žutinić (2011) 2004. i 2005. godine u Istarskoj županiji pokazalo je da su žene rad na gospodarstvu ocijenile kao preopterećujući, težak i ponavljajući pa je moguće to jedan od razloga zašto se žene teško odlučuju biti nositeljice gospodarstva i radije sudjeluju u jednostavnijim poslovima na gospodarstvu kao što su održavanje kućanstva, briga o životinjama (hranjenje, mužnja i sl.) i ručna obrada zemlje (čišćenje od korova, sadnja i obrađivanje povrtnjaka) dok muškarci obavljaju teže poslove na zemlji i oko životinja koji uključuju rad sa mehanizacijom. Između ostalog jedan od zaključaka istraživanja bio je da je na OPG-ovima još uvijek u velikoj mjeri prisutna rodna podjela zadataka, a samim time određen je i nositelj gospodarstva – muškarac kao glava kuće. No, kroz godine primjećuje se pomak po tom pitanju pa se tako žene sve više odlučuju pokretati svoja gospodarstva, a tome svjedoči istraživanje provedeno za potrebe ovog rada u kojem je od 29 ispitanika, 12 bilo žena nositeljica OPG-a.

Osim ekonomskih i tehnoloških promjena na gospodarstvima, događaju se i one društvene i demografske (Župančić, 2005). Varaždinski OPG-ovi, ali i hrvatski u globalu, suočeni su sa smanjenjem broja članova. U prošlosti najnormalnije je bilo da na istoj adresi stanuju tri, a ponekad čak i četiri generacije i da svaka od tih generacija ima svoju ulogu u radu gospodarstva. No, kako se vremena mijenjaju i broj generacija na gospodarstvu se smanjuje. Obitelji na gospodarstvu više ne čine bake, djedovi, roditelji i djeca. Natalitet je nizak, mladi iseljavaju i gospodarstva ostaju prazna s nositeljem i s nijednim ili jednim članom. A kad na adresi i stanuje više članova, nositelji ih, prema riječima intervjuiranih poljoprivrednika, ne prijavljuju zbog straha od poreza ili dodatne papirologije koju treba ispuniti. U Varaždinskoj županiji na gospodarstvu je u prosjeku 1,10 članova što je za 0,27 članova više nego što je to na državnoj razini. Odnosno, u prosjeku u Hrvatskoj na gospodarstvu uz nositelja nije registriran ni jedan član dok je na gospodarstvu u Varaždinskoj županiji uz nositelja prijavljen jedan član.

Prihodi gospodarstva uvelike određuju budućnost gospodarstva. Prilikom istraživanja posebna pažnja posvećena je potporama koje poljoprivrednici dobivaju od Ministarstva poljoprivrede. Iako skoro svi ispitanici poljoprivrednici primaju potpore, oni nisu toliko ovisni o njima, što znači da su prihodi koji dobiju od svoje poljoprivredne proizvodnje dostatni za nastavak rada gospodarstva i za život onih kojima je to jedini oblik prihoda. Kod svih poljoprivrednika koji se bave mljekarstvom odgovor je bio drugačiji. Potpore koje dobiju od Države izvlače ih iz godine u godinu kako ne bi morali ugasiti gospodarstvo. Žale se na otkupnu cijenu mlijeka koja je preniska da bi pokrili troškove gospodarstva i života na gospodarstvu. Ostali poljoprivrednici nisu u tolikoj mjeri ovisni o potporama, dok se neki od njih čak i zalažu da se one ukinu ukoliko bi to značilo da će njihov proizvod biti cjenjeniji na tržištu.

Kako bi proizvod nekog gospodarstva bio cjenjeniji, poljoprivrednici se odlučuju za uvođenje ekološke poljoprivrede. No, uvođenje iste zahtijeva puno davanja prije negoli se dođe do prvog ekološkog proizvoda. Tako su u intervjuima nositelji koji se bave ekološkim uzgojem više puta istaknuli da je na kraju cijena proizvoda još uvijek premala da bi platili certifikat, sjeme, zaštitu kulture, kontrolno tijelo i sve druge izdatke koje ekološka poljoprivreda nosi. Ali, s druge strane poljoprivrednici su istaknuli kako je kod nas standard premalen da bi si domaći kupci mogli priuštiti ekološki proizvod. Veliki problem je da kupci često i poistovjećuju konvencionalne, ekološke i domaće proizvode, što su posebno istaknuli i nositelji prilikom intervjua, a istraživanje koje su proveli Brčić-Stipčević i Petljak 2011. godine pokazalo je da manje od 50% kupaca razlikuje ekološki od drugih proizvoda na tržištu (Novak, 2015).

Znanstvenici kao razloge zašto se poljoprivrednici odlučuju za ekološku poljoprivredu navode: 1) ekološka poljoprivreda kao prosvjed protiv konvencionalne poljoprivrede ili njezina alternativa; 2) ekološka poljoprivreda kao ideologija/pokret s određenim vrijednostima, načelima i ciljevima; 3) ekološka poljoprivreda kao tržišna prilika (Alrøe i Noe, 2006 prema Pejnović i dr., 2012). U intervjuima nositelji su uistinu i istaknuli neke od tih razloga. Pa su tako na pitanje o odluci za bavljenjem ekološkom poljoprivredom nositelji odgovarali da su željeli učiniti nešto dobro za prirodu i čovjeka, željeli su ostaviti svoj otisak na Zemlji čineći nešto dobro, zatim, da u ekološkoj poljoprivredi vide veći izvor prihoda, nego li je to slučaj kod konvencionalne poljoprivrede ili pak da im je to način života i da ne vide kako bi na bilo koji drugi način mogli živjeti i uzgajati namirnice koje svakodnevno konzumiraju. Po pitanju suradnje s drugim akterima, poljoprivrednici koji se bave ekološkim uzgojem puno su aktivniji i otvoreniji suradnji negoli je to slučaj

kod poljoprivrednika koji se bave konvencionalnim uzgojem. Dok se kod OPG-ova s konvencionalnim načinom uzgoja suradnja zaustavlja na razini drugih OPG-ova, u ekološkoj poljoprivredi ona ide dalje. Nositelji koji su intervjuirani, više puta su istaknuli suradnju i s LAG-ovima i sa zadrugama i drugim udrugama. Ta suradnja odnosi se na gostovanje na sajmovima, zajedničke prodaje, usavršavanja i daljnje obrazovanje i sl. Studija slučaja koja je provedena u Austriji, pokazala je da ekološka poljoprivreda može potaknuti restrukturiranje djelatnosti na gospodarstvu što znači preusmjerenje resursa prema širem rasponu aktivnosti i većoj uključenosti gospodarstva u lokalnu ekonomiju i u zajednicu (Puđak i Bokan, 2011. prema Darnhofer, 2005). Uvođenjem ekološke poljoprivrede prihodi su veći, veća je mogućnost da se privuku veće kompanije koje otkupljuju ekološke proizvode i sl., što se pozitivno očituje u lokalnoj ekonomiji. Suradnja poljoprivrednika koji se bave ekološkom poljoprivredom sa drugim akterima (LAG-ovi, udruge, zadruge) bolja je od suradnje kod poljoprivrednika koji se bave konvencionalnom poljoprivredom. Osim navedenog, brojne su prednosti i po pitanju očuvanja okoliša i povećanja kvalitete života. Sve to pridonosi ukupnom ruralnom razvoju određenog prostora.

Prema istraživanjima koja su provedena na OPG-ovima Srednje i Istočne Europe zaključuje se da su OPG-ovi dodatan izvor prihoda pronašli u prerađivačkoj djelatnosti i agroturizmu (Franić i dr., 2009 prema Chaplin i dr., 2004). No, kako bi neko gospodarstvo moglo uvesti turističku djelatnost ono mora imati određene posebnosti i preduvjete. Privlačnost prostora ključan je privlačni faktor nekom turistu. Dobra klima, nezagađeni zrak, tlo i vode, očuvan okoliš i atraktivna pozicija gospodarstva neki su od tih faktora. Osim toga, gospodarstvo treba biti dobro prometno povezano i da bude ukorak s vremenom mora imati pristup internetu. Svojim gostima gospodarstvo bi trebalo omogućiti domaću prehranu, kupnju domaćih, lokalnih proizvoda, upoznavanje s gospodarstvom i radom na njemu i sl. Veliku ulogu u agroturizmu igraju i ljudi koji žive na gospodarstvu. Oni moraju biti spremni na stalne neznance u svojoj kući, što zahtijeva puno strpljenja i ljubaznosti. Domaćini trebaju posjedovati poduzetničke i komunikacijske vještine kako bi se turist što bolje osjećao na njihovom gospodarstvu i preporučio ih svojim prijateljima, i ponuditi dovoljno sadržaja kako bi se gost što duže zadržao na njihovom gospodarstvu.

U istraživanju koje je provedeno 2011. godine na području Zadarske županije, proučavala se uloga agroturizma u socioekonomskom razvoju Zadarske županije. Rezultati su pokazali da skoro polovica ispitanika u istraživanju smatra da agroturizam tada nije doprinosio socioekonomskom razvoju ruralnog područja Zadarske županije, međutim više od 90%

ispitanika je smatralo da bi agroturizam u budućnosti mogao potaknuti razvoj ruralnih prostora. Sagledavajući ukupan prostor Zadarske županije ispitanici su smatrali da agroturizam pridonosi razvoju Zadarske županije, ponajprije u povećanju dohotka, u privlačenju turista s obale u unutrašnjost, u očuvanju tradicije i u gospodarskom razvoju područja (Erstić i dr., 2011). Kao i u istraživanju turizma na OPG-ovima u Varaždinskoj županiji i u Zadarskoj županiji prevladavala su manja gospodarstva, no u obrazovnoj strukturi prevladavali su visokoobrazovani u dobi između 28 i 57 godina. Uspoređujući to s Varaždinskom županijom, primjećuje se da je dobna i obrazovna struktura intervjuiranih nositelja OPG-ova u Varaždinskoj županiji znatno nepovoljnija od one u Zadru što rezultira i manjim angažmanom u razvitku nekih dodatnih djelatnosti na gospodarstvu.

Iz provedenih intervjua na gospodarstvima Varaždinske županije koja se bave turizmom mogu se izvući sljedeći zaključci. Gospodarstva u Varaždinskoj županiji još uvijek su više orijentirana na ugostiteljsku ponudu negoli na cjelokupni paket koji bi agroturizam trebao ponuditi. I kod gospodarstva koja imaju registrirani agroturizam kao takav, nudi se isključivo obrok pri čemu se ne ističe i ne nudi mogućnost upoznavanja s radom gospodarstva ili vinograda, već se takvi izleti odvijaju isključivo ako to gost zatraži. Nažalost, kontinentalni turizam, pa tako i na prostoru Varaždinske županije, ograničen je na 1 do 2 noćenja i to vikendom. Poljoprivrednici koji ne nude mogućnost noćenja na svom gospodarstvu uglavnom su zadovoljni poslovanjem svog gospodarstva dok nositelji na čijim gospodarstvima postoji mogućnost spavanja, nisu toliko zadovoljni zbog premale popunjenosti njihovih kapaciteta zbog čega onda trpi i zarada. Varaždinska županija u posljednjih godinu dana intenzivno radi na razvoju turizma u ruralnim krajevima, pa tako promiču otvaranje ruralnih kuća za odmor, reklamiraju OPG-ove koji na svojim gospodarstvima ugošćuju turiste, promoviraju varaždinske vinske ceste i gastronomiju. Kako nema naznaka da će doći do povećanja gospodarstva potrebno je da vlasti i dalje promiču razvoj ruralnog turizma kroz subvencioniranje i druge poticajne mjere kako bi manja gospodarstva mogla opstati (Petrač i Zmaić, 2004).

8. Zaključak

Na temelju svega napisanog može se zaključiti sljedeće. Poljoprivreda je primarna djelatnost i još uvijek ključna za čovječanstvo jer bez nje ne bi bilo hrane, a samim time ni čovjeka. No, kako bi se poljoprivredna proizvodnja razvijala vrlo važan faktor je stanovništvo. Proučavajući stanovništvo Varaždinske županije, primjećuje se da demografska obilježja nisu baš najpovoljnija. Stanovništvo Varaždinske županije zašlo je u

proces starenja. Indeks starosti i vitalni indeks prikazuju sličnu sliku. Što se tiče socio-ekonomskih pokazatelja, stanovništvo Varaždinske županije ne odskaka od državnog prosjeka. Raspodjela stupnjeva obrazovanja među stanovništvom jednaka je raspodjeli na razini države, s najviše stanovništva sa srednjoškolskim obrazovanjem, ali i još uvijek visokim udjelom stanovništva bez škole, odnosno s nepotpunom ili završenom osnovnom školom. Zabrinjavajući je podatak da je omjer zaposlenog stanovništva u odnosu na nezaposleno i ekonomski neaktivno stanovništvo nepovoljan.

Za razvoj poljoprivredne proizvodnje nije više dovoljna „motika i zemlja“ kako je to nekad bilo. Kao i sve djelatnosti i poljoprivreda napreduje i uvode se brojne promjene za koje je potrebno biti obrazovan, sposoban i zainteresiran za napredak te znati baratati određenim tehnološkim inovacijama kako bi poljoprivrednik bio konkurentan na tržištu. OPG-ovi su, zbog svoje brojnosti, najvažniji akter u poljoprivrednoj proizvodnji Hrvatske, iako ih samo trećina sudjeluje na tržištu, dok preostali proizvode isključivo za vlastite potrebe. Istraživanjem je utvrđeno da struktura OPG-ova u Hrvatskoj nije najpovoljnija. Karakteristični su mali, rasparcelirani OPG-ovi, s 50% nositelja starijih od 60 godina i s prevladavajućim srednjoškolskim i osnovnoškolskim obrazovanjem nositelja. Takva struktura može biti ograničavajuća kod razvoja poljoprivredne proizvodnje. Zbog starosti i nedovoljno znanja, poljoprivrednici se ne žele modernizirati, prilagoditi tržištu i promijeniti dosadašnji način poslovanja OPG-a. No, prilikom obavljenih intervjua, više puta je kod starijih nositelja bilo rečeno da su oni nositelji na papiru, ali da mladi vode gospodarstvo i da se brinu o poslovanju istog što opet postavlja pitanje koliko je slika dobivena statistikom o OPG-ovima ispravna i koliko prikazuje realno stanje hrvatskih OPG-ova.

Ekološka poljoprivreda u posljednjih 10-tak godina također ima uzlaznu putanju u poljoprivredi Varaždinske županije. Pozitivnoj slici pridonosi da su poljoprivrednici koji se odlučuju baviti ekološkom poljoprivredom u Varaždinskoj županiji u prosjeku mlađi i bolje obrazovaniji od poljoprivrednika koji se bave konvencionalnim uzgojem. U ekološkoj poljoprivredi, varaždinski poljoprivrednici vide mnoge prednosti i zahvaljujući upornosti, snalažljivosti i obrazovanosti uspijevaju prodati skoro sve svoje proizvode čime OPG ispunjava svoju svrhu. Nedostatak je taj da još uvijek ekološki proizvodi nisu dovoljno prepoznati, a često se dogodi da si stanovništvo u Hrvatskoj ne može priuštiti ekološki proizvod zbog njegove cijene.

Turizam na OPG-ovima kao dodatan izvor prihoda razvijen je u nekoj mjeri i u Varaždinskoj županiji i zahvaljujući njemu, turisti dolaze u određene općine u

Varaždinskoj županiji. Glavni nedostatak agroturizma u Varaždinskoj županiji je još uvijek siromašna ponuda OPG-ova koja se često temelji isključivo na ugostiteljskoj ponudi pri čemu se posjetiteljima ne nudi razlog da se dulje zadrže na gospodarstvu. On još uvijek prevladava kao oblik vikend turizma s jednim ili dva noćenja. Pozitivno je to da Varaždinska županija radi na promicanju turizma na OPG-ovima čime svakako pridonosi i razvoju takve vrste turizma. Iz svega navedenog može se zaključiti da poljoprivredna proizvodnja i OPG-ovi svakako mogu utjecati na ruralni razvoj. Dobro poslovanje obiteljskih gospodarstava izvor je prihoda u ruralnim prostorima što može zadržati stanovništvo u ruralnoj sredini i poboljšati procese koji se danas odvijaju u ruralnim prostorima, a kao što je vidljivo iz istraživanja, OPG-ovi mogu privući i posjetitelje u sredine koje nemaju razvijen turizam.

Na kraju, preostalo je osvrnuti se na početak i na prethodno postavljene hipoteze.

H1: Struktura OPG-a u Varaždinskoj županiji povoljnija je od one na državnoj razini s obzirom na dob nositelja, obrazovanje i broj članova.

Na temelju provedene analize Upisnika poljoprivrednika može se zaključiti da je struktura OPG-a u Varaždinskoj županiji na jednakoj razini kao i struktura OPG-a u Hrvatskoj. Dob nositelja i obrazovanje, veličina i broj OPG-ova sličan je prosjeku na državnoj razini. Jedino po čemu Varaždinska županija odskače je broj žena kao nositeljica gospodarstva, no i to je razlika od nekih 5%, i broj članova na gospodarstvima Varaždinske županije koji je za 0,27 članova veći od državnog prosjeka. Na temelju toga može se zaključiti da razlika nije dovoljna kako bi se moglo reći da je struktura OPG-a u Varaždinskoj županiji povoljnija od one na državnoj razini te je H1 opovrgnuta.

H2: OPG-ovi u Varaždinskoj županiji mogu opstati bez državnih i europskih potpora.

Istraživanje koje je provedeno putem intervjua s nositeljima OPG-ova u Varaždinskoj županiji pokazalo je da bi OPG-ovi koji se bave uzgojem žitarica, ekološkim uzgojem, agroturizmom i uzgojem povrtnih kultura opstali i bez potpora. Kritična skupina poljoprivrednika su oni koji se bave mljekarstvom i kojima su potpore nužne da bi njihova gospodarstva opstala. No, kad potpora ne bi bilo, poljoprivrednici smatraju da bi cijene proizvoda bile više, pa postoji mogućnost da bi i otkupna cijena mlijeka bila veća. Samim time, može se zaključiti da je H2 potvrđena i da bi većina OPG-ova u Varaždinskoj županiji koji se komercijalno bave poljoprivredom opstala i bez državnih potpora.

H3: Varaždinski OPG-ovi surađuju s drugim akterima i tako jačaju svoje gospodarstvo. Prilikom intervjua s OPG-ovima iz prve i treće skupine najčešće je isticana suradnja s drugim OPG-ovima po pitanju pomoći, savjeta, plasmana njihovih proizvoda i slično.

OPG-ovi koji se bave ekološkim uzgojem spominju suradnju s drugim udrugama, zadrugama i LAG-ovima kad se radi o promociji proizvoda, obrazovanju o ekološkom uzgoju, odlascima na sajmove i organiziranje zajedničkih prodaja i sl. S drugim OPG-ovima najčešće surađuju po pitanju savjeta. Slijedom navedenog, može se zaključiti da je za varaždinske OPG-ove suradnja s drugim akterima važna i korisna i da preko tih suradnja jačaju svoje gospodarstvo čime je H3 potvrđena.

H4: Intervjuirani OPG-ovi namjeravaju povećavati i proširiti svoja gospodarstva.

OPG-ovi u Varaždinskoj županiji koji sa svojim proizvodima sudjeluju na tržištu, a sudjelovali su u istraživanju uspijevaju prodati većinu svojih proizvoda pa ni ne čudi da na pitanje o proširivanju gospodarstva i povećanju proizvodnje odgovaraju potvrdno. O povećanju ne razmišljaju poljoprivrednici koji su starije životne dobi, a nemaju nasljednika na svom gospodarstvu ili oni kojima je gospodarstvo već dovoljno veliko za kapacitete obavljanja poslova na gospodarstvu. Prema tome može se zaključiti da je H4 djelomično potvrđena. Zasigurno će kod mlađih poljoprivrednika koji su uspješni u svom poslu doći do povećanja, pogotovo ukoliko im je to jedini izvor prihoda, dok će zasigurno biti i gospodarstava koja će se ugaziti zbog nepostojanja mlađe osobe koja bi preuzela gospodarstvo od trenutnih nositelja.

H5: OPG-ovi u Varaždinskoj županiji utječu na ruralni razvoj Varaždinske županije.

Na temelju svega navedenog može se zaključiti da OPG-ovi u Varaždinskoj županiji utječu na ruralni razvoj županije. Zbog sve veće potražnje za domaćim, lokalnim i/ili ekološkim proizvodima, OPG-ovi mogu opstati isključivo od rada nositelja na gospodarstvu. Uz razvijenu poljoprivrednu proizvodnju zemljišta ne stoje zapuštena već se obrađuju i donose profit što pridonosi ruralnom razvoju. Osim tipične poljoprivredne proizvodnje sve veći razvoj turizma u ruralnim krajevima privlači posjetitelje i u ruralne krajeve Varaždinske županije pri čemu lokalno stanovništvo profitira od turističke djelatnosti. Povećanje broja mladih i visokoobrazovanih nositelja znači da polako dolazi do promjena u ruralnim krajevima županije, gdje mlađi vide egzistenciju u poljoprivredi i odlučuju se pokrenuti vlastito gospodarstvo što uz puno rada svakako može uspjeti. No, ipak je broj malih OPG-ova s nedovoljno poduzetnim nositeljima (što zbog njihove dobi, što zbog obrazovanja ili općeg razvojnog okruženja) još uvijek prevelik da bi se H5 mogla u potpunosti potvrditi, pa se može zaključiti da je H5 djelomično potvrđena.

OPG-ovi mogu biti značajni pokretači ruralnog razvoja nekog prostora ukoliko su oni pravilno vođeni i ukoliko su njihovi nositelji poduzetni i spremni držati korak s inovacijama i s brzim promjenama koje se svakodnevno događaju na tržištu. Jer kako su

Vincek i Ernoić (2014, 22) u svom radu napisali: „Budućnost ruralnog prostora pripada svima koji su spremni na zahtjevne poteze.“

9. Literatura

- Bedeničić, I., 2016: *Utjecaj mjera povećanja poljoprivredne konkurentnosti na ruralni razvoj*, Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet, diplomski rad, Zagreb
- Braičić, Z., Lončar, J., 2018: Prostorna koncentracija i regionalna raspodjela gospodarskih djelatnosti u Republici Hrvatskoj, *Hrvatski geografski glasnik*, 80(2), 33-54
- Ćurić, K., 2010: Agroturizam kao dodatne djelatnosti na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima, *Praktični menadžment* 1 (1), 101-105
- Defilippis, J., 1993: *Obiteljska gospodarstva Hrvatske*, AGM, Zagreb
- Defilippis, J., 1997: *Dalmatinsko selo u promjenama*, AVIUM, Split
- Defilippis, J., 2005: Hrvatska u ruralnom prostoru Europe, *Sociologija i prostor*, 43(4), 823-836
- Dimšić, J., 2020: *Utjecaj tehnoloških inovacija na poljoprivredu i ruralni razvoj*, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, diplomski rad, Zagreb
- Dolanjski, D., Husnjak, S., i Mustać, I., 2003: Usitnjenost poljoprivrednog zemljišta kao ograničavajući čimbenik poljoprivredne proizvodnje, *Agronomski glasnik* 65 (1-2), 57-70
- Erstić, M., Mikuš, O., Mesić, Ž., 2011: Uloga agroturizma u socioekonomskom razvoju Zadarske županije – opažanja dionika ruralnih područja, *Agronomski glasnik* 4-5, 245-262
- Franić, R., 2006: Politika ruralnog razvitka – nova prilika za Hrvatsku, *Agronomski glasnik*, 68(3), 221-235
- Franić, R., Kumrić, O., i Hadelan, L., 2009: Utjecaj pridruživanja Europskoj uniji na strateške planove obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, *Agronomski glasnik* 71(2), 161-176
- Franić, R., Marinović, M., i Zrakić, M., 2011: Utjecaj državnih potpora na vrijednost i samodostatnost poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj, *Agronomski glasnik*, 73(4-5) 227-244
- Gospić, I., 2019: *Diversifikacija ruralnih gospodarskih aktivnosti kroz IPARD program*, Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, diplomski rad, Križevci
- Grgić, I., Svržnjak, K., Prišenk, J., Zrakić, M., 2016: Komasaacija poljoprivrednog zemljišta u Hrvatskoj u funkciji veće konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, *44. simpozij „Aktualni zadaci mehanizacije poljoprivrede“*, Kovačev Igor (ur.), Opatija
- Hajdinjak, K., 2017: *Ruralni turizam u funkciji ruralnog razvoja*, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Završni rad, Split

- Ilak Peršurić, A., Žutinić, Đ., 2011: Ekonomski položaj žena na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu, *Sociologija i prostor* 49 (2), 121-135
- Jajtić, K., 2019: *Razvoj poljoprivrednog zadrugarstva u tranzicijskom razdoblju: usporedba primjera iz Hrvatske i Slovenije*, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, diplomski rad, Zagreb
- Knežević, N., 2018: *Financiranje poljoprivrede i ruralnog razvoja putem programa i fondova Europske unije*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma "Dr. Mijo Mirković", diplomski rad, Pula
- Lari, H., Franić, R., 2006: Upravljanje poljoprivrednim gospodarstvom kao čimbenik konkurentnosti poljoprivrede, *Agronomski glasnik* 4, 287-304
- Lukić, A., 2012: *Mozaik izvan grada - tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*, Meridijani, Samobor
- Lukić, A., 2016: Predavanja iz kolegija Baština i turizam u ruralnim područjima, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Zagreb
- Lukić, A., Obad, O., 2016: New Actors in Rural Development - The LEADER Approach and Projectification in Rural Croatia, *Sociologija i prostor* 54 (1 (204)), 71-90
- Mikuš, O., Ramani, D., Franić, R., 2010: Smjernice zajedničke poljoprivredne politike Europske unije nakon 2013. godine, *Agronomski glasnik*, 72(6), 345-358
- Nejašmić, I., Toskić, A., 2016: Ostarjelost stanovništva seoskih naselja Republike Hrvatske, *Migracijske i etničke teme* 32 (2), 191-219
- Novak, T., 2015: *Institucijske potpore razvoja ekološke poljoprivrede u Varaždinskoj županiji*, Visoko gospodarsko učilište u Križevcima, Završni rad, Križevci
- Pejnović, D., Ciganović, A., Valjak, V., 2012: Ekološka poljoprivreda Hrvatske: problemi i mogućnosti razvoja, *Hrvatski geografski glasnik* 74 (1), 141-159
- Pejnović, D., Radeljak Kaufmann, P., Lukić, A., 2017: Utjecaj zadrugarstva na regionalni i ruralni razvoj Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik* 79 (2), 51-85
- Petrač, B., Zmaić, K., 2004: Veličina poljoprivrednog gospodarstva u funkciji razvitka hrvatske poljoprivrede, *Ekonomski vjesnik* 17 (1-2), 53-59
- Puđak, J., Bokan, N., 2011: Ekološka poljoprivreda – indikator društvenih vrednota, *Sociologija i prostor* 49, (2), 137-163

- Sučić, J., 2015: *Perspektiva razvoja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Republici Hrvatskoj*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Poljoprivredni fakultet u Osijeku, Završni rad, Osijek
- Tušek, K., 2014: Uloga i značaj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Republici Hrvatskoj, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Poljoprivredni fakultet u Osijeku, Završni rad, Osijek
- Vincek, D., Bogović, M., 2015: Poljoprivredna proizvodnja u Varaždinskoj županiji u 2015. godini, *Agronomski glasnik* 4 (6), 219-226
- Vincek, D., Ernoić, M., 2009: Nitratna direktiva i poljoprivredna proizvodnja u Varaždinskoj županiji, *Stočarstvo* 63 (4), 309-316
- Vincek, D., Ernoić, M., 2014: Poljoprivredno zemljište Varaždinske županije – teret ili resurs?, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 25, 15-24
- Župančić, M., 2005: Obiteljska poljoprivredna gospodarstva i ruralni razvitak u Hrvatskoj, *Sociologija i prostor* 43 (1), 171-194

10. Izvori

- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, n.d.a: O nama, <https://www.apprrr.hr/o-nama/> (pregledano: 28.04.2020.)
- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, n.d.b: Podaci iz Upisnika subjekata u ekološkoj proizvodnji na dan 11.05.2020., Zagreb
- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, 2017: Upisnik poljoprivrednika: Broj poljoprivrednih gospodarstava 31. 12. 2016., Zagreb
- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, 2018: Upisnik poljoprivrednika: Broj poljoprivrednih gospodarstava 31. 12. 2017., Zagreb
- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, 2019: Upisnik poljoprivrednika: Broj poljoprivrednih gospodarstava 31. 12. 2018., Zagreb
- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, 2020a: Upisnik poljoprivrednika: Broj poljoprivrednih gospodarstava 31. 12. 2019., Zagreb
- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, 2020b: Podaci iz Vinogradarskog registra za 2019. godinu, Zagreb
- Agencija za razvoj Varaždinske županije, 2010: Županijska razvojna strategija Varaždinske županije 2011.-2013., Varaždin
- Državna geodetska uprava, 2013: Statistički registar prostornih jedinica Republike Hrvatske

Državni zavod za statistiku, 1993: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske od 1857. do 2001., <https://www.dzs.hr/> (29.06.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2001a: Površina korištenog poljoprivrednog zemljišta po kategorijama u hektarima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2001b: Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2003a: Popis poljoprivrede, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2003b: Popis stanovništva 2001. godine: stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (29.06.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2005: Površina korištenog poljoprivrednog zemljišta po kategorijama u hektarima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2009a: Površina korištenog poljoprivrednog zemljišta po kategorijama u hektarima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2009b: Vitalna statistika, broj rođenih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2009c: Vitalna statistika, broj umrlih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2010a: Vitalna statistika, broj rođenih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2010b: Vitalna statistika, broj umrlih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2011a: Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2011b: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu, popis 2011., <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2011c: Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu, popis 2011., <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2011d: Vitalna statistika, broj rođenih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2011e: Vitalna statistika, broj umrlih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2011f: Zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2012a: Vitalna statistika, broj rođenih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2012b: Vitalna statistika, broj umrlih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2013a: Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 23.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2013b: Površina korištenog poljoprivrednog zemljišta po kategorijama u hektarima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2013c: Vitalna statistika, broj rođenih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2013d: Vitalna statistika, broj umrlih, po naseljima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 25.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2014: Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 23.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2015: Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 23.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2016a: Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 23.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2016b: Broj poljoprivrednih gospodarstava prema razredima korištene poljoprivredne površine, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 24.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2017: Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 23.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2018a: Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 23.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2018b: Površina korištenog poljoprivrednog zemljišta po kategorijama u hektarima, <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 20.4.2020.)

Državni zavod za statistiku, 2018c: Procjena stanovništva prema dobnim skupinama i spolu, po županijama, 31.12.2018., <https://www.dzs.hr/> (pregledano: 23.4.2020.)

Hapih.hr, n.d.: O nama, <https://www.hapih.hr/o-nama/osnivanje-zakonski-akti-djelatnost/> (pregledano: 27. 04. 2020.)

Hrvatski centar za zadružno poduzetništvo, 2016: Godišnje izvješće o stanju zadružnog poduzetništva za 2015. godine

Kuskunović, M., 2017: Novi trend: Cijepanje gospodarstava unutar obitelji zbog izvlačenja više novca iz EU fondova, poslovni.hr, <https://www.poslovni.hr/hrvatska/u-cetiri-godine-nestalo-vise-od-20000-opg-ova-323686> (pregledano: 20.05.2020.)

LEADER mreža Hrvatske, 2018: Katalog LAG-ova, LEADER mreža Hrvatske, Ozalj Lmh.hr, n.d.: O nama, <http://www.lmh.hr/o-nama> (pregledano: 25. 04. 2020.)

Ministarstvo poljoprivrede, n.d.: O Ministarstvu, <https://poljoprivreda.gov.hr/o-ministarstvu/9> (pregledano: 27. 04. 2020.)

Ministarstvo turizma, Hrvatska gospodarska komora, 2015: Ruralni turizam Hrvatske – nacionalni katalog, Zagreb

Mrr.hr, n.d.: Mreža za ruralni razvoj – o nama, <https://www.mrr.hr/o-nama/> (pregledano: 25. 04. 2020.)

NN 34/11: Zakon o zadrugama; <https://www.zakon.hr/z/458/Zakon-o-zadrugama> (pregledano: 05. 05. 2020.)

NN 130/2017: Zakon o pružanju usluga u turizmu, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_130_2982.html (pregledano: 05. 05. 2020.)

NN 111/2018: Zakon o Hrvatskoj agenciji za poljoprivredu i hranu, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_12_111_2143.html (pregledano: 05. 05. 2020.)

NN 35/2019: Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva poljoprivrede, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2019_04_35_732.html (pregledano: 05. 05. 2020.)

Ruralniparlament.hr, n.d.: O ruralnom parlamentu, <http://ruralniparlament.com/o-ruralno-parlament/> (pregledano: 26. 04. 2020.)

SRTM, 2019: SRTM 90m DEM Digital Elevation Database, <http://srtm.csi.cgiar.org/> (pregledano: 7.11.2019.)

Strukturfondovi.hr, n.d.: Program ruralnog razvoja 2014.-2020., <http://arhiva.strukturfondovi.hr/program-ruralnog-razvoja-2014-2020> (pregledano: 28.4.2020.)

TZ Varaždinske županije, 2017: Dolasci i noćenja u Varaždinskoj županiji 2017. godine prema vrsti objekta, Varaždin

TZ Varaždinske županije, 2018: Dolasci i noćenja u Varaždinskoj županiji 2017. godine prema vrsti objekta, Varaždin

TZ Varaždinske županije, 2019: Dolasci i noćenja u Varaždinskoj županiji 2017. godine prema vrsti objekta, Varaždin

Prilozi

Popis slika

Slika 1. Smještaj Varaždinske županije

Slika 2. Fizičkogeografska karta Varaždinske županije

Slika 3. Ustrojstvo Hrvatske agencije za poljoprivredu i hranu

Slika 4. Lokalne akcijske grupe u Hrvatskoj

Slika 5. Broj registriranih zadruga od 2011. do 2015. godine

Slika 6. Zadruga prema sektorima djelatnosti 2015. godine

Slika 7. Broj zadruga u sektoru poljoprivrede i šumarstva po županijama 2015. godine

Slika 8. Udio zadruga u sektoru poljoprivrede i šumarstva 2015. godine

Slika 9. Broj OPG-a u Hrvatskoj od 2003. do 2019. godine

Slika 10. Broj registriranih OPG-ova po županijama 2019. godine

Slika 11. Udio registriranih OPG-ova po županijama 2019. godine

Slika 12. Dob nositelja OPG-a u Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2019. godine

Slika 13. Stupanj obrazovanja nositelja OPG-a u Hrvatskoj od 2016. do 2019. godine

Slika 14. OPG-ova u Hrvatskoj prema spolu od 2016. do 2019. godine

Slika 15. Broj registriranih turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava 2007. godine

Slika 16. Gustoća naseljenosti u Varaždinskoj županiji 2011. godine

Slika 17. Promjena broja stanovnika u Varaždinskoj županiji u razdoblju od 2001. do 2011.

Slika 18. Indeks starosti u Varaždinskoj županiji 2011. godine

Slika 19. Vitalni indeks u Varaždinskoj županiji za petogodišnje razdoblje od 2009. do 2013. godine

Slika 20. Stanovništvo staro 15 i više godina prema razini obrazovanja u Varaždinskoj županiji 2011. godine

Slika 21. Ekonomska aktivnost stanovništva Varaždinske županije 2011. godine

Slika 22. Zaposleno stanovništvo Varaždinske županije prema sektorima djelatnosti 2011. godine

Slika 23. Kretanje broja registriranih OPG-a u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Slika 24. Broj OPG-a po općinama u Varaždinskoj županiji 2019. godine

Slika 25. Dob nositelja OPG-a u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Slika 26. Dob nositelja OPG-a po općinama u Varaždinskoj županiji 2019. godine

Slika 27. Spol nositelja OPG-ova u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Slika 28. Nositelji OPG-a prema spolu po općinama u Varaždinskoj županiji 2019. godine

Slika 29. Razina obrazovanja nositelja OPG-a u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Slika 30. Razina obrazovanja nositelja OPG-a u Varaždinskoj županiji po općinama 2019. godine

Popis tablica

Tablica 1. Kretanje udjela poljoprivrednog i seoskog stanovništva od 1953. – 1991. godine

Tablica 2. Gradsko i ruralno stanovništvo u Republici Hrvatskoj 1991., 2001. i 2011. godine

Tablica 3. Površina korištenog poljoprivrednog zemljišta po kategorijama u ha u Hrvatskoj u odabranim godinama

Tablica 4. Broj ekoloških poljoprivrednih subjekata u Republici Hrvatskoj od 2013. do 2018. godine

Tablica 5. Stanje Zadružnog sektora 2015. godine

Tablica 6. Broj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava od 1900. do 1991. godine

Tablica 7. Prosječan broj članova po OPG-u od 2016. do 2019.

Tablica 8. Broj OPG-a i broj članova na OPG-u u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2016. do 2019. godine

Tablica 9. Broj poljoprivrednih gospodarstava prema razredima korištene poljoprivredne površine u Hrvatskoj 2016. godine

Tablica 10. Dolasci i noćenja turista u pretežito ruralnim županijama 2006. i 2016. godine

Tablica 11. Poljoprivredne površine u Varaždinskoj županiji u ha

Tablica 12. Prosječan broj članova na OPG-ovima u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Tablica 13. Broj članova na OPG-ovima u Varaždinskoj županiji od 2016. do 2019. godine

Tablica 14. Ekološki OPG-ovi prema spolu nositelja, broju i površini u Varaždinskoj županiji po općinama u 2020. godini

Tablica 15. Ekološka gospodarstva prema dobi nositelja po općinama u Varaždinskoj županiji 2020. godine

Tablica 16. Dolasci i noćenja turista u Varaždinskoj županiji od 2017. do 2019. godine

Tablica 17. Dolasci i noćenja turista po općinama Varaždinske županije 2019. godine

Tablica 18. Površina vinograda u vlasništvu OPG-a u Varaždinskoj županiji

Intervju – pitanja za OPG-ove koji se bave konvencionalnom poljoprivrednom proizvodnjom

1. Jeste li Vi nositelj gospodarstva?
2. Koliko članova broji Vaše gospodarstvo?
3. Koja je veličina Vašeg gospodarstva (<2 ha, 2-5 ha, 5-10 ha, >10 ha)?
4. Koliko godina imate te koji stupanj obrazovanja imate završeni?
5. Predstavite svoje gospodarstvo u nekoliko rečenica, čime se bavite?
6. Je li Vam to jedini i glavni izvor prihoda, i tko uz vas sudjeluje u radu gospodarstva?
7. Imate li zaposlene na gospodarstvu?
8. Koristite li državne potpore?
9. Suradujete li s drugim OPG-ovima, zadrugama, LAG-ovima?
10. Kako pronalazite kupce, i tko su vam kupci? Gdje oglašavate vaše proizvode?
11. Uspijevate li prodati sve Vaše proizvode?
12. Kojom ocjenom biste ocijenili (od 1 do 5) Vaše poznavanje rada na računalu?
13. Jeste li zadovoljni poslovanjem gospodarstva?
14. Planirate li proširiti svoju ponudu i povećati gospodarstvo?

Intervju – pitanja za OPG-ove koji se bave ekološkom poljoprivrednom proizvodnjom

1. Jeste li Vi nositelj gospodarstva?
2. Koliko članova broji Vaše gospodarstvo?
3. Koja je veličina Vašeg gospodarstva (<2 ha, 2-5 ha, 5-10 ha, >10 ha)?
4. Koliko godina imate?
5. Predstavite svoje gospodarstvo u nekoliko rečenica, čime se bavite?
6. Je li Vam to jedini i glavni izvor prihoda, i tko uz vas sudjeluje u radu gospodarstva?
7. Imate li zaposlene na gospodarstvu?
8. Koristite li državne potpore?
9. Suradujete li s drugim OPG-ovima, zadrugama, LAG-ovima?
10. Tko su kupci Vaših proizvoda i kako ih pronalazite?
11. Uspijete li prodati sve što proizvedete?
12. Kako biste ocijenili (od 1 do 5) Vaše poznavanje rada na računalu?
13. Zašto ste se odlučili za ekološku proizvodnju?

14. Koje su prednosti i nedostaci ekološke poljoprivrede u odnosu na konvencionalnu poljoprivredu iz vaše perspective?
15. Jeste li zadovoljni poslovanjem gospodarstva?
16. Planirate li proširiti svoju ponudu i povećati gospodarstvo?

Intervju – pitanja za OPG-ove koji se uz poljoprivredu bave turističkom djelatnošću kao dodatnim izvorom prihoda

1. Jeste li Vi nositelj gospodarstva?
2. Koliko članova broji Vaše gospodarstvo?
3. Koja je veličina Vašeg gospodarstva (<2 ha, 2-5 ha, 5-10 ha, >10 ha)?
4. Koliko godina imate?
5. Predstavite svoje gospodarstvo u nekoliko rečenica, čime se bavite i koje aktivnosti se nude u sklopu Vašeg gospodarstva?
6. Je li Vam to jedini i glavni izvor prihoda, i tko uz vas sudjeluje u radu gospodarstva?
7. Imate li zaposlene na gospodarstvu?
8. Koristite li državne potpore?
9. Suradujete li s drugim OPG-ovima, zadrugama, LAG-ovima?
10. Tko posjećuje Vaše gospodarstvo?
11. Koliko dugo ostaju na gospodarstvu?
12. Otprilike, koliko ste dana u godini popunjeni?
13. Na koji način privlačite posjetitelje? Kako se oglašavate?
14. Kako biste ocijenili (od 1 do 5) Vaše poznavanje rada na računalu?
15. Jeste li zadovoljni poslovanjem gospodarstva?
16. Planirate li proširiti svoju ponudu i povećati gospodarstvo?